

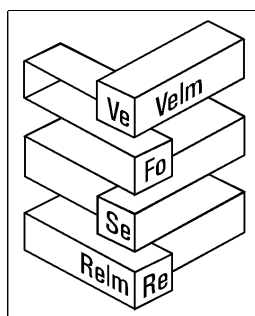
OFFICINA TEXTOLOGICA

2.

Koreferáló elemek – koreferenciarelációk

Magyar nyelvű szövegek elemzése

Szerkesztette
Petőfi S. János

Kossuth Egyetemi Kiadó
Debrecen, 1998

Officina Textologica

Főszerkesztő:

PETŐFI S. JÁNOS

Szerkesztőbizottság:

HOFFMANN ISTVÁN

KERTÉSZ ANDRÁS

KISS SÁNDOR

KOCSÁNY PIROSKA

PELYVÁS PÉTER

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

SZTANÓ LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

DOBI EDIT

Borítóterv:

VARGA JÓZSEF

Ezt a kötetet lektorálta:

LACZKÓ TIBOR

NAGY L. JÁNOS

ISSN 1417–4057

ISBN 963 472 281 4

Kossuth Egyetemi Kiadó

Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya

Tartalom

PETŐFI S. JÁNOS, Előszó

1. PETŐFI S. JÁNOS
Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk
Példaszöveg: Mt. 9,9 -13. Máté meghívása.
2. BODA I. KÁROLY—B. PORKOLÁB JUDIT
Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk
*Példaszöveg: Szent János Apostol Jelenéseinek könyve. 21:9-23.
Az új Jeruzsálem. (Részlet)*
3. DOBI EDIT
Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk
Példaszöveg: a Magyar Larousse enciklopédia egy szócikke.
4. DOMONKOSI ÁGNES
Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk
Példaszöveg: egy ételrecept
5. CS. JÓNÁS ERZSÉBET
Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk
Példaszöveg: egy üzleti levél.
6. SKUTTA FRANCISKA
Koreferencia a tudományos szövegben
*Példaszöveg: Hankiss Elemér, Az irodalmi mű mint komplex modell.
(Részlet)*
7. TUBA MÁRTA
Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk egy mesében
Példaszöveg: A kakas aranygarasa. (Részlet)

8. BENKES RÉKA—VASS LÁSZLÓ
Egy CD-ROM elektronikus használati utasításának (ko)referenciális elemzéséhez
Példaszöveg: Az Anyanyelvi könyvespolc című CD-ROM használati utasítása.
9. BÉKÉSI IMRE
A koreferenciarelációk és a tételmondat
Példaszöveg: Lev Tolsztoj, Anna Karenina. Első rész, XII., 3-4.
10. B. FEJES KATALIN
Kompozícióalkotó koreferencialáncok
Példaszöveg: József Attila, Thomas Mann üdvözlése.
11. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA
A stiláris adekvátságot érvényre juttató koreferencia
Példaszöveg: a Kurír 1997. VII. 5-i számában megjelent glossza.
12. TOLCSVAI NAGY GÁBOR
Explicitség és koreferencia
Példaszöveg: egy anekdotikus prózarészlet.

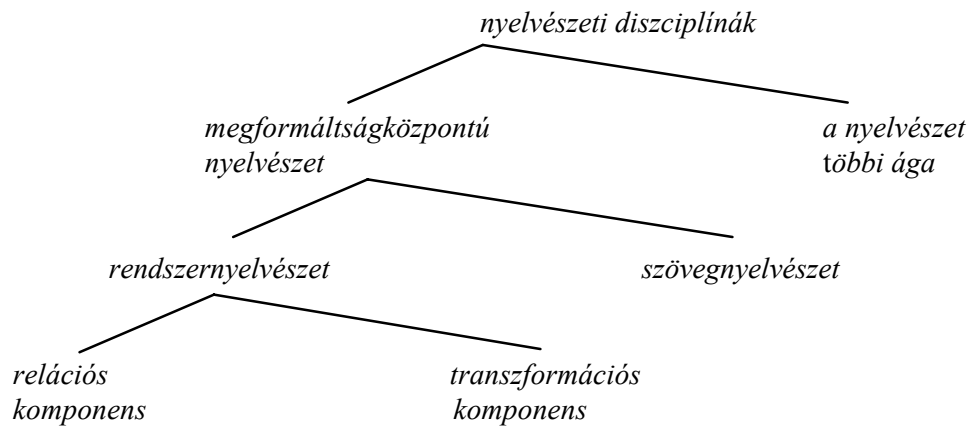
PETŐFI S. JÁNOS—DOBI EDIT, Utószó

Előszó

PETŐFI S. JÁNOS

0. Az *Officina Textologica* — a Kossuth Egyetemi Kiadó gondozásában 1997-ben megindult periodika — egyik célja, hogy hozzájáruljon egy szövegmondat-elemző (szöveg)nyelvészeti-szövegtani módszer kidolgozásához (A periodika globális célkitűzéséhez részletesebben lásd: PETŐFI S. JÁNOS, *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. Officina Textologica 1.*, 1997.)

Ami a nyelvészetet illeti, célszerűnek látszik különbséget tenni egyrészt megformáltság-központú nyelvészet és a nyelvészet többi ága (pszicholingvisztika, ethnolingvisztika, szociolingvisztika stb.), másrészt — a megformáltságközpontú nyelvészetben belül — rendszernyelvészet és szövegnyelvészet között, ahol az előbbinek egy relációs és egy transzformációs komponensét különíthetjük el egymástól. A nyelvészeti diszciplínáknak ez a rendszere ágrajz formájában a következő módon szemléltethető (lásd **1. ábra**).

1. ábra

1. A megformáltságközpontú nyelvészet a különféle nagyságrendű nyelvi elemek/struktúrák lexikogrammatikai (valamint prozódiai, metrikai-ritmikai) felépítésével foglalkozik.

– A rendszernyelvészet relációs komponense a nyelvi rendszer elemeit képező lexikogrammatikai alapszerkezetek felépítettségét vizsgálja, az alapszerkezetek összetevői között értelmezhető lexikogrammatikai relációk reprezentálására dolgoz ki módszert.

Példa:

A „Péter levelet írt a barátnőjének” (rendszer)mondathoz például olyan (itt leegyszerűsített formájú) alapszerkezet rendelhető, amelynek ‘predikatív összetevő’-je „írt”, ‘nominativusi’/‘agens’ összetevője „Péter”, ‘accusativusi’/‘effectum’ összetevője „levelet”, ‘datívusi’/‘recipiens’ összetevője pedig „barátnőjének”. Ez utóbbi összetevőnek az „-e” birtokos személyragja a *Péter* nevű személyre utal, más szóval az „-e” birtokos személyrag és a *Péter* név együtt utaló (latin terminológiát használva: koreferáló¹) elemek.

¹ A *koreferál* (‘együtt utal’) kifejezés, illetve a szó származékainak (mint *koreferáló*, *koreferens*, *koreferencia* stb.) írásmódja a magyar nyelvű szakirodalomban nem egységes, szimpla és kettőzött *r*-rel egyaránt használatos. Az említett kifejezések írásmódja a kötetben az egyes tanulmányok szerzőinek megoldását, választását követi.

– A rendszernyelvészet transzformációs komponense mindenekelőtt az egyes lexikogrammatikai alapszerkezetek adott nyelvben lehetséges lineáris manifesztációit veszi számba, s kísérletet tesz az egyes manifesztációk alkalmazása feltételeinek megfogalmazására.

Példa:

A fenti alapszerkezethez e komponensen belül hozzárendelendő az az információ, amely kifejezésre juttatja, hogy ez az alapszerkezet 24 lineáris elrendezésben manifesztálódhat (szemléltesse itt ezeket az első hat):

Péter levelet írt a barátnőjének,
Péter levelet a barátnőjének írt,
Péter írt levelet a barátnőjének,
Péter írt a barátnőjének levelet,
Péter a barátnőjének levelet írt,
Péter a barátnőjének írt levelet.

– A szövegnyelvészet feladata egyrészt az, hogy a szövegek szövegmondataihoz 'lexikogrammatikai alapszerkezet'-reprezentációt, valamint az annak lehetséges lineáris elrendezéseire vonatkozó információt rendeljen, másrészt az, hogy argumentumokat szolgáltatson annak megvilágítására, hogy az adott szöveghelyeken a szóban forgó alapszerkezeteknek miért az a manifesztációja fordul elő, amelyik előfordul. Minthogy a szövegmondatok a legtöbb esetben hiányosak, azaz nem tekinthetők olyan értelemben önállóaknak, mint a rendszermondatok, a megfelelő 'lexikogrammatikai alapszerkezet'-reprezentációk hozzárendelése a legtöbb esetben megkívánja a szövegmondatok rendszermondatszerű kiegészítését. Mind e kiegészítések végrehajtásához, mind az argumentációk megalkotásához azonban az esetek jó részében a nyelvészeti ismereteken túlmenő szövegtani és világra vonatkozó ismeretek alkalmazására is szükség van.

Példa:

Képzeljünk el egy olyan szöveget, amelyben a következő (négy szövegmondatból álló) mondatlánc található:

„Pétert elhagyta barátnője. Szegény először nem tudta, hogy mit csináljon. Majd megfontolva a különféle lehetőségeket, elhatározta magát. Levelet írt neki.”

Amikor az elemzésben a „Levelet írt neki” szövegmondatához érünk, ahhoz, hogy annak lexikogrammatikai megformáltságát értelmezzük, a következő műveleteket kell végrehajtanunk:

(1) e szövegmondatot — az öt megelőző szövegmondatokból nyerhető információk alapján — kiegészítjük, aminek eredményeként a következő kiegészített változatot kapjuk:

(Péter) levelet írt (az ő [= Péter] barátnőjének);

(2) ehhez a kiegészített változathoz hozzárendeljük (például) azt a 'lexikogrammatikai alapszerkezet'-reprezentációt, amit fentebb, a rendszernyelvészet relációs komponense feladatának az ismertetésénél, láthattunk;

(3) ezt követően ehhez a 'lexikogrammatikai alapszerkezet'-reprezentációhoz hozzárendeljük a lehetséges lineáris manifesztációira vonatkozó információkat (lásd a rendszernyelvészet transzformációs komponense feladatának fenti ismertetését); végül

(4) érveket hozunk létre annak magyarázatára, hogy

(a) az adott szöveghelyen miért a „Péter levelet írt a barátnőjének” lineáris elrendezésű manifesztáció áll; valamint, hogy

(b) ebből a manifesztációból miért és hogyan hozható létre (törlés és névmási helyettesítés végrehajtása útján) a „Levelet írt neki” szövegmondat.

Mind az (1), mind a (4) lépés végrehajtásánál lényeges szerepet játszik a koreferencialitás figyelembe vétele, s elsősorban ehhez van szükség nyelvészeten túlmenő ismeretek alkalmazására.

2. Az előzőekben felsorolt négy szövegnyelvészeti operáció határozza meg a szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogramnak azt a — megformáltságközpontú (szöveg)nyelvészeti kutatásra vonatkozó — koncepcionális keretét, amelyben az *Officina Textologica* e tematikával foglalkozó kötetei elhelyezhetők.

A tágabb keretű kutatóprogramot az *Officina Textologica* periodika „Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram” című 1. kötete körvonalazza, amely a következő témákat tárgyaló fejezetekre oszlik: (1) a szövegtani kutatás diszciplínakörnyezete; (2) a szövegtani és szövegnyelvészeti koncepciók összehasonlító kritikai elemzésének területei, (3) a szövegalkotó tényezők szövegnyelvészeti/szövegtani elemzésének és leírásának aspektusai; (4) A nyelvi rendszernek és a nyelvi rendszer elemi használatának nyelvészete szövegnyelvészeti/szövegtani perspektívából nézve; (5) a szemiotikai textológia, mint szövegtani elméleti keret.

A megformáltságközpontú (szöveg)nyelvészet központi feladata a szövegmondatelemzés, amelynek központi kérdéseit az *Officina Textologica* 1. kötetének 3. és 4. fejezete tárgyalja.

Az ezeknek a központi kérdéseknek a vizsgálatára tervbevetett *Officina Textologica* kötetek (amelyek együttesen egy tankönyv funkcióját tölthetik be) a következő tematikus csoportokba sorolhatók (a felsorolás sorrendje a kutatási stratégia logikai sorrendjét követi):

- (a) különféle szövegek szövegmondatainak verbális elemekkel és (ko)referencia indexekkel való kiegészítése;
- (b) különféle szövegek szövegmondatai lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzése;
- (c) ‘lexikogrammatikai alapszerkezet’-reprezentációk (és az ezek lehetséges lineáris elrendezéseire vonatkozó információk) hozzárendelése szövegek kiegészített szövegmondataihoz;
- (d) szövegek szövegmondatainak levezetése az (információkkal ellátott) alapszerkezet-reprezentációkból.

3. Az *Officina Textologica* (jelen) 2. kötetének célja

- (1) egyrészt annak bemutatása, hogy különböző szövegtípusokhoz tartozó szövegekben milyen módon (milyen önálló szavak és/vagy toldalékok formájában) történik annak a világdarabnak az elemeire (személyeire, tárgyaira, eseményeire stb.) való utalás, amely az adott szövegben annak alkotója és/vagy befogadója véleménye szerint kifejezésre jut,
- (2) másrészt annak bemutatása, hogy milyen módon (milyen nyelvi, szövegtani, illetőleg világra vonatkozó ismeretek felhasználásával) fedhetők fel a világdarab ugyanazon elemére, de különféle nyelvi eszközök alkalmazásával ‘együtt utaló’ (koreferáló) szavak/kifejezések közötti koreferenciarelációk,
- (3) végül annak vizsgálata, hogy a (ko)referáló elemek és (ko)referenciarelációk milyen módon szemléltethetők a legcélszerűbben.

Az adott kötet tehát a fenti 2. pont végén található besorolás „(a)” jelzésű tematikus csoportjába tartozik.

A jelzett célok közelebbi megvilágítása az *Officina Textologica* 1. kötetének „Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk” című 3.1. alfejezetében található, amely két szöveg elemzése kapcsán mutatja be a koreferenciaelemzés néhány lehetséges módszerét.

Szövegek elemzésére (elsősorban magyar nyelvet és/vagy irodalmat — főiskolán/egyetemen — oktató) kutatók lettek felkérve, akiknek az első fordulóban két-három általuk elemzésre kiválasztott szöveget kellett javasolniuk. A szerkesztő ezekből választotta ki az elemzendő szöveget, ügyelve arra, hogy azok lehetőleg különféle szövegtípusokhoz tartozzanak, és az elemzési módszerek ‘egymásra vetíthetősége’ érdekében — az *Officina Textologica* 1. kötetének említett alfejezetére történő utaláson túl — egy ‘orientatív mintaelemzést’ (lásd e kötet 1. számú tanulmányát) bocsátott a felkértek rendelkezésére. A kötet ezeknek a szövegeknek az elemzését gyűjti egybe egy „Bevezető” és egy terjedelmesebb „Utószó” kíséretében.

Az 1. tanulmány a kötet szerzőjének és szerkesztőjének, PETŐFI S. JÁNOSnak koreferenciális elemzése, amely egy bibliai példaszövegen (*Mt. 9 9-13. Máté meghívása*) szemlélteti egy célszerű koreferenciális elemzés lépéseit, a szövegbeli (ill. szövegmondatokbeli) koreferenciarelációk explicitté tételét tartva szem előtt.

A 2. tanulmány a *Jelenések könyvé*-nek egy részletét (*Szent János Apostol Jelenéseinek könyve. 21:9-23. Az új Jeruzsálem (részlet)*) dolgozza fel. A szerzők — BODA I. KÁROLY és PORKOLÁB JUDIT — először a szöveget — a jelképek interpretációs lehetőségeinek, az Ószövetség és az Újszövetség könyvei közötti szintézis kérdésének vizsgálatával — irodalomelméleti keretben közelítik meg; majd a koreferenciális elemek és kifejezések, illetve a koreferenciarelációk elemzése alapján értelmezik. A koreferenciarelációkat sajátos módon — egy koreferenciaindexek előfordulási gyakoriságát reprezentáló ‘koreferenciaindex – szövegmondatmátrix’-ban — reprezentálják.

A 3. tanulmány egy enciklopédia szócikkének (*Magyar Larousse enciklopédia*, „kocsiverseny”) koreferenciális elemzése. A szerző, DOBI EDIT — követve a példaelemzés módszerét — megoldást keres a lexikonszócikk mint sajátos szövegtípus leírásakor felvetődő kérdések — úgymint a szövegmondatok elhatárolásának problémája; a lexikon jelöléseinek értelmezése — megoldására; valamint kísérletet tesz a ‘részleges koreferencia’; illetve a lexikonszócikkek definitív jellegéből adódó metanyelvi jelenségek szemléltetésére.

A 4. tanulmány egy ételrecept (Turós Lukács, Lányok, asszonyok szakácskönyve, „Rizses csirke”) koreferenciális elemzése. A szövegmondatok vizsgálata itt is a példaelemzés módszerén alapul, de a szerző — DOMONKOSI ÁGNES — olyan szövegtípusfüggő jelenségek reprezentálására is megoldást keres/talál, mint például — az ételkészítés folyamatjellege miatt — egyes határozott referenciájú nyelvi elemek referenciális értékének módosulása a cselekvéssor előrehaladtával. Az ételreceptek tipográfiai, képi megjelenítése is — a koreferenciális szövegvizsgálat szempontjából alapvető — tisztázandó kérdéseket vet(het) fel.

Az 5. tanulmány egy reklám célú üzleti levél koreferenciális elemeinek és a köztük lévő relációknak elemzése, vizsgálva — bizonyos szociológiai tényezők figyelembe vételével — e szövegtípus meggyőzősen alapuló kommunikatív funkciójának verbális megnyilvánulásait, miközben a szerző — CS. JÓNÁS ERZSÉBET — arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen — a nyelvi rendszerre, a nyelvi rendszer elemeinek használatára, illetve egy feltételezett valóságdarabra vonatkozó — ismereteinkre van szükség a szöveg (szövegmondatok) szerkesztettségi összefüggéseinek, koreferencialitásának leírásához.

A 6. tanulmány — a példaelemzés módszerét pontosan követve — egy szaknyelvi szöveg (Hankiss Elemér, *Az irodalmi mű mint komplex modell* c. könyve első fejezetének bevezető két szakasza) koreferenciális leírását tartalmazza, a szöveg műfajspecifikus jelenségeinek szemléltetését célozva meg. SKUTTA FRANCISKA a koreferencialáncokon belüli szorosabb és lazább relációkat tekintve olykor kérdésesnek tartja bizonyos koreferáló nyelvi elemek teljes referenciális azonosságát, s ennek szemléltetésére újfajta koreferenciaindexek bevezetésével tesz kísérletet.

A 7. tanulmány egy — narratív szövegműfaj képviselő — palóc népmeserészlet koreferenciális relációinak kommentálása. A szerző — TUBA MÁRTA — a példaelemzés módszereit és jelölésrendszerét alkalmazza, és egészíti ki a koreferenciarelációk — e szövegműfaj sajátosságától függő jelenségeinek — szemléltetéséhez célszerű jelzésekkel. E szövegtípus központi szervezőerejének az események egymásutánosságát tartja, ennek megfelelően elemzésében a meseidő kifejezőeszközeinek (ko)referenciális szerepét (is) igyekszik megragadni.

A 8. tanulmány — VASS LÁSZLÓ és BENKES RÉKA írása — nyitja a kötet második szektorába tartozó elemzések sorát. A szerzők egy képi és verbális összetevőkből álló multimediális kommunikátum (az *Anyanyelvi könyvespolc* c. CD-Rom használatát segítő „elektronikus sűgő”) koreferenciális organizációját elemzik „a szemiotikai textológia modelljében”. Mindenekelőtt azt kívánják feltárni, hogy

e „speciális szöveg, használati utasítás hipertextuálisan, vagyis ‘nem lineárisan organizált’, de természetesen ‘lineáris interpretáció’-t is megkívánó manifesztációjának ‘törzsszöveg’-ében a *(ko)referenciális elemzés* milyen — egyrészt a relátum mentális modelljéből levezethető, másrészt jószerével csak tapasztalati úton, azaz a relátummal ténylegesen ‘konfrontálódva’ nyerhető — ‘(implicit) szövegkiegészítések’-et tesz szükségessé, továbbá azt, hogy a (ko)referenciarelációk explicit reprezentálása milyen ‘(ko)referenciaindexek’ alkalmazásával oldható meg.”

A 9. tanulmányban a szerző — BÉKÉSI IMRE — a koreferenciaelemzések elméleti megalapozásához (is) járul hozzá azzal, hogy „a ‘tételmondat’ kiemelt szövegszervező szerepére való tekintettel” elemzi egy regényrészlet (Tolsztoj, *Anna Karenina*, Első rész, XII, 3-4.) néhány — nem kezdő — szövegmondatát, többek között abból a megfontolásból, hogy egy tételmondat „domináns lexikai komponensei”-ből bontakoz(hat)nak ki a szöveget szervező koreferencialáncok.

A 10. tanulmányban B. FEJES KATALIN egy költői szövegmű (József Attila, *Thomas Mann üdvözlése*) koreferenciarelációit elemzi, szemléltetve a különböző (váltakozó) kommunikációs síkokon — az auditív, a kinetikus, illetve a vizuális csatornán — megvalósuló koreferencialáncok szövegszervező szerepét, miközben szem előtt tartja a mű keletkezésének elképzelt körülményét — az „üdvözlés” születését —, amely „olyan erős lehetett, hogy a kompozíció egészén rajta hagyta nyomát”.

A 11. tanulmány szerzője — SZIKSZAINÉ NAGY IRMA — a példaelemzésétől némileg eltérő szemléleti alapon vizsgálja egy glossza szövegének (*Kurír*, 1997. VII. 5., 16. oldal, Kerékpártelnők) koreferencialitását. A koreferáló kifejezések és koreferenciarelációk számbavételén túl vizsgálja a koreferáló elemek tömörülését (abszolút előfordulásuk és gyakoriságuk alapján), makroegységekbeli előfordulását, „távolba hatását”. A szerző külön szemléltetti a szövegszerveződés szempontjából legdominánsabb nyelvi elemek koreferencialáncát, illetve — a kulcsszavak felcserélhetősége alapján — ezek stílári értékét.

A 12. tanulmány egy szótárregényből származó „szócikk” (Temesi Ferenc: *Por*. eszménykép.) koreferencialitásának elemzése. Módszerében a mintaelemzésre támaszkodik ugyan, de — ahogy a szerző, TOLCSVAI NAGY GÁBOR maga mondja — „a kiegészítések, explikációs kevesebb határozottságot mutatnak”. Ennek oka mindenkor a szövegben keresendő, amely adott esetben egyfelől önálló, másfelől egy teljesebb szövegbe épülő egység.

E kötet a fentiek következtében az adott témára vonatkozó szisztematizált példa- és problémátár funkcióját tölti be, amely koreferenciaelemzési gyakorlatok oktatás keretében való végzéséhez éppúgy kiindulási alappal szolgál, mint a téma további kutatásához.

1.

Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk

Példaszöveg: Mt. 9,9-13. Máté meghívása

PETŐFI SÁNDOR JÁNOS

1. Az *Officina Textologica* 1. kötetének 3.1. alfejezete a „Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk” címet viseli, amelyben különféle példákat talál az olvasó a címben jelzett szövegalkotó elemek reprezentálására. A jelen tanulmányban a koreferencia elemzésének különféle aspektusait kívánom bemutatni, példaszöveggént az Újszövetség egyik részszövegét választva (lásd **Ve**).

Ve: *Mt. 9 9-13. Máté meghívása*

⁹Amikor Jézus továbbment, látott egy Máté nevű embert, amint ott ült a vámnál. Szólt neki: „Kövess engem!” Az felállt és nyomába szegődött. Amikor később vendégül látta házában, ¹⁰sok vámos meg bűnös odajött, s Jézussal és tanítványaival együtt asztalhoz telepedett. ¹¹Ezt látva a farizesusok megkérdezték tanítványaitól: „Miért eszik Mesteretek vámosokkal és bűnösökkel?” ¹²Jézus meghallotta és így válaszolt: „Nem az egészségeseknek kell az orvos, hanem a betegeknek. ¹³Menjetek és tanuljátok meg, mit jelent: Irgalmasságot akarok, nem áldozatot. Nem azért jöttem, hogy az igazakat hívjam, hanem hogy a bűnösöket.”

2. A koreferenciaelemzés lépései a következők (a lépések leírásainak olvasásakor — azok megértésének megkönnyítése végett — célszerű az egyes lépések alkalmazását valamelyik szövegmondat alábbiakban található elemzésén követni):

– Első lépésként az egyes szövegmondatokhoz — elhagyva a szövegből az evangéliumi ‘versszámazás’-t — azonosításukra szolgáló, szögletes zárójelbe tett kódokat rendelek (lásd például **[K01]**); e kódok „K” betűje az ‘első fokú makrokompozíció-egység’ elnevezésre utal, szám része pedig a szóban forgó szövegmondat sorszáma; szövegmondatnak itt a nagybetűvel kezdődő és ponttal, kettősponttal, felkiáltójellel vagy kérdőjellel lezárt szövegegységeket tekintve.

– Második lépésként az egyes szövegmondatokat kiegészítem az azokból, valamint verbális környezetükből és/vagy a világra vonatkozó ismereteinkből levezethető elemekre/relációkra utaló (kurzívan szedett) verbális kifejezésekkel úgy, hogy egyrészt valamennyi szövegmondat önálló ‘információegység’-et képezzen, másrészt hogy az egyes szövegmondatokon belüli és szövegmondatok közötti (ko)referenciarelációk explicit módon kifejezésre jussanak. Annak jelölésére, hogy az elemzett szövegmondat valamely több elemből álló kifejezését egyetlen összetevőnek tekintem, az elemek közé tett „^” (konkatenáció)jelet használok. A verbális kifejezésekkel kiegészített szövegmondatokhoz az eredeti kódjuk után függesztett „/&vb” szimbólummal kiegészített kódot rendelek (lásd például **[K01/&vb]**).

– Harmadik lépésként — „Kommentár” címszó alatt — elvégzem az egyes verbális elemekkel kiegészített szövegmondatok mind belső szintaktikai, mind koreferenciális elemzését. (Az egyszerűség kedvéért nem foglalkozom azonban sem a névelők, sem a tagadósók, sem az időhatározói kifejezések, sem az igeidők, sem a kötőszavak elemzésével.)

Ezekben a kommentárokbán:

- az elemzendő szövegmondatok éppen tárgyalt összetevőit — annak érdekében, hogy azonnal szembejussanak legyenek — kövérral szedem (és nem teszem idézőjelbe);
- az elemzés során említett más szövegmondat-összetevőket normál módon szedem, de idézőjelbe teszem;
- a kommentárban használt többbelemű kifejezések elemeinek együvé tartozását úgy jelölöm, hogy a szóban forgó kifejezést két szimpla felső idézőjel közé teszem;

- szimpla felső idézőjelet használok továbbá akkor is, ha azt akarom kifejezésre juttatni, hogy egy szót/kifejezést fogalomnévként, szakszóként/szakkifejezésként vagy a köznapi szóhasználatától más módon megkülönböztetendő szóként/kifejezésként használok;
- egy adott kifejezés elemzésekor azt az ő előfordulását megelőzően előforduló kifejezést, amellyel koreferensnek tekinthető, a szakirodalmi nyelvhasználattal összhangban az elemzett kifejezés ‘antecedens’-ének (előzményének) nevezem.
- Negyedik lépésként megállapítom, hogy a verbális kifejezésekkel kiegészített szövegmondatok mely elemeit célszerű koreferenciaindexekkel helyettesíteni, majd megalkotom ezeket az indexeket, értelmezést fűzve hozzájuk; indexeként az „i”-betűből és egy-egy (kétjegyű) sorszámából álló kódot használok (lásd például **i03** vagy **i11**).
- Ötödik (egyben utolsó) lépésként, végül létrehozom az egyes szövegmondatok (ko)referenciaindexekkel kiegészített változatát. A koreferenciaindexekkel kiegészített szövegmondatokhoz az eredeti kódjuk után függesztett „&ind” szimbólummal megtöltött kódot rendelek (lásd például [K01/&ind]). A koreferenciaindexekkel kiegészített változatokat a verbális kifejezésekkel kiegészített szövegmondatokból (azok elemzése alapján) hozom létre úgy, hogy a (ko)referenciaindexeket
 - minden esetben szögletes zárójelbe téve, a velük megjelölendő kifejezés/szó/jel/rag után helyezem el,
 - nominális kifejezéseket helyettesítő első előfordulásukkor kövéren szedem, s eléjük egyenlőségjelet teszek,
 - minden más esetben egyenlőségjel alkalmazása nélkül, normál szedéssel használom.

Minthogy az elemzések eredményeit — a szöveg valamennyi szövegmondata elemzésének befejezése után — összefoglalóan is bemutatom (lásd **Ve/&ind**, valamint az **1. táblázat**), az összefüggések ‘együtt látása’ érdekében, célszerű ezeket az összefoglalásokat ‘menetközben’ is megtekinteni.

Mindenekelőtt lássuk az elemzendő vehikulum szövegmondatindexekkel ellátott változatát:

Ve[K00]–[K12]:

[K00]*Mt. 9 9-13. Máté meghívása*

[K01]Amikor Jézus továbbment, látott egy Máté nevű embert, amint ott ült a vámnál. **[K02]**Szolt neki: „**[K03]**Kövess engem!” **[K04]**Az felállt és nyomába szegődött. **[K05]**Amikor később vendégül látta házában, sok vámos meg bűnös odajött, s Jézussal és tanítványaival együtt asztalhoz telepedett. **[K06]**Ezt látva a farizesusok megkérdezték tanítványaitól: „**[K07]**Miért eszik Mesteretek vámosokkal és bűnösökkel?” **[K08]**Jézus meghallotta és így válaszolt: „**[K09]**Nem az egészségeseknek kell az orvos, hanem a betegeknek. **[K10]**Menjetek és tanuljátok meg, mit jelent: **[K11]**Irgalmasságot akarok, nem áldozatot. **[K12]**Nem azért jöttem, hogy az igazakat hívjam, hanem hogy a bűnösöket.”

[K00]*Mt. 9 9-13. Máté meghívása*

[K01]Amikor Jézus továbbment, látott egy Máté nevű embert, amint ott ült a vámnál.

[K01/&vb]:

Amikor Jézus (*arról a helyről, ahol Jézus előzőleg volt*) továbbment, (*Jézus*) látott egy Máté^{ne}vű^{embert}, amint (*a Máté nevű ember*) ott ült a vámnál.

Kommentár:

Mind a (sg. 3. személyragos) **továbbment**, mind a (sg. 3. személyragos) **látott** állítmány alanya az adott szövegmondatban csak **Jézus** lehet, minthogy a szövegmondatban (a szövegmondatnak ezeket az állítmányokat megelőző részében) a „Jézus” néven kívül nincs más (alanyesetben álló) főnévi rész.

Az „*arról a helyről, ahol Jézus előzőleg volt*” kifejezés a ’*továbbment vki vhonnan (vhová)*’ igéből alkotott állítmánynak a *vhonnan* argumentummal kapcsolatos kiegészítése, egyúttal azt a célt is szolgálva, hogy (koreferenciális) kapcsolatot teremtsen azzal a (korábbi) szövegrésszel, amely arra a helyre utal, ahol az Evangélium szerint Jézus előzőleg volt. (Mt. 9 korábbi verseiből tudjuk például, hogy Jézus Máté meghívását megelőzően „városa” egyik helyén volt, ahol meggyógyított egy bénát.)

A ’*lát vki vkit/vmit*’ igéből származó „látott” állítmány *vkit* argumentumának megfelelő kifejezés az **egy Máté nevű embert**, amit egyértelműen mutat a kifejezés „-t” tárgyragja és szövegmondatbeli helye.

Azt a tényt, hogy az **ült** (sg. 3. személyragos) állítmányt megelőző két főnévi rész közül a „Máté nevű embert” kifejezést (és nem „Jézus”-t) tekintjük az állítmány (csupán személyragban implicite kifejezésre jutó) alanya antecedensének, az (vagy talán első sorban az) támasztja alá, hogy a szövegmondat bevezető részében az áll, hogy „amikor Jézus *továbbment*”; ha ugyanis ez a szövegmondat mondjuk azzal kezdődne, hogy „Amikor Jézus Jerikóban *tartózkodott*”, az „ott ült” állítmány alanya „Jézus” is lehetne, különösen akkor, ha az adott szövegmondatot követő szövegmondat például azzal indulna, hogy „Mikor ez a Máté nevű ember a vámhoz ért”.

Az **ott** [...] **a vámnál** kifejezés az ’*ül vki vhol*’ igéből létrejött állítmány *vhol* argumentumának megfelelő — az „ott” és a „a vámnál” elemekből összetett — meghatározói kifejezés.

Az adott szövegmondatához — az „*arról a helyről, ahol Jézus előzőleg volt*” kiegészítést is figyelembe véve — a következő (ko)referenciaindexek rendelhetők:

i01 = Jézus,

(**i02** = az a hely, ahol Jézus előzőleg volt),

i03 = a Máté nevű ember,

i04 = a vám (hely, ott a vámnál).

[K01/&ind]:

Amikor Jézus[=**i01**] (az **i02** helyről) továbbment[**i01**], látott[**i01**] egy Máté^{nevé}ember[=**i03**]t, amint ott ült[**i03**] a vám[=**i04**]nál.

[K02]Szólt neki:

[K02/&vb]:

(Jézus) (a következőt) Szólt(a) neki (a Máté nevű embernek):

Kommentár:

A **szólt** (sg. 3. személyragos) állítmány alanya — minthogy a K02-ben semmiféle elem nem utal arra, hogy az alany más kellene legyen — a K01 alapján „Jézus”. Ha ugyanis „a Máté nevű ember”-t kellene alanynak tekintenünk — ami elvileg lehetséges lenne —, arra az adott szövegmondatban minimálisan egy „az” főnévi mutató névmás kellene utaljon úgy, ahogy a K04-ben történik.

A „szólt” (sg. 3. személyragos) állítmány „szólt(a)” tárgyas ragozású állítmányi alakká való kiegészítése azt a célt szolgálja, hogy a szóban forgó szövegmondatba be lehessen építeni az állítmány ‘szövegben meghatározott tárgy’-ára — az idézőjelben álló harmadik szövegmondatra — utaló „következő” kifejezést.

A (sg. 3. személyű) **neki** névmás antecedense a K01 alapján egyértelműen a „Máté nevű embert” kifejezés.

[K02/&ind]:

Szólt(a)[**i01**],**K03**] neki[**i03**]:

A tárgyas igékből képzett állítmányok alanyára és tárgyára utaló indexeket legegyszerűbb a személyragos állítmány után szögletes zárójelbe tenni, egymástól a „|” vonallal elválasztva.

„[K03]Kövess engem!”

[K03/&vb]:

(*Te, Máté nevű ember*) Kövess engem (*Jézust*)!

Kommentár:

A **kövess** (sg. 2. személyragos) állítmány által felszólított személy, a K02 „neki” névmása közvetítésével, a K01 alapján csak a Máté nevű ember lehet.

A (sg. 1. személyű) **engem** névmásnak az antecedense, a K02 „szólt” (sg. 3. személyragos) állítmánya és az idézőjel használatának közvetítésével, a K01 alapján „Jézus”.

[K03/&ind]:

Kövess[i03] engem[i01]!

[K04]Az felállt és nyomába szegődött.

[K04/&vb]:

Az (*a Máté nevű ember*) felállt és (*a Máté nevű ember*) (*Jézusnak*) nyomába^szegődött.

Kommentár:

A szövegmondatot kezdő **az** főnévi mutató névmás, a K03 „kövess” (sg. 2. személyragos) állítmányának, valamint a K02 „neki” névmásának a közvetítésével, a K01 alapján a Máté nevű emberre utal.

A **felállt** és **nyomába szegődött** (sg. 3. személyragos) állítmányok alanya az ugyanabban a szövegmondatban közvetlenül előttük álló „az” főnévi mutató névmás, amely — mint fentebb láttuk — a K03 „kövess” (sg. 2. személyragos) állítmányának, valamint a K02 „neki” névmásának a közvetítésével, a K01 alapján a Máté nevű emberre utal. (A K04 kapcsolódása a K03-hoz továbbá azáltal is kifejezésre jut, hogy a „felállt” bizonyos értelemben válasz a „kövess”-re, a „nyomába szegődött” pedig bizonyos értelemben szerves folytatása a „kövess”-re adott „felállt” válasznak!)

A „nyomába” szóalak „-á-” ‘birtokos személyjel’-e, a K03 „engem” névmásának, valamint a K02 „szólt” (sg. 3. személyragos) állítmányának és az idézőjel használatának a közvetítésével, a K01 alapján, Jézusra utal.

[K04/&ind]:

Az[=i03] felállt[i03] és nyomá[i01]ba^szegődött[i03].

[K05]Amikor később vendégül látta házában, sok vámos meg bűnös odajött, s Jézussal és tanítányaival együtt asztalhoz telepedett.

[K05/&vb]:

Amikor később (*a Máté nevű ember*) vendégül^látta (*Jézust*) (*az ő, a Máté nevű embernek a*) házában, sok^vámos^meg^(*sok*)^bűnös odajött (*oda, a Máté nevű embernek a házába*), s (*a sok vámos meg a (sok) bűnös*) Jézussal^és^(*Jézusnak a*)^tanítányaival^együtt (*a Máté nevű ember házában*) asztalhoz^telepedett.

Kommentár:

A **vendégül látta** (sg. 3. tárgyas személyragos) állítmány alanyának és tárgyának a kérdése az adott szövegmondatban nem egyértelmű. Szintaktikai/szemantikai szempontból ugyanis az az értelmezés is megengedhető lenne, hogy Jézus látta vendégül a Máté nevű embert, s nem a Máté nevű ember Jézust. A K05/&vb-ben alkalmazott interpretáció e történet más Evangéliumokban található változatai alapján tartható a ‘helyénvaló interpretáció’-nak. (A Károli Biblia például ezekkel egybehangzóan a Máté Evangéliumában található részt is úgy fordítja, hogy abban egyértelmű, hogy Máté látta vendégül Jézust, lásd „És ímé lőn, mikor Jézus lakodalmhoz ült volna a *Máté* házában ...”). Más szóval: ebben az esetben csak úgy fogalmazhatunk,

hogy az a tény, hogy a „vendégül látta” (sg. 3. tárgyas személyragos) állítmány alanyának a Máté nevű emberre utaló „az”-t, tárgyának pedig „Jézust” tekintjük, összeegyeztethető a K04, a K03, a K02 és a K01 szintaktikai/szemantikai elemzésével.

A **házában** szóalak „-á-” ‘birtokos személyjel’-ét — annak alapján, hogy egyrészt a „vendégül látta” állítmány alanyának a Máté nevű emberre utaló „az”-t tekintjük, másrészt hogy az adott szövegmondatban erre a birtokos személyjelre vonatkozóan más ‘értelmező szövegelem’ nem fordul elő — úgyszintén erre a Máté nevű emberre utaló elemnek fogjuk fel. (Azért emelem ki a más ‘értelmező szövegelem’ jelenlétének a hiányát, mert az is elképzelhető lenne, hogy a Máté nevű ember nem a saját, hanem valaki másnak a házában — mondjuk az apjában vagy a testvérében — látja vendégül Jézust.)

A **sok vámos meg bűnös** kifejezés — amelyet szintaktikai szerkezete alapján ‘sok vámos’ meg ‘sok bűnös’ értelemmel kell hogy figyelembe vegyünk — két olyan embercsoportra utal, amelynek ‘közös rész’-e is lehet; azaz a jelenlévők között előfordulhatnak olyan személyek, akik egyidejűleg vámosok is és bűnösök is.

Az **odajött** (sg. 3. személyragos) állítmány alanyának a „sok vámos meg bűnös” kifejezést kell tekintenünk, minthogy közvetlenül ez áll a szóban forgó állítmány előtt. Jóllehet a „sok” ‘határozatlan számnév’ használata következtében a „sok vámos meg bűnös” kifejezés egy több személyből álló csoportra utal, a magyar nyelvre vonatkozó egyeztetési szabályok értelmében ez a kifejezés állhat egy sg. 3. személyragos állítmány alanyaként.

Az „odajött” állítmány „oda-” ‘helyhatározói értelmű igekötő’-je antecedensének a — ‘birtokos személyjel’-e révén a „Máté nevű ember”-re utaló — „házában” szóalakot kell tekintenünk, minthogy az (is) ‘helyet (helyiséget)’ jelöl.

A „asztalhoz **telepedett**” (sg. 3. személyragos) állítmány alanyának a „sok vámos meg bűnös” kifejezést kell tekintenünk, mert ez az állítmány előtt álló alanyesetű kifejezés.

Az (összetett) állítmány részét képező **asztalhoz** kifejezést úgy kell értelmeznünk, hogy az a Máté nevű ember házában található asztalra utal, sőt egynél több asztalra is utalhat.

A **Jézussal és tanítványaival együtt** ‘társhatározói kifejezés’ „tanítványai” összetevőjének birtokos személyjele a szóban forgó kifejezés szintaktikai szerkezete (és az Evangéliummal kapcsolatos ‘világra vonatkozó ismereteink’) alapján Jézusra utal.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referencia-indexek bevezetése célszerű:

i05 = a Máté nevű ember háza,

i06 = a (Máté nevű ember házába jövő) sok vámos,

i07 = a (Máté nevű ember házába jövő) sok bűnös,

i08 = Jézusnak a (Máté nevű ember házában jelen lévő) tanítványai,

i09 = asztal/asztalok (a Máté nevű ember házában).

Jóllehet mind a „háza”, mind a „tanítványai” birtokos személyjele — ahogy a fenti interpretációban láthattuk — már utal arra, hogy Máté házáról, illetőleg Jézus tanítványairól van szó, a további elemzés egyszerűsítése érdekében célszerű ezekben az esetekben külön indexeket is bevezetni (lásd i05 és i08).

[K05/&ind]:

Amikor később vendégül^látta[i03|i01] házá(i03)[=i05]ban, sok^vámos[=i06] meg (sok)^bűnös[=i07] oda[i05]jött[i06, i07], s Jézus[i01]sal^és^tanítványai(i01)[=i08]val^együtt (i05-ben) asztalhoz[=i09]^telepedett[i06, i07, [i01, i08]].

A „házá(i03)[=i05]ban” — és az ezzel analóg módon szerkesztett reprezentációkban — az első (a kerek zárójelbe tett) index azt a személyt jelzi, akire a birtokos személyjel utal, a második (a szögletes zárójelbe tett) index pedig a ‘birtok’-ot.

[K06]Ezt látva a farizesusok megkérdezték tanítványaitól:

[K06/&vb]:

Ezt (tudniillik, hogy *(a sok vámos meg a (sok) bűnös)* Jézussal és *(Jézusnak a)* tanítányaival együtt *(a Máté nevű ember házában)* asztalhoz telepedett) látva a farizeusok megkérdezték *(Jézusnak a)* tanítványaitól *(a következőt)*:

Kommentár:

A 'lát vki vkit/vmit' igéből alkotott határozói igenévi **látva** módhatározó *vmit* argumentumának, az adott szövegmondat szintaktikai szerkezete alapján, a szövegmondatkezdő (tárgyesetben álló) **ezt** mutatószót tekintjük, amely (minimálisan) a K05-ben kifejezésre jutó '*(a sok vámos meg a (sok) bűnös)* Jézussal és *(Jézusnak a)* tanítányaival együtt *(a Máté nevű ember házában)* asztalhoz telepedett)' tényállásra utal.

A szóban forgó ige *vki* argumentumának (ugyancsak az adott szövegmondat szintaktikai szerkezete alapján) — az először ebben a szövegmondatban előforduló — **a farizeusok** (többes számú) alanyesetű főnevet tekintjük, amely egyúttal a 'megkérdez vki vmit vkitől' igéből származó (pl. 3. sz. tárgyas ragozású) **megkérdezték** állítmány alanyának is tekintendő.

A *vmit* argumentumra — amely a szöveg K07-es szövegmondatában jut kifejezésre — „a következő” kifejezés kíván utalni.

A *vkitől* argumentum funkcióját egyértelműen a „-tól” ragot tartalmazó **tanítványaitól** határozó tölti be, amelynek „-ai-” ‘birtokos személyjel’-e a K05 „tanítányaival” eleme közvetítésével Jézusra utal.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referenciaindex bevezetése célszerű:

i10 = a [*'(a sok vámos meg a (sok) bűnös)* Jézussal és *(Jézusnak a)* tanítányaival együtt *(a Máté nevű ember házában)* asztalhoz telepedett'] eseményt látó] farizeusok.

[K06/&ind]:

Ezt[K05] látva[i10] a farizeusok[=**i10**] megkérdezték[i10],[**K07**] tanítványai(i01)[i08]tól:

A K05 valójában ‘szélesebb körű esemény’-re utal, mint amire a szóban forgó szövegmondat „ezt” eleme, az egyszerűség kedvéért azonban itt mégis ennek alkalmazását választottam. Ahhoz, hogy az itt szerepet játszó ‘szűkebb körű esemény’-t vehessük figyelembe, egy olyan szimbólumot kellene bevezetnünk, amely a „K05” szövegmondatnak pontosan arra a részére utal, amelyre az „ezt” (szűkebb értelemben véve) vonatkozik.

„[**K07**]Miért eszik Mesteretek vámosokkal és bűnösökkel?”

[K07/&vb]:

Miért eszik *(a ti [= Jézus tanítványai])* Mesteretek vámosokkal^és^bűnösökkel?

Kommentár:

A **miért** kérdőszó (és a szövegmondatvégi kérdőjel használata) a K06 „megkérdezték” állítmánya által van motiválva.

Az 'eszik vki vmit' igéből létrejött **eszik** (sg. 3. személyragos) állítmány alanya, az adott szövegmondat szintaktikai szerkezetéből következően, a (sg. alanyesetű) **Mesteretek**, amelynek „Mester” összetevője, a K06 szintaktikai/szemantikai szerkezete és a Bibliára vonatkozó ismereteink alapján Jézusra utal, „-etek” többes számú birtokos személyjele pedig a K06 szintaktikai/szemantikai szerkezetének (mindenekelőtt pedig többes-számú „tanítványaitól” kifejezésének) közvetítésével Jézus tanítványaira.

Az „eszik” igéből alkotott állítmány *vmit* argumentumhelye a K07-ben nincs betöltve, az állítmánynak van azonban egy „-val/-vel” határozóragos társhatározója, éspedig a **vámosokkal és bűnösökkel**. Ennek a kifejezésnek az antecedense a K05-ben található „sok vámos meg bűnös” kifejezés. Míg azonban ez az antecedens azokra a vámosokra és bűnösökre utal, akik a Máté nevű ember házába jöttek, a „vámosokkal és bűnösökkel” kifejezés általában a vámosokra és bűnösökre.

[K07/&ind]:

Miért eszik[i01] Mesteretek(i08)[i01] vámosok[i06]kal és bűnösök[i07]kel?

Jóllehet a K07-ben a „vamosokkal és bűnösökkel” kifejezés általában utal a vámosokra és bűnösökre, itt a Máté házában ténylegesen jelen lévő vámosokra és bűnösökre utaló indexeket alkalmaztam.

[K08]Jézus meghallotta és így válaszolt:

[K08/&vb]:

Jézus meghallotta ((*hogya a farizeusok megkérdezték tanítványaitól:*) *Miért eszik Mesteretek vámosokkal és bűnösökkel?*) és így válaszolt (azaz: *a következőket válaszolta*) (*a farizeusoknak*):

Kommentár:

A 'meghall *vki vmit*' igéből származó **meghallotta** (sg. 3. tárgyas személyragos) állítmány alanya az adott szövegmondatban közvetlenül előtte álló **Jézus**.

Az állítmány *vmit* argumentumának — a legszűkebb értelemben véve ezt az argumentumot — a K07 felel meg.

A 'válaszol *vki vmit vkinek*' igéből létrejött **válaszolt** (sg. 3. személyragos) állítmány alanya az adott szövegmondatban — a szöveg szintaktikai szerkezete alapján — ugyancsak „Jézus”.

A „válaszolt” állítmánynak a (tárgyas ragozása) „válaszolta” formájává való alakítása azt a célt szolgálja, hogy — a szövegmondatban előforduló **így** interpretációjaként — a K08/&vb-be, a „válaszolt” állítmány *vmit* argumentumszerepébe be lehessen építeni a („K09^...^K12” szövegmondatokra utaló) „*a következőket*” kifejezést.

A „válaszol” állítmány *vkinek* argumentuma — a K06 és a K07 szerkezete következtében — 'közvetlenül' „a farizeusoknak” kifejezés lehet, 'közvetve' azonban „a jelenlévőknek” kifejezés is lehetne. Én itt az előbbi megoldást választottam.

[K08/&ind]:

Jézus[i01] meghallotta[i01|„K07”] és válaszolt(a)[i01|„K09^K10^K11^K12”] (*i10-nek*):

„[K09]Nem az egészségeseknek kell az orvos, hanem a betegeknek.

[K09/&vb]:

Nem az egészségeseknek kell az orvos, hanem a betegeknek (*kell az orvos*).

Kommentár:

A 'kell *vki/vmi vkinek*' igéből létrejött **kell** (sg. 3. személyragos) állítmány alanya a K09 szintaktikai szerkezete alapján **az orvos**.

A „kell” állítmány *vkinek* argumentumának ugyancsak a K09 szintaktikai szerkezete (elsősorban pedig a „-nek” rag jelenléte) alapján **az egészségeseknek**, illetőleg **a betegeknek** kifejezések felelnek meg.

A K09 „hanem” utáni részében a „kell az orvos” mondatösszetevő megismétlése azt a célt szolgálja, hogy ez a „hanem” utáni rész is egy 'önmagában teljes egész'-et képezzen.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referencia-indexek bevezetése célszerű:

i11 = az egészségesek (általában),

i12 = a betegek (általában),

i13 = az orvos (általában).

[K09/&ind]:

Nem az^egészségesek[=i11]nek kell[i13] az^orvos[=i13], hanem a^betegek[=i12]nek (*kell[i13] az^orvos[i13]*).

[K10]Menjetek és tanuljátok meg, mit jelent:

[K10/&vb]:

Menjetek (*ti farizeusok*) és tanuljátok^{meg} (*ti farizeusok*), mit^{jelent} (*a következő kijelentés*):

Kommentár:

A **menjetek** (pl. 2. személyragos) állítmány felszólítottjai a K08 fenti értelmezése alapján a farizeusok.

A 'megtanul *vki vmit*' igéből létrehozott **tanuljátok meg** (pl. 2. tárgyas személyragos) állítmány felszólítottjai a K08 fenti értelmezése alapján úgyszintén a farizeusok, tárgya pedig a szövegmondat „mit jelent (*a következő kijelentés*)” része.

A „*következő kijelentés*” betoldását azt tette szükségessé, hogy létrehozzunk egy, a **jelent** (sg. 3. személyragos) állítmány alanyára utaló kifejezést; ez az alany maga a K11-ből és K12-ből álló szövegrész.

[K10/&ind]:

Menjetek[i10] és tanuljátok^{meg}[i10], mit^{jelent}[K11^K12]:

[K11]Irgalmasságot akarok, nem áldozatot.

[K11/&vb]:

Irgalmasságot akarok (*én, Jézus*), nem áldozatot (*akarok (én, Jézus)*).

Kommentár:

Az 'akar *vki vmit*' igéből létrehozott **akarok** (sg. 1. személyragos) állítmány alanya, a „K08” szövegmondatnak és az utána idézőjellel kezdődő résznek — amelynek összetevője a szóban forgó szövegmondat is — szintaktikai/szemantikai elemzése alapján „Jézus”.

Az „akarok” állítmány tárgya a „-t” tárgyrag jelenléte következtében az **irgalmasságot** szóalak.

A szövegmondat másik tárgyragos szóalakja, az **áldozatot** — a „(hanem) ... nem” értelmű „nem” tagadószo használata következtében — olyan tagmondattá egészíthető ki, amelynek állítmánya úgyszintén az „akarok” állítmány, alanya pedig „Jézus”.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referencia-indexek bevezetése célszerű:

i14 = (bizonyos, itt közelebbről meg nem határozott értelemben vett) irgalmasság,

i15 = (bizonyos, itt közelebbről meg nem határozott értelemben vett) áldozat.

[K11/&ind]:

Irgalmasság[=**i14**]ot akarok[i01], nem áldozat[=**i15**]ot (*akarok[i01]*).

[K12]Nem azért jöttem, hogy az igazakat hívjam, hanem hogy a bűnösöket.”

[K12/&vb]:

Nem azért jöttem (*én, Jézus*), hogy az igazakat hívjam (*én, Jézus*), hanem (*azért jöttem (én, Jézus)*), hogy a bűnösöket (*hívjam (én, Jézus)*).

Kommentár:

A 'jön *vki, vmiért*' igéből alkotott **jöttem** (sg. 1. személyragos) állítmánynak az alanya a „K08” szövegmondatnak és az utána idézőjellel kezdődő résznek — amelynek összetevője a szóban forgó szövegmondat is — szintaktikai/szemantikai elemzése alapján „Jézus”.

A „jöttem” állítmány *vmiért* argumentumának a szövegmondat „azért [...], hogy az igazakat hívjam” része felel meg.

Ebben a részben a 'hív *vki vkit/vmit*' igéből létrehozott **hívjam** (sg. 1. tárgyas személyragos) állítmány alanya — a „jöttem” alanya elemzésével egybehangzó módon — „Jézus”.

A „hívjam” állítmány *vkit* argumentumának pedig a tárgyragos **az igazakat** kifejezés felel meg.

A szövegmondat másik tárgyragos kifejezése, **a bűnösöket**, a „nem ... hanem” elempár szövegmondatbeli szerepe következtében a „hívjam” állítmánnyal tehető teljessé, amely állítmány *vki* argumentumának „Jézus”, *vkít* argumentumának pedig itt a „bűnösöket” kifejezés felel meg.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referencia-index bevezetése célszerű:

i16 = (bizonyos, itt meg nem határozott értelemben vett) igazak.

[K12/&ind]:

Nem azért[~] jöttem[i01], [~]hogyan[~]hívjam[i01|az[~]igazak[=**i16**]at], hanem (azért[~] jöttem[i01], [~]hogyan[~]hívjam[i01])a[~]bűnösök[i07]et.

Jóllehet az ebben a szövegmondatban említett bűnösök — az említett igazakhoz hasonlóan — ‘(bizonyos, itt meg nem határozott értelemben vett) bűnösök’, az egyszerűség kedvéért rájuk is az „i07” indexszel utalok.

A „~” az egyetlen összefüggő egészet alkotó kifejezés elemei egymásutánjának a ‘megszakítását’ jelzi, mind a közbeékelődő elem előtti rész után, mind a közbeékelődő elem utáni rész elé kitéve.

3. A fenti elemzés eredményeit a koreferenciaindexek jegyzéke, a **Ve/&ind** reprezentáció, valamint az **1. táblázat** foglalja össze.

A koreferenciaindexek jegyzéke:

i01 = Jézus,

(**i02** = az a hely, ahol Jézus előzőleg volt),

i03 = a Máté nevű ember,

i04 = a vám (hely, ott a vámnál),

i05 = a Máté nevű ember háza = háza(**i03**)[=**i05**],

i06 = a (Máté nevű ember házába jövő) sok vámos,

^o**i07** = a (Máté nevű ember házába jövő) sok bűnös,

***i08** = Jézusnak a (Máté nevű ember házában jelen lévő) tanítványai(**i01**)[=**i08**],

i09 = asztal/asztalok (a Máté nevű ember házában),

i10 = a [(*a sok vámos meg a (sok) bűnös*) Jézussal és (*Jézusnak a*) tanítványaival együtt (*a Máté nevű ember házában*) asztalhoz telepedett] eseményt látó] farizeusok,

i11 = az egészségesek (általában),

i12 = a betegek (általában),

i13 = az orvos (általában),

i14 = (bizonyos, itt közelebbről meg nem határozott értelemben vett) irgalmasság,

i15 = (bizonyos, itt közelebbről meg nem határozott értelemben vett) áldozat,

i16 = (bizonyos, itt meg nem határozott értelemben vett) igazak.

Ve/&ind: Mt, 9,9-13. Máté meghívása

[K01/&ind]:

Amikor Jézus[=**i01**] (az [= **i02**] helyről) továbbment[i01], látott[i01] egy Máté[~]nevű[~]ember[=**i03**]t, amint ott ült[i03] a vám[=**i04**]nál.

[K02/&ind]:

Szólta(a)[i01|„**K03**”] neki[i03]:

[K03/&ind]:

Kövess[i03] engem[i01]!

[K04/&ind]:

Az[=**i03**] felállt[i03] és nyomá[i01]ba[~]szegődött[i03].

[K05/&ind]:

Amikor később vendégül^látta[i03|i01] házá(i03)[=i05]ban, sok^vámos[=i06] meg (sok)^bűnös[=i07] oda[i05]jött[i06, i07], s Jézus[i01]sal^és^tanítványai(i01)[=i08]val^együtt (i05-ben) asztalhoz[=i09]^telepedett[i06, i07, [i01, i08]].

[K06/&ind]:

Ezt[K05] látva[i10] a farizeusok[=i10] megkérdezték[i10|„K07”] tanítványai(i01)[i08]tól:

[K07/&ind]:

Miért eszik[i01] Mesteretek(i08)[i01] vámosok[i06]kal és bűnösök[i07]kel?

[K08/&ind]:

Jézus[i01] meghallotta[i01|„K07”] és válaszolt(a)[i01|„K09^K10^K11^K12”] (i10-nek):

[K09/&ind]:

Nem az^egészségesek[=i11]nek kell[i13] az^orvos[=i13], hanem a^betegek[=i12]nek (kell[i13] az^orvos[i13]).

[K10/&ind]:

Menjete[i10]és tanuljátok^meg[i10|, mit^jelent [K11^K12]]:

[K11/&ind]:

Irgalmasság[=i14]ot akarok[i01], nem áldozat[=i15]ot (akarak[i01]).

[K12/&ind]:

Nem azért^~ jöttem[i01], ~^hogy^hívjam[i01|az^igazak[=i16]at], hanem (azért^~ jöttem[i01], ~^hogy^ hívjam[i01])a^bűnösök[i07]et.

Egyes szövegmondat-reprezentációk ‘beljebb szedett’ formája azt kívánja érzékeltetni, hogy az/azok a felettük álló szövegmondat ‘beágyazott összetevőjének’/‘beágyazott összetevőinek’ a reprezentációja/reprezentációi.

A koreferáló elemek szövegmondatokbeli előfordulását a következő táblázat szemlélteti (l. 1. táblázat).

	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09	K10	K11	K12
i01	Jézus, továbbment, látott	szólt	engem	(Jézus -nak)	(Jézus), Jézussal, (Jézus -nak a)	(Jézus -nak a)	Mestere-tek, eszik	Jézus, meghallotta, válaszolt			akarak	jöttem, hívjam
i02	(onnan)											
i03	Máté nevű ember, ott ült	neki	kövess	az, felállt, nyomába^szegődött	vendégül^látta, (Máté-nak a)							
i04	vámnál											
i05					házában, (házába), (házában)							
i06					sok vámos odajött		vámo-sokkal					

i07					(sok) bűnös odajött		bűnös- sökkal					bűnös- söket
i08					tanítvá- nyai ^{val}	tanít- ványaitól	(tanít- ványoké)					
i09					asztal- hoz [^] ^tele- pedett							
i10						látva, farizeu- sok, megkér- dezték				menje- tek, tanul- játok [^] ^meg		
i11									egész- sége- seknek			
i12									bete- geknek			
i13									orvos, kell			
i14										irgal- massá- got		
i15										áldoza- tot		
i16												igazakat

1. táblázat

4. A koreferenciaindexek végleges reprezentációinak megállapításához minimálisan a következő kérdéseket kell elemezni:

- az indexek értelmezésének megalkotásánál milyen esetben van szükség olyan (vagy azokhoz hasonló) kifejezésekre, amelyeket én zárójelben adtam meg;
- valóban hasznos-e/szükséges-e olyan esetekben külön indexeket bevezetni, mint amilyenekben az „i05” és „i08” indexeket bevezettem;
- hasznos-e/lehet-e olyan esetekben egyetlen indexet alkalmazni, mint amilyenekben az „i07” indexet alkalmaztam.

Mind a szövegmondat-, mind a koreferenciaindex-reprezentációk kérdései azonban véglegesen csak nagyobb mennyiségű (és változatos jellegű) szöveganyag elemzési eredményei alapján válaszolhatók meg.

Irodalomjegyzék:

PETŐFI S. JÁNOS, *Officina Textologica I. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutató-program*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat, 1976.

Szent Biblia. Azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Budapest, Kiadja a Brit és Külföldi Biblia Társulat, 1901.

2. Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk

*Példaszöveg: Szent János Apostol Jelenéseinek könyve,
21:9-23. Az új Jeruzsálem (részlet)*

BODA I. KÁROLY—B. PORKOLÁB JUDIT

Tartalmi összefoglaló:

A tanulmányban a *Jelenések könyve* egy kiválasztott részletének koreferenciaelemzését végezzük el. Az elemzés során a kiválasztott szövegrészlet szövegmondatait önálló információs egységekké egészítjük ki, majd a szövegrészlet kulcsfogalmaihoz koreferenciaindexeket rendelünk. A koreferenciaindexekkel azonosított fogalmak közül néhány tartalmi szempontból meghatározó jellegű fogalmat külön is értelmezzük. Ennek során rámutatunk a *Jelenések könyvének* és a *Szent Biblia* Ószövetségi és Újszövetségi könyveinek összefüggéseire is. A koreferenciaindexek és az ezekkel kiegészített szövegmondatok összefüggését a vizsgált szövegrészletben egy gyakorisági mátrix elkészítésével szemléltetjük, amely lehetővé teszi a koreferenciaindexekkel azonosított fogalmak összehasonlítását és kapcsolatrendszerének áttekintését.

I. Bevezetés

A Biblia utolsó könyve *János Apokalipszise*, a *Jelenések könyve*. A *Világirodalmi lexikon* szerint (Világirodalmi lexikon 5. 1977: 533-534) a könyv szövege nem egységes, János szerzősége vitatható; neve pszeudonim, a mű a pszeudoepigrafikus irodalom körébe sorolható. Műfaja levélforma, köszöntővel indít és búcsúzóval zár. A lexikon kiemeli a látomás szerepét, a prófétai elhivatottságot, és megemlíti az ókori joggyakorlat hatását a műben. Kitér arra is, hogy a képzőművészeteknek állandó témájává vált a könyv napjainkig. A mű egyes részeiben — észrevételezi —, a számmisztika dominál: a hetes, a hármasszám.

Nem említi viszont a lexikon a 12-es szám szimbolikus jelentését, ill. e szám többszörösének mitikus jellegét. Részletünk elemzése közben, ebben is, másban is — anélkül, hogy vitáznánk e rendkívül tárgyilagos bemutatással — kitérünk olyan részletekre is, amelyek más szempontból közelítik meg a művet, és kiegészítik a lexikon szócikkét.

A lexikon alapján a mű három részből áll:

- A híres patmoszi látomás, utalás a prófétai hivatásra (I.);
- A hét levél a hét ázsiai eklézsiához (II.);
- Az utolsó ítélet látomássorozata (III.).

Ellentétben a lexikkal, mi külön részként vesszük az ítélet utáni jövőképet, az új Jeruzsálem eljövételét, ill. a szent város leírását (IV). Itt található, ebben a városban az élet fája, mely a megbocsátást, s az örök élet elnyerését jelenti. Ebből a részből választottuk ki az elemzendő szövegrészletet is. Fontosnak tartjuk ugyanis, hogy részletünk már nem a pusztulás apokalipsziséhez tartozik, hanem olyan látomás, amely pozitív kicsengésű a jók számára. Ez azért is fontos, mert az apokalipszis szónak kibővíti a III. részben kiteljesedő jelentését ('végítélet', 'világ vége'): a pusztulás jelentése mellett a jövő képét az emberiség számára előnyösen módosítja.

II. A kiválasztott szöveg, a teljes Jelenések könyve és a Biblia összefüggése intertextuális szempontból

Elemzésre a *Jelenések könyve* negyedik részéből azt a részletet választottuk, amelyikben János próféta az utolsó ítélet után reménységet ad az egyház híveinek: látomásában minden elpusztult, szárazföld és tenger, a gonoszok — élők és holtak közül —; a feltámadottak és még élők között viszont azok megmenekültek, akiknek a homlokán ott volt Isten pecsétje, akiket az Isten kiválasztott.

Részletünk:

Ve: *Szent János Apostol Jelenéseinek könyve. 21:9-23. Az új Jeruzsálem (részlet)*

⁹És hozzám jöve egy a hét angyal közül, akinél az utolsó hét csapással teli csészék voltak, és így szóla hozzám, mondván: Jöjj, és megmutatom neked a menyasszonyt, a Bárány jegyesét. ¹⁰És lélekben elvive engem egy nagy és magas hegyre, és megmutatá nekem a szent várost, Jeruzsálemet, mely a mennyből szállott alá Istentől, ¹¹melyben Istennek fényessége volt, és világossága hasonló a drágakőhöz, a kristálytisza jáspishoz. ¹²És nagy és magas fala volt, tizenkét kapuval, és a kapuk fölött tizenkét angyal; és nevek fölírva, melyek Izrael fiai tizenkét törzsének nevei. ¹³Keletről három kapu, és északról három kapu, és délről három kapu, és nyugatról három kapu. ¹⁴És a város falának tizenkét alapkőve vala, és azokon a Bárány tizenkét apostolának tizenkét neve. ¹⁵És aki velem beszélt, arany mérőnádát tartá *kezeiben*, hogy megmérje a várost és annak kapuit és falát. ¹⁶És a város négyszögű területen épült, és hossza annyi, mint szélessége; és megméré a várost az arany náddal: tizenkétezer stadion; és hossza és magassága és szélessége egyforma. ¹⁷És megméré annak falát: száznegyvennégy könyök, ember, vagyis angyal mértéke szerint. ¹⁸És falának anyaga jáspiskő vala; maga a város pedig színarany, tiszta üveghez hasonló. ¹⁹És a város falának alapkövei minden drágakővel ékesek. Az első alapkő jáspis, a második zafír, a harmadik kalcedon, a negyedik smaragd, ²⁰az ötödik szárdonix, a hatodik kárneol, a hetedik krizolit, a nyolcadik berill, a kilencedik topáz, a tizedik krizopráz, a tizenegyedik jácint, a tizenkettedik ametiszt. ²¹És a tizenkét kapu tizenkét drágagyöngy, egyenkint; és egy-egy kapu egy-egy drágagyöngyből áll; és a város utcája színarany, mint az átlátszó üveg. ²²És templomot nem láték abban, mert az Úr, a mindenható Isten annak temploma, és a Bárány. ²³És a városnak nincs szüksége sem a napra, sem a holdra, hogy abban világítsanak, mert Istennek fényessége világítja meg azt, és szövétneke a Bárány. (KÁLDI ford. 1946)

A kiválasztott szövegrészlet a szövegmondatok jelölésével:

Ve: [K00]Szent János Apostol Jelenéseinek könyve. 21:9-23. Az új Jeruzsálem (részlet).

[K01]⁹És hozzám jöve egy a hét angyal közül, akinél az utolsó hét csapással teli csészék voltak, és így szóla hozzám, mondván: [K02]Jöjj, és megmutatom neked a menyasszonyt, a Bárány jegyesét. [K03]¹⁰És lélekben elvive engem egy nagy és magas hegyre, és megmutatá nekem a szent várost, Jeruzsálemet, mely a mennyből szállott alá Istentől, ¹¹melyben Istennek fényessége volt, és világossága hasonló a drágakőhöz, a kristálytisza jáspishoz. [K04]¹²És nagy és magas fala volt, tizenkét kapuval, és a kapuk fölött tizenkét angyal; és nevek fölírva, melyek Izrael fiai tizenkét törzsének nevei. [K05]¹³Keletről három kapu, és északról három kapu, és délről három kapu, és nyugatról három kapu. [K06]¹⁴És a város falának tizenkét alapkőve vala, és azokon a Bárány tizenkét apostolának tizenkét neve. [K07]¹⁵És aki velem beszélt, arany mérőnádát tartá *kezeiben*, hogy megmérje a várost és annak kapuit és falát. [K08]¹⁶És a város négyszögű területen épült, és hossza annyi, mint szélessége; és megméré a várost az arany náddal: tizenkétezer stadion; és hossza és magassága és szélessége egyforma. [K09]¹⁷És megméré annak falát: száznegyvennégy könyök, ember, vagyis angyal mértéke szerint. [K10]¹⁸És falának anyaga jáspiskő vala; maga a város pedig színarany, tiszta üveghez hasonló. [K11]¹⁹És a város falának alapkövei minden drágakővel ékesek. [K12]Az első alapkő jáspis, a második zafír, a harmadik kalcedon, a negyedik smaragd, ²⁰az ötödik szárdonix, a hatodik kárneol, a hetedik krizolit, a nyolcadik berill, a kilencedik topáz, a tizedik krizopráz, a tizenegyedik jácint, a tizenkettedik ametiszt. [K13]²¹És a tizenkét kapu tizenkét drágagyöngy, egyenkint; és egy-egy kapu egy-egy drágagyöngyből áll; és a város utcája színarany, mint az átlátszó üveg. [K14]²²És templomot nem láték abban, mert az Úr, a mindenható Isten annak temploma, és a Bárány. [K15]²³És a városnak nincs szüksége sem a napra, sem a holdra, hogy abban világítsanak, mert Istennek fényessége világítja meg azt, és szövétneke a Bárány.

A részlet számunkra tartalmi és formai szempontból egyaránt fontos: részben mert reményt ad — s nem akármilyen reményt — egy új életre az utolsó ítélet, az apokaliptikus pusztulás után, részben, mert ez az új élet egy olyan város képében mutatkozik meg, amelynek a leírása konkrét, magán viseli

az ókori emberek véleményét az arányokról és a szimmetriáról. (Az ókori ember szerint az olyan építmény, amelynek minden oldala egyforma, az maga a tökéletesség). A kor értékszemléletére, gondolkodására jellemző példákat is kapunk a különböző jelképekben: pl. drágakövek, számok. A látomásban megjelenő város mindamellet a hétköznapi (akár ókori, akár újkori) gondolkodástól gyökeresen különböző jelkép- és kapcsolatrendszerrel bővíti a világról alkotott felfogásunkat, aminek egyes részleteit a vizsgált szövegrészletben kívánjuk kimutatni.

Egy további fontos megközelítési szempont volt számunkra az Ószövetség és az Újszövetség könyvei közötti szintézis kérdésének vizsgálata a vizsgált szövegrészleten belül. A szintézis kérdését a *Biblia* teljes szövegének és a *Jelenések könyvének* az összehasonlítása alapján is megközelíthetjük. Néhány példa erre:

- a legtöbb eleme a Jelenéseknek a zsidó apokalipsziszból ered (pl. Góg és Magóg említése, Ezékiel könyvének 26. és 38-39. fejezete; Ezra 4. könyve);
- *Jeremiás könyve* 31.31 fejezete prófécia egy új szövetségről; ez nem a régi, megszegett — írja —, hanem új, a szívekbe vésett; ugyanígy *Ésaiás*, ill. *Izaiás könyvének* is vannak hasonló részletei, a *Jelenések könyvének* szintén;
- a *Holt-tengeri tekercsek* között talált irat, a *Fény fiainak harca a Sötétség fiai ellen* érintkezik sok tekintetben János *Apokalipszisével* (ez szerepel a lexikon fent említett szócikkében is);
- a nevek közül Abaddon, az alvilágon uralkodó angyal (Jel. 9,11.) az Ószövetségben is előfordul, a holtak hazáját jelenti (Jób. 26,6. Zsolt. 88,11.);
- Ezékiel próféta könyvében négy szárnyas állat hordozza Isten trónját (Ez. 1,5-28.; 10,1-22.); a Jelenések könyvében négy élőlény veszi körül Isten trónját (15,7.);
- Miután Mózes könyvében, a Geneziszben az ember szakított a tudás fájáról, az Úr kiűzte a Paradicsomból. Nem ehettek az élet fájáról (1Móz 2,9; 3,22.). Ezékiel próféta látomásában Isten országában olyan fákról szól, amelyek havonta teremnek gyümölcsöt, és levelüknek gyógyító ereje van (Ez 47,12.). Ugyanez található a Jelenések könyvében (22,2.). Itt van az élet vizének folyója „mely tizenkét gyümölcsöt terem, minden egyes hónapban meghozván a maga gyümölcsét”. A tizenkettes szám egyébként a számok szimbolikájával függ össze, amely szövegrészletünkben is jelen van.

A bibliai szakirodalom *Ezékiel könyvéhez* hasonlítja a *Jelenések könyvét*, amellyel több ponton is megegyezik. Ez tartalmilag alátámasztja az Ószövetséggel való szoros kapcsolatot, de a *Jelenések könyve* műfajilag is szorosan kapcsolódik az Ószövetséghez. Másrészt vélhetően nem véletlenül került az egész *Szent Biblia* végére: „Szintézist” teremt az Ó- és az Újszövetség között. Már a Kr. u. 160 körüli időktől foglalkozik az egyházi irodalom e két szent könyv összefüggéseivel, tehát ez a megközelítési szempont, amit a szövegelemzéshez választottunk, nem új keletű.

III. Szövegértelmezés a koreferenciális elemek és kifejezések, valamint a koreferenciarelációk elemzése alapján

A kiválasztott szöveg elemzése szövegmondatonként (az elemzés során alapul vettük PETŐFI S. JÁNOS *Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk* c. tanulmányát, I. PETŐFI 1998):

[K00]Az új Jeruzsálem

[K01]És hozzám jöve egy a hét angyal közül, akinél az utolsó hét csapással teli csészek voltak, és így szóla hozzám, mondván:

[K01/&vb]:

És hozzám (*Jánoshoz*) jöve egy^a^hét^angyal^közül, akinél (*az angyalnál*) az utolsó^hét^csapással^teli^csészek voltak, és így szóla (*az angyal*) hozzám (*Jánoshoz*), (*az angyal*) mondván:

Kommentár:

A „K01” szövegmondat a kettőspontig tart. A kiválasztott szövegrészletben részint helyzete, részint információgazdagsága miatt kulcsszerepet tölt be. A szövegmondat nélkülözhetetlen láncszem egyrészt a

kiválasztott szövegrészlet előzményeivel létesített kapcsolat, másrészt pedig a szövegrészlet következő szövegmondatainak előkészítése szempontjából. Éppen emiatt a szövegmondathoz — a formális elemzése után — értelmezést is fűzünk.

A szövegmondatot önálló információs egységgé kiegészítő, zárójelek között megadott (dólt betűtípussal szedett) verbális kifejezések elég nyilvánvalóak; ugyanígy a konkatenációjellel (^) összekapcsolt összetett kifejezések konstrukciója sem igényel különösebb kommentárt. Annál érdekesebb viszont a szövegmondat vizsgálata koreferenciális elemei szempontjából.

Definiáljuk a következő koreferenciaindexeket:

i01 = Szent János Apostol, a *Jelenések* könyvének szerzője (ld. az „Értelmezés”-t),

i02 = a Jánoshoz jövő angyal: „egy a hét angyal közül, akinél az utolsó hét csapással teli csészek voltak”,

i03 = az „utolsó hét csapással teli” csészek.

Ezekkel kiegészítve a „K01” szövegmondatot:

[K01/&ind]:

És hozzám[=**i01**] jöve[i02] egy^a^hét^angyal^közül[=**i02**], aki[i02]nél az utolsó^hét^csapással^teli^csészek[=**i03**] voltak[i03], és így[K02] szóla[i02] hozzám[i01], mondván[i02]„K02”]:

Innen jól látszik, hogy a **hozzám** kétszeri megismétlése a mondategységeken belül anaforikusan utal Jánosra, a *Jelenések* könyvének szerzőjére. Jánoshoz szorosan kapcsolódnak a **jöve** és a **szóla** állítmányok, sőt implicite a **mondván** is, de ezt a kapcsolatot a koreferenciaindexekkel kiegészített szövegmondat explicite nem tartalmazza: a ’vki jöve vkihez’, ’vki szóla vkihez’, és ’(vki) mondván vmit vkinek’ szerkezetek esetében csak a vki (alany) és vmit (tárgy) mondategységeket tüntetjük fel. Utóbbi jól láthatóan a következő, „K02” szövegmondat, amelynek kódját (idézőjelek között) a „|” jel után koreferenciaindex-funkcióban használjuk; ez explicit módon kifejezi — az implicit koreferencia relációkhoz képest nagyon erősen — a „K01” és „K02” szövegmondatok közötti kapcsolatot. Az **így** jelentése a szövegmondatban ’ezt’, ezért szerepeltetjük mellette a következő szövegmondatra utaló „K02” kódot.

Az **utolsó hét csapással teli csészek** a kiválasztott szövegrészletben nem fordulnak többször elő; viszont koreferenciaindexként való kiválasztásukat indokolja az, hogy a kiválasztott szövegrészletet előzményeivel — a *Jelenések* könyvének az utolsó ítéletet leíró látomássorozatával — hozzák koreferenciális kapcsolatba (Jel 15,5..8).

Értelmezés (i01):

Elképzelhetünk mind az egész könyvben, mind az általunk értelmezett részletben egy olyan kinyilatkoztatást (az angyal ugyanis Isten közvetítője), amelynek egyik tényezője felsőbb — a legfelsőbb — hatalom, a másik egy földi ember. Vagyis egyfajta látomásos kommunikáció valósul meg János és az angyal között.

Fontos, hogy hozzá — Jánoshoz — jött az egyik angyal a hét közül, nem máshoz. Itt érvényesül a kiválasztottság: hiszen az evangélisták közül választhatott volna mást is, az angyalok közül is másikat.

Miért ő? Ennek oka nincs sem a részletben, sem a *Jelenések* könyvében megmagyarázva; másrészt utalás történik a fent említett lexikonicikben arra, hogy nem is biztos János szerzősége. Pedig János személye az emberi részről különösen fontos. Ő, azaz János lesz ugyanis a közvetítő az ég és a föld között, nem is akármilyen időben, hanem az apokalipszisben, a végítélet kimondásában és a jövő meglátásában.

Tehát kérdés a már előbb említett kiválasztottság. Miért éppen János volt alkalmas erre a feladatra? Bibliakutatók mutattak rá, hogy bár a *Jelenések* könyvének szerzője Jánosnak mondja magát (1,1; 21,2; 22,8), a III. században alexandriai Szent Dénés és iskolája — nem történelmi, hanem tanbeli indokok alapján — bizonyos Joannes Presbitert mondja a *Jelenések* könyve szerzőjének. (KÁLDI ford. 1946: 168.) Ez a kérdés ma sincs tisztázva. Magunk részéről a szövegek összehasonlítása alapján (*János evangéliuma* és a *Jelenések* könyve) elfogadjuk a 4. evangélista és a *Jelenések* könyve írójának azonosságát. Ebben erősít meg minket TAKÁCS BÉLA Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben c. könyve is. (TAKÁCS 1986: 181.)

A kiválasztottság oka lehet az, hogy János Jézus legkedvesebb tanítványai közül való. „Az apostoli testületben Jézus őt, Pétert és Jakabot különös bizalmával tüntette ki, de azonfelül hármuk közül is övele érezte különösképpen gyöngéd szeretetét, úgy, hogy az utolsó vacsorán az Üdvözítő mellett foglalhatott helyet, s Jézus szívére hajthatta fejét, a kereszt alatt pedig az Úrtól oltalmába fogadta a Boldogságos Szület, kinek gondviselője maradt a Szent Szűz mennybeviteléig.” (KÁLDI ford. 1946: 168.)

Maga János is evangéliumában számtalanszor hivatkozik erre a bensőséges kapcsolatra Jézus és maga között; többször meg sem nevezi magát közvetlenül, csak körülírással (pl. „az a tanítvány szól, akit az Úr nagyon szeret”). Evangéliuma is különbözik a másik hárométól, mert Jézus Istenhez való tartozását erősíti itt, e földi élete során is.

Az evangélisták közül csak ő kerül egy olyan szigetre (Patmosz), miután előtte forró olajba téve hiába próbálták elpusztítani, amelyik alkalmasnak látszik a fokozott elmélyülésre, a látomásra, az isteni üzenetek befogadására.

A 'látomásos kommunikáció' során az 'adó', az égi küldött egy angyalt képvisel a hét angyal közül, ő a Mindenható üzenetközvetítője. Tehát kettős a kommunikáció, közvetett az üzenet: egy angyal áll szemben Jánossal, aki a 'vevő', a hallgató, a befogadó; de akinek további szerep is jut, tovább kell adnia, amit hallott, látott, azaz profétálnia kell. Az Újszövetségben ő az egyetlen, akinek ilyen küldetés jut.

Az Újszövetségben ugyanis egyedülálló ez a prófécia. Ezt láthatjuk az Újszövetség szerkezetében: a 4 evangélium, az *Apostolok cselekedetei*, *Pál apostol 14 levele* és a *hét katolikus levél* található benne, és záródik János *Jelenések könyvével*.

[K02]Jöjj, és megmutatom neked a menyasszonyt, a Bárány jegyesét.

[K02/&vb]:

Jöjj (*János*), és megmutatom (*én, az angyal*) neked (*Jánosnak*) a menyasszonyt, a Bárány[^]jegyesét.

A verbális kiegészítéshez itt sem szükséges kommentár.

Definiáljuk a következő koreferenciaindexeket:

i04 = menyasszony, a „Bárány jegyese”, azaz — mint később nyilvánvaló lesz — a szent város, Jeruzsálem (ld. még az „Értelmezés”-t);

i05 = a Bárány, Jézus Krisztus (ld. az „Értelmezés”-t);

A szent város fogalmának egy szövegmondaton belüli kétszeri ismétlődése és gazdag szimbolikája is mutatja, hogy a kiválasztott szövegrészlet egyik legfontosabb — ha nem a legfontosabb — kulcsfogalmához jutottunk el. A szent város fogalma kapcsolódik a Bárány fogalmán keresztül Jézushoz, aki viszont mind a *Jelenések könyvének*, mind az Újszövetségnek a kulcsalakja.

A koreferenciaindexekkel kiegészítve a „K02” szövegmondatot:

[K02/&ind]:

Jöjj[i01], és megmutatom[i02|i04] neked[i01] a menyasszony[=i04]t, a Bárány[=i05][^]jegyes[i04]ét.

A **megmutatom[i02|i04]** alakkal az 'vki megmutat vkinek vmit' szerkezet alanyát (i02) és tárgyát (i04) jelöltük indexelt formában.

Értelmezés (i04, i05):

A *bárány* szó az Ószövetségben is megjelenik. A hibátlan bárány volt a zsidó törvények szerint a leginkább használatos áldozati állat (4 Móz. 28-29). A *Bárány* szimbólum is egyben, a nagybetűs írás is mutatja: az Újszövetség Krisztust áldozati bárányhoz hasonlítja (Jn 1,29.36; 1Kor 5,7; 1Pt 1,19). A *Jelenések könyve* 28 helyen nevezi Krisztust báránynak. Ő a Bárány, akit megölnek, hogy Isten számára megváltsa az embereket (Jel 5,6.9.12). Az Ő vére tisztít meg a bűnöktől (Jel 7,14). (Újszövetség 1982: 393. l.).

A *Bárány* szimbólum fontosságát mutatja, hogy a szövegrészlet közepén is szövegkonnektor, és a befejezésben is fontos a helye és a jelentése. Szinte szövegösszetartó pilléreként jelentkeznek különböző szerepekben:

- A szöveg elején — bevezetőként — bemutatja a próféta a menyasszonyt, a Bárány jegyesét (K02). Ez a metafora — menyasszony, vőlegény — gyakori a *Bibliában*, az összetartozás mélységére utal.
- A menyasszony és a vőlegény gyakran Izrael és Isten kapcsolatára utal az Ószövetségben: a jegyesség a szövetséget — frigyet — jelképezi (És 62,5; Jer 2,2; Ez 16,8; Hós 2,17);
- Az Újszövetségben is gyakran szerepel a menyasszony az egyház szimbólumaként, a vőlegény pedig Jézus Krisztus jelképeként (Mt 25,1-12; Mk 2,19-20; 2Kor 11,2; Ef 5,25-27; Jel 19,7; 21,2.9; 22,17); (Újszövetség 1982: 393. l.)

A középponti gondolat, hogy az utolsó ítélet után eltűnik a föld és a tenger, létrejön egy szent város, az új Jeruzsálem. Istentől száll alá, mint férjének felékesített menyasszony. A szövegrészlet szerint tehát az új Jeruzsálem azonos a Bárány menyasszonyával. Értelmezési lehetőségek Jeruzsálem nevének magyarázatát illetően:

- (betű szerinti értelemben) az ősi zsidó város;
- (allegorikusan) Krisztus egyháza;
- (példabeszédekben) az emberi lélek;
- (prófétikus értelemben) Isten országa. (BALÁZS 1987: 156-157 l.)

A *Bárány* második megjelenése az új Jeruzsálem „tizenkét alapkövével” kapcsolatos, azokra a Bárány tizenkét apostolának tizenkét neve van felírva (K06).

A *Bárány* harmadik megjelenésben már nem egy birtokos jelzős szerkezet egyik tagja, hanem mellérendelő kapcsolat van Isten és öközötte, mint akik együtt a szent város templomai: „És templomot nem láték abban, mert az Úr, a mindenható Isten annak temploma és a Bárány.” (K14).

Végül szövegrészletünk befejező mondatában a *Bárány* az alany szerepét tölti be, az állítmány a szövétnak, tehát a hozzárendelő viszony egyenértékűnek mutatja a fényt és a Bárányt, aki itt azonosul a Jövő városának fényével. Minden fény forrása a Bárány a szent városban, helyettesíti a napot, a holdat. A szövegmondatban Istennek fényessége világítja meg a mennyei várost, „amelynek szövétnéke a Bárány.” (K15)

[K03]És lélekben elvive engem egy nagy és magas hegyre, és megmutatá nekem a szent várost, Jeruzsálemet, mely a mennyből szállott alá Istentől, melyben Istennek fényessége volt, és világossága hasonló a drágakőhöz, a kristálytisztá jáspishoz.

[K03/&vb]:

És lélekben (*az angyal*) elvive engem (*Jánost*) egy^{nagy}és^{magas}hegyre, és (*az angyal*) megmutatá nekem (*Jánosnak*) a^{szent}várost, Jeruzsálemet, mely (*a szent város*) a^{mennyből} szállott^{alá}(,) Istentől (*szállott alá*), melyben (*a szent városban*) Istennek^{fényessége} volt, és (*a szent város*)^{világossága hasonló}(*volt*) a^{drágakőhöz}, a^{kristálytisztá}jáspishoz.

Kommentár:

A verbális kiegészítések közül a legtöbb itt is magától értendő. Egy rövid kommentárt szeretnénk fűzni viszont a **mely a mennyből szállott alá Istentől** szerkezet kiegészítéséhez. A 'v^{mi} szállott alá v^{honn}an v^{kitől}' szerkezet a köznyelvben túl összetett, inkább az egyszerűbb 'v^{mi} szállott alá v^{honn}an' szerkezet használatos; ez indokolta a természetesebb „a^{mennyből} szállott^{alá} (,) Istentől (*szállott alá*)” felbontást.

Az előző (K02) szövegmondat szimbolikájának — fentebb, az „i04” koreferenciaindex definíciójában jelzett — kulcsát a „K03” szövegmondat **megmutatá nekem** mondat elemei adják; ezek összecsengnek a „K02” szövegmondat „megmutatom neked” mondat elemeivel, így azonosítva „menyasszonyt, a Bárány jegyesét” (K02) és a „szent várost, Jeruzsálemet” (K03).

Definiáljuk a következő koreferenciaindexeket:

i06 = lélek, amely itt János látomására utal;

i07 = a „nagy és magas hegy”, amelyre az angyal vitte Jánost;

i08 = a menny;

i09 = Isten, az Úr;

i10 = Istennek fényessége, amely a szent város világosságát adja (ld. az „Értelmezés”-t);

i11 = a drágakő, a kristálytisza jáspis (ld. az „Értelmezés”-t).

Ezekkel kiegészítve a szövegmondatot:

[K03/&ind]:

És lélek[=i06]ben elvive[i02] engem[i01] egy^nagy^és^magas^hegy[=i07]re, és megmutatá[i02|i04] nekem[i01] a^szent^város[i04]t, Jeruzsálem[i04]et, mely[i04] a^mennye[=i08]ből szállott^alá[i04](,) Isten[=i09]től (*szállott alá[i04]*), mely[i04]ben Istennek^fényessége[=i10] volt[i10], és (*a szent város[i04]*)^világossága[i10] hasonló^(*volt*)[i10] a^drágakő[=i11]höz, a^kristálytisza^jáspis[i11]hoz.

Értelmezés (i10, i11):

A szent város leírása fénnel kezdődik (K03), és fénnel végződik (K15). A fényesség Istentől való, ugyanis a város a mennyből szállott alá.

A emberi szem számára elképzelhetőbbé válik a fényesség (i10), ha „a” drágakőhöz (i11), drágakövekhez (i23), ill. kristálytisza jáspishoz (i11) hasonlítja a látomás. De megjelennek a *színarany* (i21), a *tiszta üveg* (i22), ill. a *drágagyöngy* (i24) fogalmak is.

A város leírásában a továbbiakban is a fény uralkodik: falának *anyaga* jáspiskő (K10); maga a város pedig *színarany*, *tiszta üveghez hasonló* (K10); a város falának alapkövei minden drágakővel *ékesek* (K11).

Az elképzeltetéshez a próféta számára szükségesnek tűnik az alapkövek felsorolása (K12); valószínűleg azért alkalmaz drágaköveket, mert így látomása antropomorffá válik: mindenki maga elé képzelheti a szent várost. Elragadtatása olyan mérvű, hogy az ókorban ismert szinte mindegyik drágakőfajtát felsorolja. A szövegben ez egyetlen összefüggő egészet alkot. A kifejezés elemei egymásután következnek: az első alapkö jáspis (a szent város világossága ehhez hasonló; és a fal anyaga is ez); a második zafír; a harmadik kalcedon; a negyedik smaragd; az ötödik szárdonix; a hatodik karneol; a hetedik krizolit; a nyolcadik berill; a kilencedik topáz; a tizedik krizopráz; a tizenegyedik jácint; a tizenkettedik ametiszt.

Ezután a drágagyöngy következik, mindjárt kétszer: „a tizenkét kapu tizenkét drágagyöngy, egyenkint; és egy-egy kapu egy-egy drágagyöngyből áll” (K13);

Majd újból az arany, majd az átlátszó üveg jelenik meg, mintegy zárva a kompozíciót: „és a város utcája színarany, mint az átlátszó üveg” (K13).

[K04]És nagy és magas fala volt, tizenkét kapuval, és a kapuk fölött tizenkét angyal; és nevek fölírva, melyek Izrael fiai tizenkét törzsének nevei.

[K04/&vb]:

És (*a szent városnak*) nagy^és^magas^fala volt, (*a fal*) tizenkét^kapuval (*birt*), és a^kapuk^fölött tizenkét^angyal (*volt*); és (*a kapukra*) nevek (*voltak*)^fölírva, melyek (*a nevek*) Izrael^fiai^tizenkét^törzsének^nevei^(*voltak*).

Kommentár:

Bár a szövegmondat tömörsége itt — az előzőekhez képest — több, értelmező jellegű verbális kiegészítést tett szükségessé, ezek a szövegkörnyezetből természetes módon adódtak (pl. „*a kapukra*) nevek (*voltak*)^fölírva” mellékmondat *kapukra* kiegészítése explicite szerepel a korábban hivatkozott Újszövetség (1982)-ben: „és a *kapukra* nevek írva,...”).

Definiáljuk a következő koreferenciaindexeket:

i12 = (a szent város) „nagy és magas fala”;

i13 = (a szent város) tizenkét kapuja; az egyszerűség kedvéért ez az index azonosítja majd a továbbiakban (K05) a keletről, északról, délről és nyugatról nyíló kapukat is, valamint az egyes kapukat külön-külön (K13);

i14 = a tizenkét kapu felett levő tizenkét angyal;

i15 = a kapukon szereplő nevek, „Izrael fiai tizenkét törzsének nevei”.

Ezekkel kiegészítve a szövegmondatot:

[K04/&ind]:

És nagy^és^magas^fal[=i12]a volt[i04], tizenkét^kapu[=i13]val (birt)[i12], és a^kapuk[i13]^fölött tizenkét^angyal[=i14] (volt)[i14]; és (a kapukra) [i13] nevek[=i15] (voltak)^fölrva[i15], melyek[i15] Izrael^fiai^tizenkét^törzsének^nevei[i15]^ (voltak[i15]).

Bár a számokat nem vettük fel a koreferenciaindexek közé, mindenképpen ki kell emelnünk rendkívül fontos szerepüket, amelyet többszöri előfordulásuk, ismétlődésük — amely akár szövegkohéziós funkciót is elláthat — támaszt alá: a tizenkettes szám mellett a hármas, a hetes (bár ez inkább az előzményekre történő utalásban, ld. K01), a 144-es (12 négyzete!) és a 12000-es (12 ezerszerese!) fordul elő a kiválasztott szövegrészletben (ld. még a „K09” szövegmondat utáni „Értelmezés”-t).

[K05]Keletről három kapu, és északról három kapu, és délről három kapu, és nyugatról három kapu.

[K05/&vb]:

Keletről három^kapu (nyílt), és északról három^kapu (nyílt), és délről három^kapu (nyílt), és nyugatról három^kapu (nyílt).

Kommentár:

A **nyílt** verbális kiegészítést (állítmány) az eredeti szövegmondat „Keletről”, „északról”, „délről”, „nyugatról” alakjai indokolják. Érdekesség: az általunk vizsgált (4 fféle) különböző bibliafordítás egyikében sem szerepel ebben a mondatban (Jel 21,13) explicite a mondat állítmánya. Hasonló a helyzet a King James-féle biblia esetében: „On the east three gates; on the north three gates; on the south three gates; and on the west three gates.” (The Bible 1982.) De: „There were three gates on the east, three on the north, three on the south and three on the west.” (The Bible 1989.)

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K05/&ind]:

Keletről három^kapu[i13] (nyílt[i13]), és északról három^kapu[i13] (nyílt[i13]), és délről három^kapu[i13] (nyílt[i13]), és nyugatról három^kapu[i13] (nyílt[i13]).

[K06]És a város falának tizenkét alapkőve vala, és azokon a Bárány tizenkét apostolának tizenkét neve.

[K06/&vb]:

És a^(szent)^város^falának tizenkét^alapkőve vala, és azokon (a tizenkét alapkövön) a Bárány^tizenkét^apostolának^tizenkét^neve (volt felírva).

A verbális kiegészítés nem igényel kommentárt.

Definiáljuk a következő koreferenciaindexeket:

i16 = a szent város falának tizenkét alapkőve (együtt és külön-külön);

i17 = a tizenkét apostol tizenkét neve.

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K06/&ind]:

És a^(szent)^város[i04]^falá[i12]nak tizenkét^alapkő[=i16]ve vala[i12], és azok[i16]on a Bárány[i05]^tizenkét^apostolának^tizenkét^nev[=i17]e (volt felírva) [i17].

[K07]És aki velem beszélt, arany mérőnádat tarta kezében, hogy megmérje a várost és annak kapuit és falát.

[K07/&vb]:

És (az angyal,) aki (t. i. az angyal) velem (Jánossal) beszélt, arany^{mérő}nádat tarta *kezeben*, hogy (az angyal) megmérje a^(szent)várost és annak^(a szent városnak a)kapuit és (a szent városnak a)^afalát.

Kommentár:

Az első szövegmondatból világos, hogy a mondat alanya végig az, **aki velem beszélt**, azaz a Jánoshoz jött angyal: „... így szóla hozzám, mondván:” (K01). A kezében ‘birtokosa’ az angyal, ezt a koreferenciaindexekkel kiegészített szövegmondat-változatban — pl. a birtokos névmások mintájára — a szó előtt elhelyezett „i02” indexszel jelöljük. (A szokásos, a szó után történő elhelyezés t. i. itt nem lenne egyértelmű, mivel most a ‘birtok’-hoz nem tartozik index, amit az „i02” index megelőzhetne!)

Definiáljuk a következő koreferenciaindexet:

i18 = az arany mérőnád, amelyet az angyal tartott a kezében.

Az angyal **keze** csak az általunk elemzett szövegfordításban szerepel explicite (a többi négy, általunk vizsgált magyar és két angol bibliafordításban nem), ezért nem vettük fel a koreferenciaindexek közé. Megjegyzés: az angyal antropomorfizálása az emberi és angyali mértékek azonosításában bizonyos mértékig a K09-es szövegmondatban is előfordul.

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K07/&ind]:

És aki[i02] velem[i01] beszélt[i02], arany^{mérő}nád[=**i18**]at tartat[i02] [i02]^{kezeben}, hogy megmérje[i02|i04, i13, i12] a^{város}[i04]t és an[i04]nak^{kapui}[i13]t és (a szent városnak a) [i04]^{fal}[i12]át[i04].

A **megmérje[i02|i04, i13, i12]** alakkal a ‘vki megmérje(n) vmi(ke)t’ szerkezet indexekkel kódolt változatát adtuk meg több tárgy („a várost és annak kapuit és falát”) esetén.

[K08]És a város négyszögű területen épült, és hossza annyi, mint szélessége; és megméré a várost az arany náddal: tizenkétezer stadion; és hossza és magassága és szélessége egyforma.

[K08/&vb]:

És a^(szent)város négyszögű^{területen} épült, és (a szent város)^{hossza annyi}^(volt),^{mint}^(a) szélessége; és (az angyal) megméré a^(szent)várost az^{arany}^{náddal}: (a szent város *hossza és szélessége*) tizenkétezer^{stadion}^(volt); és (a szent város)^{hossza} és (a szent város)^{magassága} és (a szent város)^{szélessége egyforma}^(volt).

Kommentár:

Egy bővítést szeretnénk külön is kiemelni: **(a szent város hossza és szélessége) tizenkétezer^{stadion}^(volt)**; esetében elvileg lehetséges lett volna más kiegészítés választása is, t. i. az előző mellékmondat, „(az angyal) megméré a^(szent)várost az^{arany}^{náddal}:” nem utal arra, mit is mért meg (hosszúságot, szélességet, magasságot vagy mindet egyszerre?) az angyal. Mivel a szent város „magassága” mindegyik általunk használt bibliafordításban csak az utolsó mellékmondatban szerepel, viszont a szent város „hossza” és „szélessége” már a második mellékmondatban — a mérés előtt! — előfordul, az általunk választott kiegészítés tűnt a leglogikusabbnak.

Definiáljuk a következő koreferenciaindexet:

i19 = a „négyszögű terület”, ahol a szent város épült.

A hosszúságra, szélességre és magasságra (ill. a később — K09-ben — megjelenő vastagságra) nem vezetünk be koreferenciaindexeket.

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K08/&ind]:

És a város[i04] négyszögű^terület[=i19]en épült[i04], és (a szent város) [i04]^hossza annyi^(volt),^mint^(a) [i04]^szélessége; és megméré[i02] a város[i04]t az^arany^nád[i18]dal: (a szent város[i04] hossza és szélessége) tizenkétezer^stadion^(volt); és (a szent város)[i04]^hossza és (a szent város)[i04]^magassága és (a szent város)[i04]^szélessége egyforma^(volt).

[K09]És megméré annak falát: száznegyvennégy könyök, ember, vagyis angyal mértéke szerint.

[K09/&vb]:

És (az angyal) megméré annak^(t. i. a szent városnak a)^falát: (a fal vastagsága) száznegyvennégy^könyök^(volt), (a mérést) ember^(mértéke szerint), vagyis (t. i. ami itt egy és ugyanaz,) angyal^mértéke^szerint (végezve el).

Kommentár:

Az, hogy a fal **vastagsága** volt 144 könyök, pl. a (korábban említett) 1989-es angol bibliafordításból derül ki: „it was 144 cubits *thick*,...” bár a lábjegyzetben a *thick* ('vastag') szó alternatívájaként a *high* ('magas') szó is szerepel... Viszont korábban már megtudtuk, hogy a város magassága 12000 stadion volt, igaz viszont, hogy a falak és a város magassága nem feltétlenül kell, hogy megegyezzen.

További problémát okozott az **ember, vagyis angyal mértéke szerint** értelmezése. Az előző bibliafordításban „by man's measurement, which the angel was using” ('emberi mérték szerint, amit az angyal használt') szerepel, a többiben viszont nem ilyen egyértelmű a dolog; ezért egy köztes értelmezés mellett — „ember^(mértéke szerint), vagyis (t. i. ami itt egy és ugyanaz,) angyal^mértéke^szerint” — döntöttünk.

Az **ember** és **angyal** szavak itt általában az emberre, ill. az angyalra vonatkoznak. Nem vezetünk be rájuk koreferenciaindexeket.

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K09/&ind]:

És megméré[i02] annak^[i04]^fal[i12]át: (a fal[i12] vastagsága) száznegyvennégy^könyök^(volt), (a mérést) ember^(mértéke szerint), vagyis (t. i. ami itt egy és ugyanaz,) angyal^mértéke^szerint (végezve el) [i02].

Értelmezés:

Fontos, hogy az angyal arany mérőnádat tart a kezében (K07), hogy mérjen (K07^K08^K09): tizenkétezer stadion a szélessége a városnak és ugyanannyi a hosszúsága és a magassága (1 stadion kb. 192 méter). A fala 144 könyök vastag(?), ez a 12-es szám négyzete.

A szent város leírásának lényegi része a számok jelképszerűségében jelenik meg. A városnak **tizenkét** kapuja van, és a kapuk fölött **tizenkét** angyal; és nevek fölírva, melyek Izrael fiai **tizenkét** törzsének nevei (K04).

A háromszoros mennyiségjelző részben a kapuk számát, részben az angyalok számát, részben az Ószövetséget idézi; Jákob tizenkét fiát, a zsidó nép tizenkét törzsét jelképezi. A földrajzi kifejezések, helyhatározók ezeknek a törzseknek és az ezekből származó nemzetségeknek a világban való helyét rajzolják meg:

Keletről, északról, délről, nyugatról van három-három kapu, tehát a Föld minden tája felé nyitott a város, s a háttér-reprezentáció szerint négyszer három kapu van, pontosan tizenkettő.

A város falának tizenkét alapkőve van (fontos az alapkő és a fal összefüggése, nem csupán építészeti szempontból, hanem az összefüggések miatt), és azokon a Bárány tizenkét apostolának tizenkét neve. Itt is hármas az információ, két mennyiségjelző fog közre egy szerkezetes jelzős szintagmát, — birtokos és mennyiségjelző —, bizonyítva a Bárány és a tizenkét apostol szoros viszonyát.

Ezekből következik: az új alapkő a kereszténység, az Újszövetség, de erre ráépül és vele egyet alkot az első könyv, az Ószövetség.

[K10]És falának anyaga jáspiskő vala; maga a város pedig színarany, tiszta üveghez hasonló.

[K10/&vb]:

És *(a szent város)* falának anyaga jáspiskóvala; maga a *(szent)* város pedig színarany *(volt)*, *(az arany)* tiszta üveghez hasonló *(volt)*.

Kommentár:

A **színarany** és **tiszta üveghez hasonló** jelzős szerkezetek értelmezése nem egyértelmű az általunk használt bibliafordításokban: az 1982-es Újszövetség az általunk elemzett szöveggel egyezik meg, viszont

- az 1989-es angol bibliafordítás szerint „the city (was made) of pure gold, as pure as glass” (‘a város tiszta (= szín)aranyból volt, amely olyan tiszta volt, mint az üveg’);
- az 1982-es katolikus bibliafordítás szerint „a város pedig tükörfényes színaranyból (épült)” (Biblia 1982.);
- az 1996-os katolikus bibliafordításban pedig „a város pedig kristályhoz hasonló színaranyból (épült)” szerepel (Biblia 1996.).
- Vagyis a bibliafordítások alapján a **tiszta üveghez hasonló** inkább a színaranyra — csillogására (?) —, mintsem a szent városra vonatkozik.

Tény viszont: a kiválasztott szövegrészletből tudjuk, hogy „*(a szent városban)* Istennek fényessége volt, és világossága hasonló a drágakőhöz, a kristálytiszta jáspishoz” (K03). Ilyen értelemben a „tiszta üveg” csillogása akár a színaranyra, akár a szent városra (közvetlenül) vonatkozik, az isteni fényességet jeleníti meg.

Definiáljuk a következő koreferenciaindexeket:

i20 = a szent város falának anyaga;

i21 = színarany;

i22 = tiszta üveg (K10), ill. átlátszó üveg (K13).

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K10/&ind]:

És *(a szent város)* falának anyaga **[i20]** jáspiskóvala; maga a *(szent)* város pedig színarany **[i21]** *(volt)*, *(az arany)* tiszta üveg **[i22]** hez hasonló *(volt)*.

[K11] És a város falának alapkövei minden drágakővel ékesek.

[K11/&vb]:

És a *(szent)* város falának alapkövei minden drágakővel ékesek *(voltak)*.

A szövegmondat verbális kiegészítése nem igényel kommentárt.

Definiáljuk a következő koreferenciaindexet:

i23 = minden(féle) drágakő, beleértve a következő szövegmondatban szereplő 12 drágakövet is (a jáspis kivételével, amely kitüntetett szerepű).

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K11/&ind]:

És a város falának alapkövei minden drágakő **[i23]** vel ékesek *(voltak)*.

[K12] Az első alapkő jáspis, a második zafír, a harmadik kalcedon, a negyedik smaragd, az ötödik szárdonix, a hatodik kárneol, a hetedik krizolit, a nyolcadik berill, a kilencedik topáz, a tizedik krizopráz, a tizenegyedik jácint, a tizenkettedik ametiszt.

[K12/&vb]:

Az első alapkő jáspis *(volt)*, a második *(alapkő)* zafír *(volt)*, a harmadik *(alapkő)* kalcedon *(volt)*, a negyedik *(alapkő)* smaragd *(volt)*, az ötödik *(alapkő)* szárdonix *(volt)*, a hatodik *(alapkő)* kárneol *(volt)*, a hetedik *(alapkő)* krizolit *(volt)*, a nyolcadik *(alapkő)* berill *(volt)*, a

kilencedik^(alapkö) topáz^(volt), a tizedik^(alapkö) krizopráz^(volt), a tizenegyedik^(alapkö) jácint^(volt), a tizenkettedik^(alapkö) ametiszt^(volt).

A szövegmondat verbális kiegészítése nem igényel kommentárt.

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K12/&ind]:

Az első^(alapkö)[i16] jáspis[i11]^(volt)[i16], a második^(alapkö)[i16] zafír[i23]^(volt)[i16], a harmadik^(alapkö)[i16] kalcedon[i23]^(volt)[i16], a negyedik^(alapkö)[i16] smaragd[i23]^(volt)[i16], az ötödik^(alapkö)[i16] szárdonix[i23]^(volt)[i16], a hatodik^(alapkö)[i16] kárneol[i23]^(volt)[i16], a hetedik^(alapkö)[i16] krizolit[i23]^(volt)[i16], a nyolcadik^(alapkö)[i16] berill[i23]^(volt)[i16], a kilencedik^(alapkö)[i16] topáz[i23]^(volt)[i16], a tizedik^(alapkö)[i16] krizopráz[i23]^(volt)[i16], a tizenegyedik^(alapkö)[i16] jácint[i23]^(volt)[i16], a tizenkettedik^(alapkö)[i16] ametiszt[i23]^(volt)[i16].

[K13]És a tizenkét kapu tizenkét drágagyöngy, egyenkint; és egy-egy kapu egy-egy drágagyöngyből áll; és a város utcája színarany, mint az átlátszó üveg.

[K13/&vb]:

És a tizenkét^(kapu) tizenkét^(drágagyöngy)^(volt), egyenkint; és egy-egy^(kapu) egy-egy^(drágagyöngy)ből áll; és a^(szent)^(város) utcája színarany^(volt), (az arany) (olyan volt,) mint^(az) átlátszó^(üveg).

Kommentár:

A szövegmondatban szereplő a^(szent)^(város) utcája színarany^(volt), (az arany) (olyan volt,) mint^(az) átlátszó^(üveg) értelmezéssel kapcsolatban lásd a K10-es szövegmondatnál leírtakat.

Definiáljuk a következő koreferenciaindexeket:

i24 = drágagyöngy;

i25 = a szent város utcája.

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K13/&ind]:

És a tizenkét^(kapu)[i13] tizenkét^(drágagyöngy)[i24]^(volt)[i13], egyenkint; és egy-egy^(kapu)[i13] egy-egy^(drágagyöngy)[i24]ből áll[i13]; és a^(város)[i04] utcá[i25]ja színarany[i21]^(volt), (az arany)[i21] (olyan volt,) mint^(az) átlátszó^(üveg)[i22].

[K14]És templomot nem láték abban, mert az Úr, a mindenható Isten annak temploma, és a Barány.

[K14/&vb]:

És templomot (én, János) nem^(láték) abban (a szent városban), mert az Úr, (azaz) a^(mindenható)^(Isten) annak^(t. i. a szent városnak a) temploma, és a Barány (a szent városnak a temploma).

Kommentár:

Az **abban** és **annak** szavak a szent városra, Jeruzsálemre vonatkoznak: pl. az 1982-es Újszövetség szerint „Nem láttam templomot a városban, mert az Úr, a mindenható Isten és a Barány annak a temploma.” A vizsgált szövegrészlet esetében pl. a következő (K15) szövegmondat alánya szintén a „város”.

Definiáljuk a következő koreferenciaindexet:

i26 = (a szent város) templom(a).

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K14/&ind]:

És templom[=i26]ot nem^láték[i01] abban[i04], mert az Úr[i09], (azaz) a^mindenható^Isten[i09] annak[i04]^temploma[i26], és a Bárány[i05] (a szent város[i04]nak a templom[i26]a).

[K15]És a városnak nincs szüksége sem a napra, sem a holdra, hogy abban világítsanak, mert Istennek fényessége világítja meg azt, és szövétneke a Bárány.

[K15/&vb]:

És a^(szent)^városnak nincs^szüksége sem a^napra, sem a^holdra, (azért,) hogy (a nap és a hold) abban (a szent városban) világítsanak, mert Istennek^fényessége világítja^meg azt (a szent várost), és (a szent város)^szövétneke a^Bárány.

Kommentár:

A **szövétnek** szó manapság már nem használatos, jelentése a TESZ szerint 'gyertyatartó', a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint 'kezdetleges fáklya'; az újabb bibliafordításokban már lámpás (1982), ill. világosság (1982, 1996) szerepel helyette.

A napra és holdra nem vezetünk be koreferenciaindexeket. Definiáljuk viszont a következő koreferenciaindexet:

i27 = a szent város fényének forrása („szövétneke”).

A szövegmondat koreferenciaindexekkel kiegészített változata:

[K15/&ind]:

És a^város[i04]nak nincs^szüksége[i04] sem a^napra, sem a^holdra, (azért,) hogy (a nap és a hold) abban[i04] világítsanak, mert Isten[i09]nek^fényesség[i10]e világítja^meg[i10|i04] azt[i04], és (a szent város[i04])^szövétnek[=i27]e a^Bárány[i05].

IV. Az elemzés eredményeinek összefoglalása

1. A koreferenciaindexekkel kiegészített szövegmondatok listája (Ve/&ind-reprezentáció):

Ve/&ind :

Szent János Apostol Jelenéseinek könyve. 21:9-23. Az új Jeruzsálem (részlet).

[K01/&ind]:

És hozzám[=i01] jöve[i02] egy^a^hét^angyal^közül[=i02], akinél[i02] az utolsó^hét^csapással^teli^csészék[=i03] voltak[i03], és így[K02] szóla[i02] hozzám[i01], mondván[i02], „K02”]:

[K02/&ind]:

Jöjj[i01], és megmutatom[i02|i04] neked[i01] a menyasszony[=i04]t, a Bárány[=i05]^jegyesé[i04]t.

[K03/&ind]:

És lélek[=i06]ben elvive[i02] engem[i01] egy^nagy^és^magas^hegy[=i07]re, és megmutatá[i02|i04] nekem[i01] a^szent^város[i04]t, Jeruzsálem[i04]et, mely[i04] a^mennye[=i08]ből szállott^alá[i04](.) Isten[=i09]től (szállott alá)[i04], melyben[i04] Istennek^fényessége[=i10] volt[i10], és (a szent város)[i04]^világossága[i10] hasonló^*(volt)*[i10] a^drágakő[=i11]höz, a^kristálytisztá^jáspis[i11]hoz.

[K04/&ind]:

És nagy^és^magas^fal[=i12]a volt[i04], tizenkét^kapu[=i13]val (birt)[i12], és a^kapuk[i13]^fölött tizenkét^angyal[=i14] (volt)[i14]; és (a kapukra) [i13] nevek[=i15] (voltak)^fölírva[i15], melyek[i15] Izrael^fiai^tizenkét^törzsének^nevei[i15]^ (voltak)[i15].

[K05/&ind]:

Keletről három^kapu[i13] (nyílt)[i13], és északról három^kapu[i13] (nyílt)[i13], és délről három^kapu[i13] (nyílt)[i13], és nyugatról három^kapu[i13] (nyílt)[i13].

[K06/&ind]:

És a^(szent)^város[i04]^falá[i12]nak tizenkét^alapkö[=i16]ve vala[i12], és azokon[i16] a Bárány[i05]^tizenkét^apostolának^tizenkét^neve[=i17] (volt felírva)[i17].

[K07/&ind]:

És aki[i02] velem[i01] beszélt[i02], arany^mérőnád[=i18]at tartat[i02] [i02]^kezeiben, hogy megmérje[i02|i04, i13, i12] a^város[i04]t és annak^i04]^kapui[i13]t és (a szent városnak a)[i04]^fal[i12]át.

[K08/&ind]:

És a^város[i04] négyszögű^terület[=i19]en épült[i04], és (a szent város)[i04]^hossza annyi^(volt),^mint^(a) [i04]^szélessége; és megméré[i02] a^város[i04]t az^arany^nád[i18]dal: (a szent város[i04] hossza és szélessége) tizenkétezer^stadion^(volt); és (a szent város)[i04]^hossza és (a szent város)[i04]^magassága és (a szent város)[i04]^szélessége egyforma^(volt).

[K09/&ind]:

És megméré[i02] annak^i04]^fal[i12]át: (a fal[i12] vastagsága) száznegyvennégy^könyök^(volt), (a mérést) ember^(mértéke szerint), vagyis (t. i. ami itt egy és ugyanaz,) angyal^mértéke^szerint (végezve el)[i12].

[K10/&ind]:

És (a szent város)[i04]^falá[i12]nak^anyag[=i20]a jáspiskő[i11]^vala[i20]; maga a^(szent)^város[i04] pedig színarany[=i21]^ (volt)[i04], (az arany)[i21] tiszta^üveg[=i22]hez hasonló^(volt)[i21].

[K11/&ind]:

És a^város[i04]^falá[i12]nak^alapkövei[i16] minden^drágakő[=i23]vel ékesek^(voltak)[i16].

[K12/&ind]:

Az első^alapkö[i16] jáspis[i11]^ (volt)[i16], a második^ (alapkö)[i16] zafír[i23]^ (volt)[i16], a harmadik^ (alapkö)[i16] kalcedon[i23]^ (volt)[i16], a negyedik^ (alapkö)[i16] smaragd[i23]^ (volt)[i16], az ötödik^ (alapkö)[i16] szárdonix[i23]^ (volt)[i16], a hatodik^ (alapkö)[i16] kárneol[i23]^ (volt)[i16], a hetedik^ (alapkö)[i16] krizolit[i23]^ (volt)[i16], a nyolcadik^ (alapkö)[i16] berill[i23]^ (volt)[i16], a kilencedik^ (alapkö)[i16] topáz[i23]^ (volt)[i16], a tizedik^ (alapkö)[i16] krizopráz[i23]^ (volt)[i16], a tizenegyedik^ (alapkö)[i16] jácint[i23]^ (volt)[i16], a tizenkettedik^ (alapkö)[i16] ametiszt[i23]^ (volt)[i16].

[K13/&ind]:

És a tizenkét^kapu[i13] tizenkét^drágagyöngy[=i24]^ (volt)[i13], egyenkint; és egy-egy^kapu[i13] egy-egy^drágagyöngy[i24]ból álla[i13]; és a^város[i04]^utcá[=i25]ja színarany[i21]^ (volt), (az arany)[i21] (olyan volt,)^mint^ ^az^átlátszó^üveg[i22].

[K14/&ind]:

És templom[=i26]ot nem^láték[i01] abban[i04], mert az Úr[i09], (azaz) a^mindenható^Isten[i09] annak[i04]^temploma[i26], és a Bárány[i05] (a szent város[i04]nak a templom[i26]a).

[K15/&ind]:

És a város[i04]nak nincs^szüksége[i04] sem a napra, sem a holdra, (azért,) hogy (a nap és a hold) abban[i04] világítsanak, mert Isten[i09]nek^fényesség[i10]e világítja^meg[i10|i04] azt[i04], és (a szent város)[i04]^szövétnak[=i27]e a Barány[i05].

2. A koreferenciaindexek jegyzéke:

- i01 = Szent János Apostol, a Jelenések könyvének szerzője;
- i02 = a Jánoshoz jövő angyal: „egy a hét angyal közül, akinél az utolsó hét csapással teli csészék voltak”;
- i03 = az „utolsó hét csapással teli” csészék;
- i04 = menyasszony, a „Barány jegyese”, azaz a szent város, Jeruzsálem;
- i05 = a Barány, Jézus Krisztus;
- i06 = lélek, amely itt János látomására utal;
- i07 = a „nagy és magas hegy”, amelyre az angyal vitte Jánost;
- i08 = a menny;
- i09 = Isten, az Úr;
- i10 = Istennek fényessége, amely a szent város világosságát adja;
- i11 = a drágakő, a kristálytisza jáspis;
- i12 = (a szent város) „nagy és magas fala”;
- i13 = (a szent város) tizenkét kapuja; (az egyszerűség kedvéért ez az index azonosítja a keletről, északról, délről és nyugatról nyíló kapukat is, valamint az egyes kapukat külön-külön);
- i14 = a tizenkét kapu felett levő tizenkét angyal;
- i15 = a kapukon szereplő nevek, „Izrael fiai tizenkét törzsének nevei”;
- i16 = a szent város falának tizenkét alapköve (együtt és külön-külön);
- i17 = a tizenkét apostol tizenkét neve;
- i18 = az arany mérőnád, amelyet az angyal tartott a kezében;
- i19 = a „négyyszögű terület”, ahol a szent város épült;
- i20 = a szent város falának anyaga;
- i21 = színarany;
- i22 = tiszta, ill. átlátszó üveg;
- i23 = minden(féle) drágakő, beleértve a szövegmondatokban szereplő 12 drágakövet (a jáspis kivételével, amely kitüntetett szerepű);
- i24 = drágagyöngy;
- i25 = a szent város utcája;
- i26 = (a szent város) templom(a);
- i27 = a szent város fényének forrása („szövétnéke”).

3. A koreferenciaindexekkel azonosított fogalmak összehasonlítását és kapcsolatrendszerének áttekintését a koreferenciaindex – szövegmondat mátrix szemlélteti (1. táblázat). A mátrix celláiban az indexek gyakoriságát tüntettük fel az egyes szövegmondatokban. A mátrixot a szokásosabb ‘koreferenciaindex – szövegmondat’-táblázat helyett használjuk.

	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09	K10	K11	K12	K13	K14	K15
i01	2	2	2				1							1	
i02	5	1	2				5	1	2						
i03	2														
i04		3	8	1		1	4	9	1	3	1		1	3	6
i05		1				1								1	1
i06			1												

i07			1												
i08			1												
i09			1										2	1	
i10			4											2	
i11			2						1		1				
i12				2		2	2		2	1	1				
i13				3	8		2						4		
i14				2											
i15				5											
i16						2					2	24			
i17						2									
i18							1	1							
i19								1							
i20										2					
i21										3			2		
i22										1			1		
i23											1	11			
i24													2		
i25													1		
i26														3	
i27															1

1. táblázat
'Koreferenciaindex – szövegmondat'-mátrix

A mátrix alapján a koreferenciaindexek gyakoriság/előfordulás szerinti sorrendje (elsődleges szempontként a szövegmondatokban való előfordulás, másodsorban pedig a gyakoriság szerint rendezve):

- i04 = (a szent város) – 41/12;
- i02 = (a Jánoshoz jövő angyal) – 16/6;
- i12 = (a szent város fala) – 10/6;
- i01 = (Szent János Apostol) – 8/5;
- i13 = (a szent város kapui) – 17/4;
- i05 = (a Bárány, Jézus Krisztus) – 4/4;
- i11 = (a drágakő, a kristálytisza jáspis) – 4/4;
- i16 = (a szent város falának alapkövei) – 28/3;
- i09 = (Isten, az Úr) – 4/3;
- i23 = (minden drágakő a jáspis kivételével) – 12/2;
- i10 = (Istennek fényessége, amely a szent város világosságát adja) – 6/2;
- i21 = (színarany) – 5/2;
- i18 = (az arany mérőnád, amelyet az angyal tartott a kezében) – 2/2;
- i22 = (tisza, ill. átlátszó üveg) – 2/2;
- i15 = (a kapukon szereplő nevek) – 5/1;
- i26 = (a szent város temploma) – 3/1;
- i03 = (az „utolsó hét csapással teli” csészék) – 2/1;
- i14 = (a tizenkét kapu felett levő tizenkét angyal) – 2/1;
- i17 = (a tizenkét apostol tizenkét neve) – 2/1;
- i20 = (a szent város falának anyaga) – 2/1;
- i24 = (drágagyöngy) – 2/1;
- i06 = (lélek, amely itt János látomására utal) – 1/1;
- i07 = (a hegy, amelyre az angyal vitte Jánost) – 1/1;

i08 = (a menny) – 1/1;
i19 = (a „négyzögű terület”, ahol a szent város épült) – 1/1;
i25 = (a szent város utcája) – 1/1;
i27 = (a szent város fényének forrása) – 1/1.

Például az „i04” koreferenciaindex 41/12 gyakoriság/előfordulás száma azt jelenti, hogy az „i04” koreferenciaindex — a mátrixból kiolvashatóan — 12 szövegmondatban, összesen 41-szer fordul elő.

A mátrix soraiban levő koreferenciaindexeknek, a szöveg kulcsszavainak megtalálási helyét a mátrix oszlopaiból olvashatjuk le. Hogy ez milyen gazdag elemzési lehetőségeket nyújt, azt korábban az „Értelmezés”-ek kapcsán bemutattuk. A gyakorisági, ill. előfordulási mutatók mellett a mátrix oszlopai az egyes koreferenciaindexeknek a kiválasztott szövegrészletben explicite kifejezett kapcsolatait (t. i. egy szövegmondatban való előfordulásukat) is kifejezik.

Irodalomjegyzék:

BALÁZS 1987:

BALÁZS JÁNOS, *Hermész nyomában. A magyar nyelvölcsélet kérdései*. Magvető Kiadó, Budapest.

KÁLDI ford. 1946:

Újszövetségi Szentírás a Vulgata szerint. KÁLDI GYÖRGY S. J. ford. nyomán kiad. a Szent István-Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.

PETŐFI 1998:

PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. Példaszöveg: Mt. 9,9-13. Máté meghívása. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

TAKÁCS 1986:

TAKÁCS BÉLA, *Bibliai jelképek a magyar református*. Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya Budapest.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-III., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 1970, 1976.

Biblia 1982:

Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.

Biblia 1996:

Biblia. Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.

Magyar értelmező kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

The Bible 1982:

The Bible. Authorized Version. The Bible Societies, Oxford.

The Bible 1989:

The Bible. New International Version. Hodder & Stoughton, London—Sydney—...

Újszövetség 1982:

Újszövetség. Kiadja a Magyar Bibliatanács megbízásából a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.

Világirodalmi lexikon 5. 1977:

Világirodalmi lexikon, 5. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest.

3. Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk *Példaszöveg: a Magyar Larousse enciklopédia egy szócikke* DOBI EDIT

1. Bevezetés

A szövegek szövegszerűségének leírását célzó szövegten feladatának — egyebek között — olyan reprezentációs nyelv, illetve módszer létrehozásának kell lennie, amely lehetőséget nyújt minden szövegtípus (műfaj) szövegeinek kellően részletes, informatív leírásához. Ehhez sok (azonos és különböző műfajba tartozó) szöveg azonos szempontú elemzése szükséges, hogy lehetővé váljon az elemzések eredményeinek összevetése, esetleges tendenciák felállítása.

A jelen tanulmányban ismertetett elemzés kimondottan e kötet számára készült azzal a céllal, hogy — a többi, különböző műfajú szövegeket vizsgáló tanulmánnyal együtt — adalékul szolgálhasson olyan reprezentációs nyelv, illetve módszer kidolgozásához, mellyel egy szövegegyes koreferenciális összefüggései feltárhatók, illetve szemléltethetők.

A lexikonszócikk elég sajátos műfajt képvisel a szövegtípusok között. Az összefüggőségét megteremtő utaló elemek viselkedésének leírásában felvetődő kérdések egy része éppen egyediségének következménye (l. pl. a szövegmondatok elhatárolásának problémája, szimbólumok értelmezése).

A vizsgált szövegegyes a *Magyar Larousse enciklopédia* „kocsiverseny” szócikke. Először az eredeti szöveget, majd ennek — a szövegmondatok sorrendi helyét jelölő (K00-tól K13-ig terjedő) szimbólumokkal — kiegészített változatát közlöm. Ezután — a PETŐFI S. JÁNOS által megadott példaszöveg-elemzés módszerét (l. PETŐFI 1998) követve — a szövegmondatokat először egyenként (külön-külön) kiegészítem a belőlük vagy verbális környezetükből, illetve — ahol szükséges — a világra vonatkozó ismereteinkből levezethető elemekre utaló (kurzívval szedett) verbális kifejezésekkel (l. K00/&vb – K13/&vb). Ilyen módon minden szövegmondat teljessé, önálló információegységgé válik, s explicit formában kifejezésre jutnak az egyes szövegmondatok közti (ko)referenciarelációk is. A verbális kifejezésekkel ellátott szövegmondatok szintaktikai és (ko)referenciális elemzését az egyes szövegmondatok kiegészített változatát követő kommentárban ismertetem. Ezekben — a könnyebb áttekinthetőség kedvéért — nem vizsgálom a kötőszók, az igeidők, az időhatározók szövegösszetartó szerepét. A határozott névelők egy bizonyos használati területe viszont sajátosan jellemzőnek látszik az elemzett szövegtípusra: éspedig a határozott névelő alkalmazása olyan — a szövegben először előforduló — kifejezések determinánsaként, amelyek fogalmi tartalma a valós világra vonatkozó tudásunk alapján tartható ismertnek (s ezt tükrözi itt a határozott névelő használata). Az efféle névelőhasználat által hordozott utaló funkciókra tehát a kommentárokból kitérek. Ezután értelmezem azokat a (ko)referenciaindexeket, amelyek bevezetését célszerűnek ítéltam az egyes szövegmondatok (ko)referenciarelációinak szemléltetéséhez. Végül közlöm az egyes szövegmondatok (ko)referenciaindexekkel kiegészített változatát (l. K00/&ind – K13/&ind). Hogy a szövegben az összefüggést teremtő utaló elemek működését áttekinthessük, a (ko)referenciaindexekkel helyettesített (ko)referáló elemeknek az egyes szövegmondatokban való előfordulását táblázatban foglalom össze.

Ve: A Magyar Larousse enciklopédia „kocsiverseny” szócikke.

kocsiverseny fn 1. *Tört* Az ókorban lovas fogatok gyorsasági versenye. ■ A Római Birodalomban rendkívül népszerű volt. A lelátókról 150-200 ezer ember nézhette a futamokat. A hajtók különböző színekben indultak, melyekre nagy fogadásokat kötöttek. Időnként két-, háromfogatos kocsik² (biga, triga) is indultak, de a nagy versenyeken mindenkor négy egymás mellé fogott ló húzta a kétkerekű könnyű kocsit (quadriga). A rajt

² Az enciklopédiában hibás helyesírással közölt (*két, három fogatos kocsik*) szöveg javított, helyes változatát (*két-, háromfogatos kocsik*) elemeztem.

helyét a vastag homokréteggel borított pályán fehér csík, a verseny kezdetét a rendező által a pályára bedobott fehér kendő jelezte. A szabályok szerint hétszer kellett a kocsiknak a pályát megkerülniük, egy futam (missus) a Circus Maximusban (hosszúsága 600 m, szélessége 200 m) 8400 m volt, és mintegy tizenöt percig tartott, utána a hajtók még egy tiszteletkört futottak. A győztes jutalma ezüst pálmaág, koszorú és 15-16000 sestertius pénzjutalom volt. A feljegyzések szerint Nero császár mint hajtó maga is részt vett a kocsiversenyeken. **2.** Mezőgazdasági kiállításon, bemutatón fogatok versenye.

2. A kiválasztott szöveg koreferenciális elemzése

Ve[K00-K13] (A szócikk szövegmondatainak szövegbeli sorrendi helyét jelölő szimbólumokkal kiegészített szövegváltozat.):

[K00]kocsiverseny fn **[K01]**1. Tört **[K02]**Az ókorban lovas fogatok gyorsasági versenye. **[K03]**■ **[K04]**A Római Birodalomban rendkívül népszerű volt. **[K05]**A lelátókról 150-200 ezer ember nézhetett a futamokat. **[K06]**A hajtók különböző színekben indultak, melyekre nagy fogadásokat kötöttek. **[K07]**Időnként két-, háromfogatos kocsik (biga, triga) is indultak, de a nagy versenyeken mindenkor négy egymás mellé fogott ló húzta a kétkerekű könnyű kocsit (quadriga). **[K08]**A rajt helyét a vastag homokréteggel borított pályán fehér csík, a verseny kezdetét a rendező által a pályára bedobott fehér kendő jelezte. **[K09]**A szabályok szerint hétszer kellett a kocsiknak a pályát megkerülniük, egy futam (missus) a Circus Maximusban (hosszúsága 600 m, szélessége 200 m) 8400 m volt, és mintegy tizenöt percig tartott, utána a hajtók még egy tiszteletkört futottak. **[K10]**A győztes jutalma ezüst pálmaág, koszorú és 15-16000 sestertius pénzjutalom volt. **[K11]**A feljegyzések szerint Nero császár mint hajtó maga is részt vett a kocsiversenyeken. **[K12]**2. **[K13]**Mezőgazdasági kiállításon, bemutatón fogatok versenye.

Az elemzett szöveg rövid terjedelme miatt minden, a valóság valamely darabjára referáló eleme helyett (ko)referenciális indexet vezetek be, s ezek segítségével próbálom szemléletessé tenni azokat a relációkat, amelyek a szövegben előforduló utaló elemek, kifejezések között fennállnak. A referenciaindexeket, amelyek a szövegen belül csak egyszer fordulnak elő (azaz a szöveg egy elemével sem koreferálnak) megkülönböztető „**” jellel látom el, azokat a (ko)referenciaindexeket, amelyek értelmezésében valamely — már (ko)referenciaindexszel ellátott — utaló elem szerepel „*” jellel egészítem ki, hogy a szöveg ‘tényleges (ko)referenciális organizációja’ tisztábban reprezentálható legyen.

[K00]kocsiverseny fn

[K00/&vb]:

kocsiverseny (a „kocsiverseny” szó) COP fn (főnév)

Kommentár:

Úgy gondolom, elsőként az indokolandó, miért a K00-t tekintem az első szövegmondatnak: A szócikk bevezető része, véleményem szerint, olyan állításnak fogható fel, melynek alanya a „kocsiverseny”, állítmánya (már csak az egység definitív, metanyelvi jellege miatt is) a „fn” jelzés. (Jelzésnek nevezem, mivel nyelvi jelet jelez.)

Első lépésben az enciklopédia rövidítéseivel kapcsolatos ‘világra (a lexikonszócikk szövegtípusára) vonatkozó ismeretünk’ teszi lehetővé, hogy a metanyelvi szimbólumok alapján verbális síkon bármiféle relációt felállítsunk. A ‘főnév’ szemantikai tartalom állítmányként a „kocsiverseny”-re (mint nyelvi jelre) vonatkoztatható. Így „a **kocsiverseny** főnév” fiktív predikatív szerkezet alapján a **fn** alanya a „kocsiverseny” (mint nyelvi jel). A szövegmondatban — véleményem szerint — feltételeznünk kell egy (az állítás jelen idejűsége miatt) ‘nulla fokú’ (létigei) copulát is, mely a két névszói tag egymásra vonatkozását lehetővé teszi. Ennek jelölésére vezettem be — a szövegmondatok verbális kifejezésekkel kiegészített változatában — a *COP*

jelzést. (Nem zárójelben szerepel, mert az eredeti szövegmondatban is jelen van, jóllehet nem explicit formában.)

E szövegmondat reprezentálásához a következő (ko)referenciaindex bevezetését tartom célszerűnek:

i01^o = „kocsiverseny” lexikoncímszó.

Azért vélem fontosnak külön metanyelvi szimbólum bevezetését is, mert így szemléltethető a szócikk (mint sajátos szövegtípus) sajátos szemantikai felépítése. A „K00” szövegmondatban az „i01^o” index aktualizálódik.

[K00/&ind]:

kocsiverseny[=**i01^o**] COP [i01^o] fn (*főnév*)

[K01]1. Tört

[K01/&vb]:

(A „kocsiverseny” szónak több jelentése közül az) **1.** (azaz első jelentés a) COP Tört (történelmi vonatkozású jelentés, amely a következő: „[K02]”).

(Az eredeti szövegben is kurzívval szereplő *Tört* rövidítés aláhúzása azt a célt szolgálja, hogy elkülöníthető legyen a kiegészített változatban szintén kurzívval szedett betoldott verbális kifejezésektől.)

Kommentár:

K01-ben olyan predikatív szerkezet feltételezhető, amelynek alanyi része az **1.** sorszám — mely a címszóban szereplő „kocsiverseny” szó első/egyik jelentését jelzi —, állítmányi része a **Tört**. A szövegmondatbeli relációk megfejtését az enciklopédia szócikkeire mint sajátos szövegtípusra vonatkozó ismeretünk teszi lehetővé (azaz arról való tudásunk, hogy az „1.” ’a címszó egyik jelentése’-ként, a „Tört” pedig ’történelmi vonatkozású’-ként értendő. Az előző szövegmondathoz hasonlóan itt is ’nulla fokú’ copula jelenléte teremti meg a grammatikai viszonyt a névszói részek között. (A kiegészítésben szereplő K02-re való előrelátás természetesen a „K02” szövegmondat tartalmára vonatkozó utalásként értelmezendő.)

Új (ko)referenciaindexként itt a következőt javaslom:

i02 = a jelentés (mint a jelölő nyelvi jel és a jelölt valóságdarab közötti viszony).

[K01/&ind]:

1.[=**i02**] COP[i02] *Tört*

[K02]Az ókorban lovas fogatok gyorsasági versenye.

[K02/&vb]:

Az ókorban (*a kocsiverseny*) COP lovas^fogatok^gyorsasági^versenye.

Kommentár:

K02-ben az azonosító névszói állítmány copulatív (létigei) összetevőjeként vezettem be a copulát, ugyanis a „kocsiverseny” (ebben az esetben nem mint lexikoncímszó) ennek (sg. 3.) alanya. Az állítmányi rész és az alany közötti szintaktikai relációt érzékelteti az állítmány névszói részének valamint az alany utótagjának lexikális egyezése is, illetve az a tapasztalati úton (is) szerzett világra vonatkozó ismeretünk, amely alapján tudjuk, hogy a címszóval (K00 „kocsiverseny” elemével) jelölt valóságdarabbal (a szócikk definitív jellege miatt is) bizonyára a legtöbb lexikoncímszót követő szövegmondat valamely eleme koreferál.

Az adott szövegmondat alapján — ahhoz, hogy az **i01^o**-tól mint lexikoncímszó-indextől elkülönítsük magát a kocsiversenyt (mint valóságos eseményt) — a többi, a valóság valamely darabját helyettesítő indexszel azonos formájú indexet vezetek be:

i01 = kocsiverseny.

A „K02” szövegmondat további (ko)referenciaindexek használatát is megkívánja:

i03 = lovas fogatok,

i04** = az ókor.

[K02/&ind]:

Az ókor[=**i04****]ban lovas^fogatok[=**i03**] gyorsasági^verseny[i01]e[i03] COP[i01].

[K03]■

[K03/&vb]:

■(azaz: az eddigi szűkebb értelmezés után a szócikk következő része bővebb információkat tartalmaz)

Kommentár:

K03 egyetlen szimbólumból áll, melynek önálló szövegmondatként való elemzését az kívánja meg, hogy az enciklopédia jelöléseinek ismeretében tudjuk, hogy az adott szimbólum jelentése elkülönülő egység a szócikk szemantikai kompozíciójában.

Új (ko)referenciaindexet e szövegmondat kapcsán nem vezettem be.

[K03/&ind]:

■

[K04]A Római Birodalomban rendkívül népszerű volt.

[K04/&vb]:

A Római^Birodalomban (*a kocsiverseny*) rendkívül népszerű^volt_{COP}.

Kommentár:

A **népszerű volt** (sg. 3.) — múlt idejű, ezért explicit formában kifejtett copulával ellátott — állítmány alanya K02 alapján a „kocsiverseny” (i01).

Az adott szövegmondat reprezentálásához a következő (ko)referenciaindexet vezettem be:

i05** = a Római Birodalom.

[K04/&ind]:

A Római^Birodalom[=**i05****]ban rendkívül népszerű^volt_{COP}[i01].

[K05]A lelátókról 150-200 ezer ember nézhette a futamokat.

[K05/&vb]:

A lelátókról (*a kocsiverseny színhelyeiéről*) 150-200^ezer^ember nézhette a futamokat (*a kocsikéit, azaz a lovas fogatokéit*).

Kommentár:

A 'néz vki vmit' igéből származó **nézhette** (sg. 3.) állítmány mindkét argumentuma szerepel az adott szövegmondatban: alanya a (sg. nominativus) **150-200^ezer^ember** nominális kifejezés, tárgya pedig a **futamokat** tárgyesetű főnév (amely K01 közvetítésével a „kocsiverseny” futamait jelenti).

Az állítmány **-het(te)** toldaléka morfoszemantikai alapon utal arra, hogy a „150-200 ezer” mennyiségjelző valamilyen körülmény függvényében jelöli meg a nézők számát.

Az állítmánynak — két kötelező argumentumán kívül — van egy határozóragos helyhatározója: **a lelátókról**. Nem tudom, kapcsolatba hozható-e a „lelátókról” szó a „Circus Maximus” kifejezéssel (azaz tarthatom-e a „lelátókról” szó logikai értelmű antecedensének a „Circus Maximus” kifejezést), amely csak később, a K08-ban jelenik meg.

A „K05” szövegmondat alapján a következő (ko)referenciaindexeket célszerű bevezetni:

i06** = a lelátók,

i07 = az a 150-200 ezer ember, aki a lovasfutamokat néz(het)i,

i08* = a kocsiversenyek(i01) futamai.

[K05/&ind]:

A lelátók[=**i06****]ról 150-200^ezer^ember[=**i07**] nézhette[i07|=**i08***] a futamok[i08*]at.

[K06]A hajtók különböző színekben indultak, melyekre nagy fogadásokat kötöttek.

[K06/&vb]:

A hajtók (*a lovas fogatokéi*) különböző^színekben indultak, melyekre (*a lovas fogatok hajtóinak színeire*) nagy^fogadásokat kötöttek (*a lovas fogatok versenyeinek nézői közül valahányan*).

Kommentár:

A szövegmondat első predikatív szerkezetében az **indultak** állítmány alanyának egyértelműen — az állítmányi rész előtt álló — „a hajtók” kifejezés tekintendő. Az alanyi tag „a lovas fogatokéi” kifejezéssel történő kiegészítését a fogathajtó versenyekre (azaz a valóság bizonyos darabjára) vonatkozó tudásunk teszi lehetővé.

A szövegmondat második tagmondatában a predikatív szerkezet az adott szövegelőzményből nyert ismeretünk birtokában egészíthető ki: a **(fogadásokat) kötöttek** állítmányi rész alanya K05 alapján a „150-200^ezer^ember” kifejezés lehet. Ez a megállapítás ilyen formában azonban vélhetően leegyszerűsítése a valóságnak, mivel valószínűsíthető, hogy nem minden néző fogadott a hajtókra. Ebben az esetben az alany a következőképpen módosítható: „a 150-200 ezer ember *közül valahányan*”.

A **melyekre** vonatkozó névmási kötőszó egyértelműen „a lovas fogatok hajtóinak színei”-re utal, miként egyéb rá vonatkozó ‘értelmező szövegelem’ a szövegmondatban nem fordul elő.

A szövegmondat indexekkel kiegészített változatának reprezentálásához bevezetendő (ko)referenciaindexek kapcsán is a fent említett probléma merül föl. A kérdés itt az, hogy szükséges-e új (ko)referenciaindexet bevezetni i07 ‘részhalmaza’-ként. A (ko)referenciaindexekkel kiegészített változat egyszerűsítése végett — mivel a szövegben később nincs újabb utalás i07-re, vagy ‘i07 részhalmazára’ —, erre újabb indexet nem vezettem be, a koreferenciális viszonyok minél pontosabb szemléltetése végett azonban célszerű vagy kiegészíteni az i07 (ko)referenciaindexet a következőképpen: **i07** = 150-200 ezer ember, vagy közülük valahányan; vagy a szövegmondat indexekkel kiegészített változatában egyenlőség helyett részhalmaz-relációként feltüntetni a szövegmondat elemének valóságtartalma és az index szemantikai hatóköre közötti viszonyt (pl. [\subset i07]). A szövegmondatok minél szemléletesebb reprezentálására törekedve azért ezt az utóbbit választom, mert így nem vesz el az egymással koreferáló elemek hatóköre közötti különbség; ha azonban a korábbi index hatókörét módosítjuk, akkor az indexekkel kiegészített szövegmondat-reprezentáció már nem pontosan az eredeti szövegmondat — s rajta keresztül az eredetinek gondolt valóságvonatkozás — relációit tükrözi.

Új (ko)referenciaindexként a következőket tartom fontosnak:

i09* = a lovas fogatok(i03) hajtói,

i10* = a lovas fogatok(i03) hajtóinak(i09*) színei,

i11** = a fogadások.

[K06/&ind]:

A hajtók[=**i09***] különböző^színek[=**i10***]ben indultak[i09*], melyek[i10*]re nagy^fogadások[=**i11****]at kötöttek[\subset i07].

[K07]Időnként két-, háromfogatos kocsik (biga, triga) is indultak, de a nagy versenyeken mindenkor négy egymás mellé fogott ló húzta a kétkerekű könnyű kocsit (quadriga).

[K07/&vb]:

Időnként két-,^{háromfogatos}(^{két-, háromlovas})^{kocsik}(biga, triga) (a ^{kétfogatos kocsik neve biga, a háromfogatos kocsik neve triga}) is indultak, de a nagy^{versenyeken} (a ^{lovas fogatokéin}) négy^{egymás}^{mellé}^{fogott}^{ló} húzta a könnyű^{kocsit}(quadriga) (a ^{négyesfogatok neve quadriga}).

Kommentár:

A szövegmondat első tagmondatának **indultak** (pl. 3.) állítmányához kapcsolódó alanyi rész a „két-,^{háromfogatos}^{kocsik}(biga, triga)” kifejezés. Az alanyi rész „fogatos” eleme által előidézett szemantikai zavart — minthogy a K02-ben a ’kocsi’-ként értendő „fogat” szó (vö. i03) a K07-ben a ’befogott lovak’-at jelenti — az utána álló „kocsi” oszlatja el, miként nem lenne értelmes a kifejezésnek a ’két, három kocsival ellátott kocsi’ szemantikai értéket feltételezni.

A (**biga, triga**) az alanyi részen belül értelmezői jelzői szerepet tölt be. Elsősorban idegen nyelvi, valamint a magyar nyelv elemei működésére vonatkozó ismeretünk teszi lehetővé, hogy a „két-, három-” mennyiségjelzői előtagokat szemantikailag azonosítsuk a „biga” és a „triga” idegen szavak „bi-, tri-” előtagjával, s így jelentésbeli összefüggést (azonosságot) érzékeljünk a „két-, háromfogatos kocsik” és a „(biga, triga)” kifejezések között. Másodsorban segítségünkre lehet az a magyar mondat szerkesztésről szerzett — vagyis szintén nyelvünk elemei működésére vonatkozó — tudásunk, hogy az értelmezői funkciójú szavak, kifejezések az értelmezett szó, kifejezés után állnak (olykor zárójelben).

Ha azonban pusztán erre az ismeretre támaszkodnánk, akkor a második tagmondat „(quadriga)” értelmező jelzőjét a „kétkerekű könnyű kocsi”-ra vonatkoztatnánk. A helytelen értelmezést itt is idegen nyelvi, illetve nyelvünk elemei működésére vonatkozó ismeretünk akadályozza meg, mely alapján — s valamelyest az első tagmondat analógiájára — a második tagmondat **négy** mennyiségjelzőjét (s ezen keresztül mentális képzetként a „négyesfogat” kifejezést) hozzuk összefüggésbe a „(quadriga)” értelmezővel.

A 2. tagmondatban a ’ húz *vki vmit*’ igéből alkotott **húzta** (sg. 3. tárgyas személyragos) állítmány alanya a „négy^{egymás}^{mellé}^{fogott}^{ló}”.

Az állítmány *vmit* argumentumát lexikálisan a „kétkerekű^{könnyű}^{kocsit}” (tárgyragos) szerkezet fejezi ki.

A szövegmondat (ko)referenciális vonatkozásainak szemléltetéséhez a következő (ko)referenciaindex bevezetése célszerű:

i12 = fogatok mint a kocsik elé fogott lovak.

Az egyszerűség kedvéért külön (ko)referenciaindexeket a kettes-, hármas-, és négyesfogatokra nem vezettem be, hanem i03 jelentését (hatókörét) bővítettem ezekkel a szemantikai jegyekkel, ennek megfelelően:

i03 = lovas fogatok (biga, triga, quadriga).

Felvetődhet e szövegmondat kapcsán a ’részalmaz-reláció’-hoz hasonló megkülönböztető (ko)referenciaindex alkalmazhatósága az effajta hiponima – hiperonima-viszonyok esetében. Véleményem szerint a tágabb szemantikai értékű fogalom (ko)referenciaindex alkalmazható a neki fogalmilag alárendelt hiponimára, bár így nem szemléltethetők azok a szemantikai jegyek, amelyek többletként vannak jelen egy hiponimikus fogalom jelentésében (melyek által jelentése szűkebb hiperonimájáénál). Ezen jelentésbeli eltérések szemléltetésére az egyes (ko)referenciális elemek szemantikai jegyeire összpontosító reprezentációs módszer lenne igazán alkalmas.

Mivel az i01-gyel jelölt kifejezések referenciális értéke a ’kocsiverseny általában’, így célszerűnek látom a „nagy^{versenyek}” kifejezés referenciája és a ’kocsiversenyek általában’ jelentés közötti ’hatóköri’ különbséget a részalmaz-reláció szemléltetésére bevezetett „ \subset ” szimbólummal reprezentálni.

[K07/&ind]:

Időnként két-,^{háromfogat}[=**i12**]^{os}^{kocsi}[i03]^k(biga[i03], triga[i03]) indultak[i03], de a nagy^{verseny}[\subset i01]eken mindenkor négy^{egymás}^{mellé}^{fogott}^{ló}[i12] húzta[i12|i03] a kétkerekű^{könnyű}^{kocsi}[i03]^t^(quadriga[i03]).

[K08]A rajt helyét a vastag homokréteggel borított pályán fehér csík, a verseny kezdetét a rendező által a pályára bedobott fehér kendő jelezte.

[K08/&vb]:

A rajt^(a versenyé) helyét a vastag^{homokréteggel} borított^{pályán} (a versenyén) fehér^{csík} (jelezte), a verseny^(a lovas fogatoké) kezdetét a rendező^{által} a pályára^(a versenyére) bedobott^{fehér} kendő jelezte.

Kommentár:

A szövegmondat két predikatív szerkezetből áll, melyek azonos állítmánya a 'jelez vki vmit' igéből származó **jelezte** (sg. 3. tárgyas ragozású) igealak, ami explicit formában csak a második egységben szerepel. Az első tagmondatban ehhez a „fehér^{csík}”, a másodikban „a rendező^{által} a pályára^{bedobott} fehér^{kendő}” kapcsolódik alanyi részként. Az első predikatív egységben nincs kimondottan a „jelezte” állítmányi szerepére utaló grammatikai elem, de mivel a két tagmondat (közel) azonos szerkezeti felépítése a „jelez” ige argumentumstruktúráján alapul, az első predikatív szerkezet állítmányi hiányát is (egyértelműen) ez tölti be. Az állítmány tárgyi argumentuma az első tagmondatban „a rajt^{helyét}”, a másodikban „a verseny^{kezdetét}” kifejezés. A predikatív szerkezetet az első egységben még „a vastag^{homokréteggel} borított^{pályán}” fakultatív helyhatározó bővíti.

Az igei állítmány (kötelező, ill. fakultatív) bővítményeiként álló névszói kifejezések határozott névelővel való ellátottsága anaforikus utaló funkcióval bír. A 'már ismert dolog' (antecedens) ebben az esetben nem a szövegelőzményből azonosítható, hanem — valóságra vonatkozó ismeretünk alapján — abból az 'asszociációs körből', melyet a „rajt”, a „verseny”, a „pálya” szavak szemantikai érintkezése teremt.

Az adott szövegmondat (ko)referenciális organizációjának szemléltetéséhez a következő (ko)referenciaindexek bevezetése célszerű:

i13 = a rajt, azaz a verseny kezdete,

i14* = a rajt(i13) helye,

i15 = a pálya,

i16 = fehér csík,

i17 = fehér kendő.

[K08/&ind]:

A^{rajt}[=i13]^{helyé}[i13][=i14*]^t a^{vastag}^{homokréteggel}^{borított}^{pályá}[=i15]ⁿ fehér^{csík}[=i16],
a verseny[i01]^{kezdet}[i13]^é[i01]^t a^{rendező}^{által} a pályá[i15]^{ra}^{bedobott}^{fehér}^{kendő}[=i17]
jelezte[i16][i14].[i17][i13].

[K09]A szabályok szerint hétszer kellett a kocsiknak a pályát megkerülniük, egy futam (missus) a Circus Maximusban (hosszúsága 600 m, szélessége 200 m) 8400 m volt, és mintegy tizenöt percig tartott, utána a hajtók még egy tiszteletkört futottak.

[K09/&vb]:

A szabályok^(a versenyéi) szerint hétszer kellett a kocsiknak (azaz a lovas fogatoknak) a pályát (a verseny rendezési helyét) megkerülniük, egy^{futam}(missus) (a kocsikéi, azaz a lovas fogatokéi) a^{Circus}^{Maximusban} (hosszúsága (a Circus Maximusé) 600^m (azaz méter), szélessége (a Circus Maximusé) 200^m (azaz méter)) 8400^m (azaz méter) volt, és (egy futam) mintegy tizenöt^{percig} tartott, utána (a futam után) a hajtók (a lovas fogatokéi, azaz kocsikéi) még egy tiszteletkört futottak.

Kommentár:

A 'kell vkinek létezni(e), (vmit) csinálni(a), kell vminek történni(e)' igéből alkotott **kellett** (sg. 3.) állítmány alanya a „megkerülniük” (pl. 3.; 'megkerül vki vmit' igéből képzett) főnévi igenév, melynek kötelező tárgyi

bővítménye a „pályát” tárgyragos főnév. Az állítmány *vkinek* (részeshatározói) argumentuma — amely az ágens (a logikai alany) szerepet kívánja meg — a „kocsiknak” ragos főnév.

A **megkerülniük** jelentése egy számhatározói fakultatív argumentumot is megenged, mely az adott szövegmondatban a „hétyszer” határozóragos számnév.

A **8400 m volt** (sg. 3.) állítmányi rész alanya az „egy futam” (sg. nom.) főnév.

A **hosszúsága** szóban az **-a**, a **szélessége** szóban az **-e** birtokos személyrag — annak alapján, hogy e két szó egy-egy predikatív szerkezet alanyi részeként a „Circus Maximusban” helyhatározó után áll (ennek jelentését részletezendő) — a „Circus Maximusra”-ra utal.

A 'tart *vmi vmeddig*' igéből alkotott **tartott** (sg. 3.) állítmány alanya — mivel megegyezik az előző predikatív szerkezet alanyával — az „egy futam” (sg. nom.) főnév, ugyanis más alanyesetű főnév — amely az igei állítmánnyal egyeztetve lenne — nincs a szövegmondatban. Ezt az egyeztetést az is alátámasztja, hogy a térbeli távolság („8400^m”) és az állítmány *vmeddig* argumentumát betöltő időbeli kiterjedés („15^{percig}”) teremtette 'tartam képzet' olyan asszociációs keretet teremt, amely ezek mindegyikét a „tartott” állítmánnyal szemantikailag is összekapcsolja. E viszony kifejeződését az „és” kötőszó is segíti.

Az **utána** (sg. 3.) névutós személyes névmás **-a** toldalékának — mint anaforikus utalóelemnek — antecedense az „egy^{futam}(*missus*)” kifejezés, mivel erre a toldalékelemre vonatkoztatható más 'értelmező szövegelem' nem fordul elő.

Az adott szövegmondat kapcsán bevezetendő (ko)referenciaindexek — véleményem szerint — a következők:

i18* = a kocsiversenyek(i01) szabályai,

i19 = a Circus Maximus,

i20* = a Circus Maximus(i19) hosszúsága,

i21* = a Circus Maximus(i19) szélessége,

i22** = tiszteletkör.

[K09/&ind]:

A szabályok[=**i18***]^szerint hétszer kellett a kocsik[i03]nak a pályá[i15]t megkerülniük[i03|i15], egy^{futam}[*ci08**](*missus*[*ci08**]) a^{Circus}Maximus[=**i19**]ban (hosszúsága[i19][=**i20***] 600^m, szélessége[i19][=**i21***] 200^m) 8400^mvolt[*ci08**], és mintegy tizenöt^{percig} tart[*ci08**]ott, *utána*[*ci08**] a hajtók[i09] még egy tiszteletkör[=**i22****]t futottak[i09].

[K10]A győztes jutalma ezüst pálmaág, koszorú és 15-16000 sestertius pénzjutalom volt.

[K10/&vb]:

A győztes^(a futamé)^jutalma ezüst^{pálmaág} (*COP: volt*), koszorú (*COP: volt*) és 15-16000^{sestertius}^pénzjutalom^{volt}.

Kommentár:

A szövegmondat halmozott névszói állítmányi részei az **ezüst^{pálmaág} (volt)**, a **koszorú (volt)** és a **15-16000^{sestertius}^pénzjutalom volt** kifejezések. A copulatív funkciójú létige a halmozás első két egységébe beleérthető, a záró állítmányi tagban viszont explicit formában szerepel (a háromszoros azonosítás múlt idejű érvényének kifejezése végett). Az állítmányi rész copulatív funkciójú létigéjével egyeztetett alanyi rész az „a győztes^{jutalma}” kifejezés (egyéb alanyi szerepre alkalmas nominális kifejezés nem található a szövegmondatban).

Az a **győztes** birtokos jelzői bővítmény határozott névelője anaforikus szerepű. A határozott névelő utaló funkciója — ha olyan szót determinál, amely (vagy valamilyen vele azonos referenciájú, azaz koreferens szó, kifejezés) a szövegelőzményben még nem fordult elő, azaz nincs antecedense — nem a szöveg szintjén, hanem a valóság konstringenciája folytán valósul meg. Az efféle 'indirekt utalás' értelmezéséhez a befogadó valóságra vonatkozó tudására is szükség van, vagyis az adott szövegmondat vonatkozásában annak ismeretére, hogy mivel egy verseny a győzelemért folyik, a győztest jutalom illeti. Azt mondhatjuk tehát, hogy ilyen esetekben a határozott névelő (indirekt) utaló funkciója abban áll, hogy a szövegelőzményben korábban már szerepelt

„verseny”, „futam” stb. elemek által teremtett ‘képzetkör’ közvetítésével utal vissza egy — az említett elemek által felkínált vonatkozási lehetőségek révén feltételezhető — „győztes”-re.

Az adott szövegmondat reprezentálására bevezetendő (ko)referenciális indexek a következők:

i23* = a futam(\subset i08*) győztese,

i24* = a futam(\subset i08*) győztesének(i23*) jutalma,

i25** = ezüst pálmaág,

i26** = koszorú,

i27** = pénzjutalom.

[K10/&ind]:

A győztes[=**i23***]^jutalma[i23*][=**i24***] ezüst^pálmaág[=**i25****], koszorú[**i26****] és 15-16000^ses-tertius^pénzjutalom[**i27****]^volt_{COP}[i24*].

[K11]A feljegyzések szerint Nero császár mint hajtó maga is részt vett a kocsiversenyeken.

[K11/&vb]:

A feljegyzések^(*a kocsiversenyekről*)^szerint Nero^császár mint^hajtó (*lovass fogaté, kocsié*) maga is részt^vett a kocsiversenyeken.

Kommentár:

A ’részt vesz vki vhol (vmin)’ igéből létrejött **részt^vesz** (sg. 3.) állítmány alanya a „Nero^császár” (sg. nom.) kifejezés.

Az **a feljegyzések^szerint** bővítményben szereplő határozott névelő — támaszkodva a valóságra (az ókori történetírásra) vonatkozó tudásunkra is — már ismertnek tűnteti fel azt a tényt, hogy feljegyzések készültek a versenyekről.

Az **a kocsiversenyeken** állandó határozói (esetleg helyhatározóinak is felfogható) bővítmény — a határozott névelő használatával — (szóismétléssel, illetve az összetétel utótagjának az ismétlésével) szövegelőzménybeli antecedensre (K02-ben, ill. K08-ban) utal.

Az adott szövegmondatra vonatkozó újabb (ko)referenciaindexként a következőket javaslom:

i28* = a kocsiversenyekről (i01) írt feljegyzések,

i29 = Nero császár.

[K11/&ind]:

A feljegyzések[=**i28***]^szerint Nero^császár[=**i29**] mint^hajtó(\subset i09) maga[i29] is részt vett[i29] a kocsiversenyek[i01]en.

[K12]2.

[K12/&vb]:

(*A „kocsiverseny” lexikoncímszó (i01^o) több jelentése közül a) 2. COP[i02] (azaz második jelentés a következő: „[K13]”).*

Kommentár:

K12-ben olyan hiányos predikatív szerkezet feltételezhető, melynek alanyi része a **2.** sorszámnév, állítmányi része pedig egy copulából és egy predikátum szerepű (ki nem tett) utalószóból áll. Az adott szövegmondatbeli hiányzó állítmányt fejtí ki önálló szövegmondatként a K13. (Tehát a K13-ra vonatkozó utalás itt is — mint K01-ben a „[K02]” — a szövegmondat tartalmára vonatkozik.)

Az adott szövegmondat reprezentálására újabb (ko)referenciaindexet nem vezetek be.

[K12/&ind]:
2.[i02] COP[i02]

[K13]Mezőgazdasági kiállításon, bemutatón fogatok versenye.

[K13/&vb]:
(A kocsiverseny) COP[i01] mezőgazdasági^kiállításon, bemutatón fogatok^(azaz kocsik)^versenye.

Kommentár:

A „K13” szövegmondat szerkezete nagyon hasonló — a vele a szöveg szemantikai szervezettségében azonos (reáldefinitív) szerepű — K02-éhez.

Az azonosító predikatív szerkezet állítmányi része a „fogatok^versenye” nominatív kifejezésből és egy copulából (sg. 3.) áll. A copulával egyeztetett (explicit módon nem kifejtett) alanyi rész (sg. nom.) — egyrészt a szövegmondat K02-höz hasonló felépítése, másrészt a lexikonszócikk felépítésére vonatkozó ismereteink alapján — „a kocsiverseny” (nem mint lexikoncím szó.)

Újabb (ko)referenciaindexként a következőt javasolom bevezetni:

i30** = mezőgazdasági kiállítás, bemutató.

Mivel itt a „bemutató” szót a „kiállítás” szinonimájának érzem, ennek jelölésére külön (ko)referenciaindexet nem vezetek be. (A (ko)referenciaindexet azért láttam el két csillaggal, mert a két kifejezés ugyanarra a valóságmozzanatra referál, velük koreferáló elem a szócikken belül nincs.)

[K13/&ind]:
Mezőgazdasági^kiállítás[=**i30****]on, bemutató[i30**]n COP[i01] fogatok[i03]^verseny[i01]e[i03].

Az enciklopédia-szócikk elemzésének eredményeit a következő **Ve/&ind** reprezentáció foglalja össze:

Ve/&ind:

[K01/&ind]:
1.[=i02] COP[i02] Tört

[K02/&ind]:
Az ókor[=**i04****]ban lovas^fogatok[=**i03**] gyorsasági^verseny[i01]e[i03] COP[i01].

[K03/&ind]:
■

[K04/&ind]:
A Római^Birodalom[=**i05****]ban rendkívül népszerű^volt_{COP}[i01].

[K05/&ind]:
A lelátók[=**i06****]ról 150-200^ezer^ember[=**i07**] nézhetett[i07] a futamok[=**i08***]at.

[K06/&ind]:
A hajtók[=**i09***] különböző^színek[=**i10***]ben indultak[i09*], melyek[i10*]re nagy^fogadások[=**i11****]at kötöttek[⊂i07].

[K07/&ind]:
Időnként két-,^háromfogat[=**i12**]os^kocsi[i03]k^(biga[i03], triga[i03]) indultak[i03], de a nagy^verseny[⊂i01]eken mindenkor négy^egymás^mellé^fogott^ló[i12] húzta[i12|i03] a kétkerekű^könnyű^kocsi[i03]t^(quadriga[i03]).

[K08/&ind]:

A rajt[=i13]^helyé[i013][=i014*]t a^vastag^homokrétéggel^borított^pályá[=i15]n fehér^csík[=i16], a verseny[i01]^kezdete[i13]é[i01]t a^rendező^által^a^pályá[i15]ra^bedobott^fehér^kendő[=i17] jelezte[i16|i14],[i17|i13].

[K09/&ind]:

A szabályok[=i18*]^szerint hétszer kellett a kocsik[i03]nak a pályá[i15]t megkerülniük[i03|i15], egy^futam[<i08*]^missus[<i08*] a^Circus^Maximus[=i19]ban (hosszúsága[i19][=i20*] 600^m, szélessége[i19][=i21*] 200^m) 8400^m^volt[<i08*], és mintegy tizenöt^percig tart[<i08*]ott, utána[<i08*] a hajtók[i09] még egy tiszteletkör[=i22*]t futottak[i09].

[K10/&ind]:

A győztes[=i23*]^jutalma[i23*][=i24*] ezüst^pálmaág[=i25**], koszorú[i26**] és 15-16000^sestertius^pénzjutalom[i27**]^volt_{COP}[i24*].

[K11/&ind]:

A feljegyzések[=i28*]^szerint Nero^császár[=i29] mint^hajtó[<i09] maga[i29] is részt^vett[i29] a kocsiversenyek[i01]en.

[K12/&ind]:

2.[i02] (COP)[i02]

[K13/&ind]:

Mezőgazdasági^kiállítás[=i30**]on, bemutató[i30**]n COP[i01] fogatok[i03]^verseny[i01]e[i03].

3. A koreferenciális elemzés eredményeinek összefoglalása

A (ko)referenciaindexek jegyzéke:

i01 = kocsiverseny;

i01° = kocsiverseny lexikoncímszó;

i02 = a jelentés (mint a jelölő nyelvi jel és a jelölt valóságdarab közötti viszony);

i03 = lovas fogatok (biga, triga, quadriga);

i04** = az ókor;

i05** = a Római Birodalom;

i06** = a lelátók;

i07 = az a 150-200 ezer ember, akik a lovasfutamokat néz(het)ik;

i08* = a kocsiversenyek (i01) futamai;

i09* = a lovas fogatok (i03) hajtói;

i10* = a lovas fogatok (i03) hajtóinak (i09*) színei;

i11** = a fogadások;

i12 = fogatok mint a kocsik elé fogott lovak;

i13 = a rajt, azaz a verseny kezdete;

i14* = a rajt (i13) helye;

i15 = a pálya;

i16 = fehér csík;

i17 = fehér kendő;

i18* = a kocsiversenyek (i01) szabályai;

i19 = a Circus Maximus;

i20* = a Circus Maximus (i19) hosszúsága;

i21* = a Circus Maximus (i19) szélessége;

i22** = tiszteletkör;

i23* = a futam (<i08*) győztese;

i24* = a futam (⊂i08*) győztesének (i23*) jutalma;
i25** = ezüst pálmaág;
i26** = koszorú;
i27** = pénzjutalom;
i28* = a kocsiversenyekről (i01) írt feljegyzések;
i29 = Nero császár;
i30** = mezőgazdasági kiállítás, bemutató.

A (ko)referenciaindexek vonatkozásának ismeretében a következő táblázat (1. táblázat) szemlélteti az egyes (ko)referenciaindexekkel helyettesített utaló elemek szövegösszetartó funkcióját. (Ott, ahol az utaló szerepet a (ko)referáló szónak egy eleme tölti be, ezt a szöveget aláhúzással emeltem ki.)

	K00	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09	K10	K11	K12	K13
i01°	kocsi- verseny													
i01			gyorsa- sági^ ^verse- nye					verse- nyeken	a ver- seny, kezdetét			a kocsi- verse- nyeken		verse- nye
i02		1.											2.	
i03			lovakfo- gatok, gyorsa- sági^ ^verse- nye			a fu- tamokat (a kocsi- két, azaz a lovakfo- gatoké- it)		két-, három- foga- tos^ ^kocsik (biga, triga), indul- tak, kétkere- kü^ ^könnyű^ ^kocsit (quad- riga)		a kocsik- nak, megke- rülniük				fogatok, versenye
i07						150- 200^ ^ezer^ ^ember	kötöttek							
i08* ←[i01]						a futa- mokat				egy fu- tam, (mis- sus), tartott_, utána				
i09* ←[i03]							a haj- tók, indultak			a haj- tók, futottak		mint hajtó		
i10* ←[i09*] ←[i03]							színek- ben, melyek- re							

i12								két-, három- fogatos, négy^ ^egy- más^ ^mel- lé^fo- gott^ ^ló, húzt <u>a</u>						
i13									a rajt, helyét, a ver- seny^ ^kezde- tét					
i14* ←[i13]									a rajt^ ^helyét					
i15									a^vas- tag^ ^homok- réteg- gel^ ^borí- tott^	a pályát				
i15									^pályán, a^ren- dező^ ^által^a ^pályá- ra^ ^bedo- bott^ ^fehér^ ^kendő					
i16									fehér^ ^csík, jelezte					
i17									fehér^ ^kendő, jelezte					
i18* ←[i01]										a^sza- bályok^ ^szerint				
i19										a^Cir- cus^ ^Maxi- musban,				
i19										hosz- szúsága,				

										széles- sége				
i20* ←[i19]										hoszszú- sága				
i21* ←[i19]										széles- sége				
i23* ← [ci08*]											a győz- tes, jutal- ma, volt_			
i24* ←[i23*] ← [ci08*]										jutal ma				
i28* ←[i01]											a^fel- jegyzé- sek^ ^szerint			
i29											Nero^ ^csá- szár, maga, részt^ ^vett_			

1. táblázat

A táblázat nem tartalmazza a („**” jellel kiegészített) referenciaindexeket és az ezekkel helyettesített szövegmondatokbeli elemeket, mivel ezek a szöveg tényleges koreferenciális organizációjában nem vesznek részt.

4. A koreferenciális elemzés során felmerült kérdések, problémák

A lexikonszócikk koreferenciális kifejezései, illetve koreferenciarelációi elemzése kapcsán úgy vélem, a következő problémákra keresendő megoldás:

- A konkatenációval kapcsolatban problémaként vetődik fel, hogy egy szövegmondaton belül mely szavakat tekinthetjük külön, önálló egységbe tartozóknak, azaz mely elemek kapcsolata kelti a kifejezések alkotta egység érzetét. A lexikonszócikk elemzésében egyrészt azokat a jelzős szerkezeteket konkatenáltam, melyek tehát szintaktikailag szerkezetes mondatrészek (ahol a jelzői tag ön maga is lehet szerkesztett), szemantikailag pedig önálló jelentésű egységeknek foghatók fel (l. pl. K07-ben a „négy^egymás^mellé^fogott^ló” kifejezés); másrészt konkatenációs kapcsolatot vélek a névszói állítmányok névszói és (explicit módon kifejtett) igei része között (l. pl. K04-ben a „népszerű^volt” állítmány). E megoldás ellenére változatlanul kérdésnek tartom, hogy konkatenálандók-e, illetve konkatenálhatók-e a mennyiségjelzős kifejezések, és az olyan minőségjelzős szerkezetek, melyekben a minősítés nem definitorikus jellegű, valamint a névszói állítmány névszói és igei tagja.
- Az „*” és a „**” jelekkel kiegészített (ko)referenciaindexek alkalmazása néhány helyen nem egyértelmű:

A K09-ben az „a szabályok szerint” kifejezésben a szabályokat helyettesítő (ko)referenciaindex a kifejezés (kontextusfüggő) értelmezésétől függ. Az általam használt i18* kimondottan a

'kocsiversenyek szabályai'-t helyettesíti, de ha „a szabályok szerint” kifejezés „szabályok” elemét általánosan ('bármilyen szabály'-ként) értelmezzük, referenciaindexének i18**^{*}-nak kell lennie.

Hasonló a kérdés K11-ben „a feljegyzések szerint” kifejezéssel kapcsolatban, ahol a „feljegyzések” elem 'a kocsiversenyekről írt feljegyzések' értelemben „i28*^{*}” koreferencia-, általános jelentésben viszont „i28*^{**}” referenciaindexszel helyettesítendő.

A (ko)referenciaindexek közötti relációk reprezentálásában is felvetődik néhány kérdés:

- Hogyan szemléltethető egyértelműen és egyszerűen a 'részleges koreferencia', melyet én az elemzésben a „⊂” 'részhalmazjel' alkalmazásával oldottam meg? A részhalmaz-reláció azonban többféle viszonyt foglal magába, ezért — hogy ezeket a jelölés is tükrözze — a „⊂” jelzést is árnyalni kellene.
- Ugyanez a kérdés a típus-egyed (hiperonima-hiponima) esetében is.
- A lexikon jelöléseinek szövegbeli alkalmazása olykor problémássá teszi a szövegmondat-határok megállapítását. Találhatók-e olyan támpontok, melyek ismeretében ez az eljárás egyértelművé tehető?

Irodalomjegyzék:

PETŐFI 1998:

PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. Példaszöveg: Mt. 9,9-13. Máté meghívása. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

PETŐFI S. JÁNOS, *Officina Textologica 1*. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

DOBI EDIT, Egy nyelvjárási szöveg koreferenciális szerkezetének elemzése. *Magyar nyelvjárások*. XXXV. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

Magyar Larousse enciklopédia 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.

4. Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk

Példaszöveg: egy ételrecept

DOMONKOSI ÁGNES

Az ételrecept speciális szövegtípus: célja mindig egy adott ételféleség elkészítésének bemutatása. Általában az elkészítéshez szükséges dolgok felsorolásával indul, majd cselekvések folyamatát írja le, ezáltal az ilyen jellegű szövegek szerkezete is nagymértékben hasonló. E szövegtípus elkülönítése tehát strukturális, funkcionális és pragmatikai kritériumok alapján egyaránt megtörténhet.

Ebben a gyakorlati célú, követhetőségre törekvő szövegfajtában kimutatható koreferenciarelációkat a rizses csirkének Turós Lukács *Lányok, asszonyok szakácskönyve* című művében megjelent receptje alapján vizsgálom meg.

Elemzésemben a PETŐFI S. JÁNOS által megadott koreferenciaelemzési módszer lépéseit követem. (I. PETŐFI 1998.) Ennek megfelelően elsőként sorrendjüket jelölő kódokat rendelék a recept szövegmondataihoz (K00-tól K09-ig). Ezután az egyes szövegmondatokat a belőlük, a verbális környezetükből és a világra vonatkozó tudásunkból levezethető elemekre utaló verbális elemekkel egészítem ki úgy, hogy mindegyik önálló információegységet képezzen (K00/&vb – K09/&vb), ezáltal explicit formában jelenik meg a szövegmondatok közötti koreferenciarelációk összessége. A szövegmondatok szintaktikai és koreferenciális elemzését az egyes mondatokhoz tartozó kommentárokból közlöm. A kiegészített szövegmondatok koreferáló elemeit koreferenciaindexekkel látom el (i01 – i13), majd létrehozom az egyes szövegmondatok koreferenciaindexekkel kiegészített változatát (K00/&ind – K09/&ind). Végül táblázatban próbálom meg áttekinthetővé tenni a szöveg koreferenciarelációit. Annak jelzésére, hogy az adott szövegmondat több elemét egyetlen összetevőnek tekintem, konkatenációjelet („^”) használok.

E szövegmondat- és koreferenciaindex-reprezentációk létrehozása során felmerülő kérdések és nehézségek felszínre hozhatják a szövegszerűséget nagymértékben meghatározó referenciaazonosság értelmezésének problémáit, másrészt ez a jelölési rendszer oly módon jeleníti meg egyes szövegek koreferenciarelációit, hogy összevethetővé válnak a különböző szövegtípusokra jellemző sajátosságok is.

Ve:

RIZES CSIRKE

A felvagdalt csirkét 6 deka zsíron a 15 deka gombával és a 10 dekányi apró kockákra vágott zöldséggel megpirítjuk. Ha a csirke megpirult, annyi vizet öntünk rá, hogy ellepje, majd fedő alatt puhára pároljuk. 15 deka rizst jól megmosunk, s ráöntjük a csirkére. Annyi vízzel eresztjük fel, hogy a rizst ellepje, és 1 evőkanányi finomra vágott zöldpetrezselyemmel, csipetnyi sóval és törött borssal ízesítjük, majd lassú főzéssel pároljuk. Igen ajánlatos a párolást sütőben befejezni. Tálalás előtt zsírral kikent formába tesszük, és a sütőben kicsit felmelegítve tálra borítjuk. Reszelt sajttal meghintjük, és pirított csirkemájseletekkel díszítve adjuk asztalra. Ugyanígy készíthetjük el a rizses sertéshúst is.

Hozzávalók:

**1 csirke,
6 dkg zsír,
15 dkg gomba,
10 dkg zöldborsó,
10 dkg zöldség,
15 dkg rizs,
1 evőkanányi zöldpetrezselyem,
csipetnyi só,
törött bors,
kevés reszelt sajt.**

Ve [K00-K09]:

[K00]RIZES CSIRKE [K01]Hozzávalók: 1 csirke, 6 dkg zsír, 15 dkg gomba, 10 dkg zöldborsó, 10 dkg zöldség, 15 dkg rizs, 1 evőkanálnyi zöldpetrezselyem, csipetnyi só, törött bors, kevés reszelt sajt. [K02]A felvagdalt csirkét 6 deka zsíron a 15 deka gombával és a 10 dekányi apró kockákra vágott zöldséggel megpirítjuk. [K03]Ha a csirke megpirult, annyi vizet öntünk rá, hogy ellepje, majd fedő alatt puhára pároljuk. [K04]15 deka rizst jól megmosunk, s ráöntjük a csirkére. [K05]Annyi vízzel eresztjük fel, hogy a rizst ellepje, és 1 evőkanálnyi finomra vágott zöldpetrezselyemmel, csipetnyi sóval és törött borssal ízesítjük, majd lassú főzéssel pároljuk. [K06]Igen ajánlatos a párolást sütőben befejezni. [K07]Tálalás előtt zsírral kikent formába tesszük, és a sütőben kicsit felmelegítve tálra borítjuk. [K08]Reszelt sajttal meghintjük, és pirított csirkemájszeletekkel díszítve adjuk asztalra. [K09]Ugyanígy készíthetjük el a rizses sertéshúst is.

[K00]RIZES CSIRKE

[K00/&vb]:

(A) rizses^csirke (elkészítése)

Kommentár:

A szövegegész címeként szolgáló első szövegmondat kiegészítését elképzelhetőnek tartom a világra és az adott szövegtípusra vonatkozó ismereteink alapján: mivel tudjuk, hogy egy-egy ilyen szöveg mindig az adott étel elkészítéséhez szükséges információkat tartalmazza, s ezt a tudásunkat erősíti a verbális környezet egésze is.

A kiegészített szövegmondat egy kifejezéséhez célszerű koreferenciaindexet rendelni:

i01= rizses csirke.

[K00/&ind]:

(A) rizses^csirke[=**i01**] (elkészítése).

[K01]Hozzávalók: 1 csirke, 6 dkg zsír, 15 dkg gomba, 10 dkg zöldborsó, 10 dkg zöldség, 15 dkg rizs, 1 evőkanálnyi zöldpetrezselyem, csipetnyi só, törött bors, kevés reszelt sajt.

[K01/&vb]:

Hozzávalók (a rizses csirkéhez/ a rizses csirke elkészítéséhez):(COP) 1^csirke, 6^dkg^zsír, 15^dkg^gomba, 10^dkg^zöldborsó, 10^dkg^zöldség, 15^dkg^rizs, 1^evőkanálnyi^zöldpetrezselyem, csipetnyi^só, (csipetnyi)^ törött^bors, kevés^reszelt^sajt.

Kommentár:

Elsőként az szorul magyarázatra, hogy miért ezt a szövegmondatot tekintem a címet követő, második szövegmondatnak. A szöveg fizikai manifesztációját két különböző betűtípussal szedett szövegrész jelenti: a két szövegrész közül a jobb oldalra, vastagított betűvel szedettet értelmezem a címet követő egységként. Önmagában a szöveg egészének képi elrendezése nem szolgáltatna elegendő okot erre, hiszen a balról jobbra haladó írásmódban ez a később olvasott szövegrész. Az ételrecept műfajára vonatkozó ismereteink, a vastagított betűk, és az a tény, hogy az ebben a szövegmondatban névelő nélkül felsorolt dolgok a további szövegmondatokban már gyakran határozott névelős formában fordulnak elő, vagyis feltételezhető korábbi előfordulásuk, mind erősítik a második szövegmondatként történő értelmezés jogosságát.

A szövegmondat névszói állítmányaként értelmezem a **hozzávalók** kifejezést, mivel szemantikailag tágabb fogalmat jelöl, mint az utána felsorolt kifejezések. A szövegmondatban feltételezhetünk egy 'nulla fokú' létigei kopulát is, amely lehetővé teszi a névszói tagok egymásra vonatkozását. A szövegmondat kiegészített változatában ezt COP rövidítéssel, zárójelben ábrázoltam, mivel a szövegmondatban szereplő kettőspont kopulahelyettesítő elemként is értelmezhető, ennek kiegészítése a kopula.

A névszói állítmány szóösszetételének első eleme, a „hozzá-” személyes névmási határozóragos alak: ez a névmás kiegészítésre szorul; antecedense a K00 alapján egyértelműen a „rizses csirke” jelzős szerkezet.

A szövegmondat alanyi része felsorolás: mennyiség- és minőségjelzős főnevek halmozása.

A **törött bors** kifejezésen kívül a felsorolás minden eleme kvantifikálva van, ezért valószínűsíthető, hogy a felsorolás előző tagjához tartozó **csipetnyi** jelzőt erre a kifejezésre is vonatkoztathatjuk; vagyis a verbálisan egyszer szereplő elemet két különböző egységhez is tartozónak tekintem, ezért a szövegmondat kiegészített változatában ismételten szerepel.

A szövegmondat alanyi részét képező felsorolás mindegyikéhez egy-egy koreferenciaindexet rendelhetünk:

i02 = 1 csirke,
i03 = 6 dkg zsír,
i04 = 15 dkg gomba,
i05 = 10 dkg zöldség,
i06 = 15 dkg rizs,
i07 = 1 evőkanálnyi zöldpetrezselyem,
i08 = csipetnyi só,
i09 = (*csipetnyi*) törött bors,
i10 = kevés reszelt sajt.

Sajátos kivételt jelent a felsorolt elemek között a **10 dkg zöldborsó** kifejezés: az ételrecept szövegműfaját ismerve ugyanis feltételezhetnénk, hogy a hozzávalókként bemutatott elemek mindegyikének lesz a szövegben postcedense, azonban ez a kifejezés a további szövegmondatok egyetlen elemének sem antecedense, ezért nem rendelék hozzá koreferenciaindexet.

[K01/&ind]:

Hozzá[i01]valók :(*COP*) [i02], [i03], [i04], [i05], [i06], [i07], [i08], [i09], [i10] 1^csirke[=**i02**], 6^dkg^zsír[=**i03**], 15^dkg^gomba[=**i04**], 10^dkg^zöldborsó, 10^dkg^zöldség[=**i05**], 15^dkg^rizs[=**i06**], 1^evőkanálnyi^zöldpetrezselyem[=**i07**], csipetnyi^só[=**i08**], (*csipetnyi*)^törött^bors[=**i09**], kevés^re-szelt^sajt[=**i10**].

[K02]A felvagdalt csirkét 6 deka zsíron a 15 deka gombával és a 10 dekányi apró kockára vágott zöldséggel megpirítjuk.

[K02/&vb]:

A^felvagdalt^csirkét 6^deka^zsíron a 15^deka^gombával és a 10^dekányi^apró^kockára^vá-gott^zöldséggel megpirítjuk (*mi* = *azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani*).

Kommentár:

A „megpirítjuk” állítmány tárgyi argumentumának az **a felvagdalt csirkét** kifejezés felel meg, ezt egyértelműen mutatja a „-t” tárgyragja.

Az állítmányhoz tartozik még ezen kívül egy „-on” határozóragos helyhatározó: **6 deka zsíron**, és két „-val/-vel” határozóragos társhatározó: **a 15 deka gombával**, **10 dekányi apró kockára vágott zöldséggel**.

A „csirke”, a „6 deka zsíron”, „a 15 deka gombával” és a „10 dekányi apró kockára vágott zöldséggel” kifejezéseknek verbális megjelenési formájukban is csaknem azonos antecedensük van a K01 szövegmondatban.

A **megpirítjuk** állítmányt, vagyis a „megpirít” ige többes szám első személyű alakját a nyelvre vonatkozó ismereteink alapján ki kell egészítenünk a személyes névmás megfelelő alakjával. Ebben az esetben a többes szám első személyű személyes névmás speciális használatáról van szó, általános alanyt fejez ki; világira vonatkozó ismereteink alapján azt is tudjuk, hogy azon személyek együtteséről van szó, akik a receptet meg akarják valósítani.

Ahhoz, hogy e szövegmondat indexekkel kiegészített változatát reprezentálhassuk szükségesnek látszik egy újabb koreferenciaindex bevezetése is. Ezt kurzívan jelöltem, mivel verbális formában egyáltalán nem szerepel a szövegben:

i11 = *mi* = *azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani.*

[K02/&ind]:

A[^]felvagdalt[^]csirké[i02]t 6[^]deka[^]zsír[i03]on a 15[^]deka[^]gombá[i04]val és a 10[^]dekányi[^]apró[^]kockára[^]vágott[^]zöldség[i04]gel megpirítjuk[i11].

[K03]Ha a csirke megpirult, annyi[^]vizet öntünk rá, hogy ellepje, majd fedő alatt puhára pároljuk.

[K03/&vb]:

Ha a csirke megpirult, annyi[^]vizet öntünk (*mi* = *azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani*) rá (*a csirkére, az eddigi műveletek utáni állapotban*), hogy ellepje (*a víz*) (*a csirkét, az eddigi műveletek utáni állapotban*), majd fedő[^]alatt puhára pároljuk (*mi* = *azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani*) (*a csirkét, az eddigi műveletek utáni állapotban*).

Kommentár:

A szövegmondat első tagmondatában az egyes szám harmadik személyű állítmány: **megpirult**, alanya a közvetlenül előtte álló **csirke**.

Az 'önt *vki vmit vhová*' igéből létrehozott **öntünk** állítmány alanyát ismét a többes szám első személyű személyrag jelzi, csak ebben jut impliciten kifejezésre, ezért itt a nyelvre vonatkozó ismereteink alapján végezhetünk verbális kiegészítést.

Az ehhez tartozó tárgyi argumentumnak megfelelő kifejezés az **annyi vizet**, ezt egyértelműen jelzi a „-t” tárgyrag.

A *vhová* argumentumnak megfelelő kifejezés az egyes szám harmadik személyre utaló **rá**. E kifejezés antecedensének az eddig előfordult nominális elemek közül a „csirke” szót tekinthetjük, az adott szövegmondat szintaktikai/szemantikai szerkezte alapján.

Az 'ellep *vmi vmit*' ige **ellepje** alakja egyes szám harmadik személyű, tárgyas ragozású, felszólító módú állítmányának alanya a szövegmondat szintaktikai/szemantikai elemzése alapján a „víz” kifejezés, tárgyi argumentuma pedig a „csirke”.

A 'párol *vki vmit*' ige **pároljuk** formájának, a többes szám első személyű, tárgyas ragozású állítmánynak az alanya az igei személyragban jut kifejezésre, ezért a nyelvre vonatkozó tudásunk alapján tehetünk verbális kiegészítéseket. Az állítmány tárgyi argumentuma a szövegmondat elemzése alapján ugyancsak a „csirke” kifejezés.

Az ételkészítés folyamatában a „csirke” szó, illetve az igéknek ezzel a kifejezéssel verbálisan kiegészített argumentumhelyei változó valóságdarabra utalnak. Az ebben a szövegmondatban szereplő „csirke” szónak megfeleltethető valóságdarab már a „K02” szövegmondatban leírt műveletek eredménye: tehát ugyanaz a verbális elem, illetve verbális kiegészítés részben módosult valóságdarabra utal. Mivel az egész szöveg a csirkére irányuló műveletsort ír le, ez a probléma folyamatosan jelen van a szöveg koreferenciarelációinak vizsgálata során. Ezt a jelenséget a verbális kiegészítések során úgy jeleníthetjük meg, hogy ezt a verbális elemet minden esetben 'az eddigi műveletek utáni állapotban' megszorítással látjuk el. A koreferenciaindexekkel ellátott reprezentációkban pedig, itt és a további szövegmondatokban is, úgy próbálom meg ezt ábrázolni, hogy a „csirke” kifejezéshez rendelt koreferenciaindexet alsó indexekkel egészítem ki: az alsó indexben mindig annak a szövegmondatnak a jele szerepel, amelyben leírt műveletek eredményével kibővült a szó jelentése. Ha — mint ebben az esetben is — egy szövegmondaton belül több művelet eredményével bővül a jelentés, az ezeket a műveleteket jelölő kifejezéseket betűjellel látom el, s ezt a betűjelet szintén beépítem az alsó indexbe. A „K03” szövegmondatban célszerűnek látszik betűjellel ellátni a „megpirult” (*a*) és a „pároljuk” (*b*) kifejezéseket.

A szövegmondat indexekkel kiegészített reprezentálásához elképzelhető egy újabb koreferenciaindex felvétele is:

i12 = víz.

[K03/&ind]:

Ha a csirke[i02_{K02}] megpirult[i02_{K02}] (a), annyi^viz[=**i12**]et öntünk[i11] rá[i02_{K02}], hogy ellepje[i12|i02_{K02}], majd fedő^alatt puhára pároljuk[i11|i02_{K02,K03a}] (b).

[K04]15 deka rizst jól megmosunk, s ráöntjük a csirkére.

[K04/&vb]:

15^deka^rizst jól megmosunk (mi = azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani), s ráöntjük (mi = azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani) (a rizst, az eddigi műveletek utáni állapotban) a^csirkére (az eddigi műveletek utáni állapotban).

Kommentár:

A 'megmos vki vmit' ige **megmosunk** alakja, amely többes szám első személyű állítmány, személyragjában impliciten tartalmazza az alanyt.

Az állítmány *vmit* argumentuma a **15 deka rizst** kifejezés, amit „-t” tárgyragja egyértelműen jelez.

A 'ráönt vmit vmire' ige többes szám első személyű tárgyas ragozású **ráöntjük** alakjának alanyát, mivel a személyrag impliciten tartalmazza, a nyelvről való tudásunk alapján verbálisan is kiegészíthetjük.

Az állítmány *vmit* argumentumának megfelelő kifejezés a szövegmondat szerkezeti/szintaktikai elemzése alapján a szövegmondatban szereplő másik állítmányhoz tartozó ott verbálisan is kifejezett **rizst** szó, a K04 második tagmondatában e mondatösszetevő megismétlése azt a célt szolgálja, hogy ez az „s” utáni rész is 'önmagában teljes egész'-et képezzen. A „rizs” szóhoz rendelhető valóságdarab azonban módosult, a „K03” szövegmondat kommentálásakor leírt a „csirke” kifejezéséhez rendelhető valóságdarab módosulásához hasonló módon. E jelenség reprezentálásához szükséges a „megmosunk” kifejezés betűjellel való ellátása (a). A további szövegmondatok koreferenciaindexekkel ellátott reprezentációjához célszerűnek látszik a „ráöntjük” kifejezés betűjellel való megjelölése is (b).

Az állítmány *vmire* argumentumának megfelelő kifejezés az **a csirkére**, amit a kifejezés „-re” határozóragja és szövegmondatbeli helye tesz egyértelművé. A kifejezés itt ismét módosult valóságdarabnak feleltethető meg.

[K04/&ind]:

15^deka^rizs[i06]t jól megmosunk[i11](a), s ráöntjük[i11|i06_{K04a}](b) a^csirké[i02_{K02,K03a,b}]re.

[K05]Annyi vízzel eresztjük fel, hogy a rizst ellepje, és egy evőkanálnyi finomra vágott zöldpetrezselyemmel, csipetnyi sóval és törött borssal ízesítjük, majd lassú főzéssel pároljuk.

[K05/&vb]:

Annyi^vízzel eresztjük^fel (mi = azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani) (a csirkét, az eddigi műveletek utáni állapotban), hogy a^rizst (az eddigi műveletek utáni állapotban) ellepje (a víz), és egy^evőkanálnyi^finomra^vágott^zöldpetrezselyemmel, csipetnyi^sóval és (csipetnyi)^törött^borssal ízesítjük (mi = azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani) (a csirkét, az eddigi műveletek utáni állapotban), majd lassú^főzéssel pároljuk (mi = azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani) (a csirkét, az eddigi műveletek utáni állapotban).

Kommentár:

A 'feleszt vki vmit vmivel' igéből létrehozott **eresztjük fel** állítmány személyragja alapján verbálisan is kiegészíthetjük a szövegmondatot az állítmányhoz tartozó alannyal.

A *vmivel* argumentum szerepét betöltő kifejezés — „-vel” határozóragja alapján — a közvetlenül az állítmány előtt álló **annyi vízzel** kifejezés.

Az *'ellep vmi vmit'* igéből létrehozott **ellepje** állítmány egyes szám harmadik személyű személyragjával kifejezett alanyának antecedense az ugyancsak a K05-ben található „vízzel” kifejezés.

A tárgyi argumentum szerepét az **a rizst** kifejezés tölti be, az eddigi műveletek eredményével kiegészült jelentésben; tárgyi szerepét „-t” ragja egyértelműen jelzi.

Az *'ízesít vki vmit vmivel'* ige állítmányi funkciót betöltő **ízesítjük** alakjához tartozó alany ismét impliciten jelenik meg a személyragban: a szövegmondatot a nyelvre vonatkozó tudásunk alapján egészíthetjük ki.

A *vmivel* argumentumnak az **egy evőkanálnyi finomra vágott zöldpetrezselyemmel**, a **csipetnyi sóval** és a **törött borssal** kifejezések felelnek meg, ezt egyértelműen jelzi a jelzős szerkezetek „-val/-vel” határozóragja.

A *'párol vki vmit'* igéből létrehozott többes szám első személyű **pároljuk** formájában a személyrag implicit alanyt tartalmaz, amit verbálisan kiegészíthetünk.

A **lassú főzéssel** határozóragos kifejezés ugyanehhez az állítmányhoz tartozó módhatározói funkciót tölt be.

A *'felereszt vki vmit vmivel'* igéből létrehozott állítmány tárgyi argumentumának megfeleltethető kifejezés a K04 alapján lehet a „csirke”, ismét módosult jelentésben; ugyanez a helyzet az *'ízesít vki vmit vmivel'* igéből és a *'párol vki vmit'* igéből létrehozott állítmány tárgyi argumentumával is. A „csirke” kifejezés jelentése itt szintén egy szövegmondaton belül is módosul, hiszen az egymást követő tagmondatok műveletei mind a csirkére irányulnak. Ezért az „eresztjük fel” (a), „ízesítjük” (b), „pároljuk” (c) kifejezések betűjellel való ellátása célszerűnek látszik.

A mondatban szereplő „vízzel” kifejezés és (a víz) verbális kiegészítés sem koreferens a „K03” szövegmondat azonos verbális megjelenésű elemeivel, hiszen világra vonatkozó tudásunk alapján tudjuk, hogy azonos anyagra, de nem azonos valóságdarabra vonatkoznak. Ezért egy új koreferenciaindex bevezetése szükséges, ez az azonos verbális elem koreferenciaindexének változata:

i12' = víz.

[K05/&ind]:

Annyi[^]víz[=**i12'**]zel eresztjük[^]fel[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b}](a), hogy a[^]rizs[i06_{K04a,b}]t ellepje[i12'|i06_{K04a,b}], és egy[^]evőkanálnyi[^]finomra[^]vágott[^]zöldpetrezselyem[i07]mel, csipetnyi[^]só[i08]val és törött[^]bors[i09]sal ízesítjük[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a}](b), majd lassú[^]főzéssel pároljuk[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b}](c).

[K06]Igen ajánlatos a párolást sütőben befejezni.

[K06/&vb]:

Igen ajánlatos a párolást (a csirkéét, az eddigi műveletek utáni állapotban) sütőben befejezni.

Kommentár:

Pusztán a nyelvre vonatkozó tudásunk, vagyis a szövegmondat szintaktikai elemzése alapján a szövegmondatot egésznek is érezhetnénk, a fent jelölt verbális kiegészítés a világra vonatkozó ismereteinkből történhet meg. Ez a kiegészítés azért látszik célszerűnek, mivel ebben kifejeződik a szövegmondatnak a megelőző szövegmondatokhoz való viszonya, ezáltal válik reprezentálhatóvá a meglévő koreferenciális kapcsolódás.

Egy új (ko)referenciaindex bevezetése is elképzelhető ebben a szövegmondatban:

i13 = sütő.

[K06/&ind]:

Igen ajánlatos a párolást (az [i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,c}]/ét) sütő[=**i13**]ben befejezni.

[K07]Tálalás előtt zsírral kikent formába tesszük, és a sütőben kicsit felmelegítve tálra borítjuk.

[K07/&vb]:

Tálalás^{előtt} zsírral^{kikent} formába tesszük (*mi = azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani*) (a csirkét, az eddigi műveletek utáni állapotban), és a^{sütőben} kicsit^{felmelegítve} tálra borítjuk (*mi = azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani*) (a csirkét, az eddigi műveletek utáni állapotban).

Kommentár:

A 'tesz *vki vmit vhová*' ige többes szám első személyű **tesszük** alakjának alanyát a személyragba foglaltak alapján egészíthetjük ki verbálisan.

A *vhová* argumentumnak „-ba” határozóragja alapján a **zsírral kikent formába** kifejezés feleltethető meg.

A „tesszük”, állítmányhoz egy névutós kifejezés is kapcsolódik időhatározói funkcióban: **tálalás előtt**.

A 'borít *vki vmit vhová*' ige állítmányi funkciót betöltő ragozott alakja, a **borítjuk** szintén személyragjába foglaltan tartalmazza az alanyt, amit a mondat kiegészített változatában itt is megjelenítünk verbálisan.

A *vhová* argumentumnak a közvetlenül az állítmány előtt álló **tálra** „-ra” határozóragos alak feleltethető meg.

A **sütőben kicsit felmelegítve** kifejezés egésze ehhez az állítmányhoz kapcsolódik.

A *vmit* argumentumhelye a K07-ben egyik állítmány mellett sincs verbálisan betöltve, a K04, K05, K06 alapján azonban a 'csirke, az eddigi műveletek utáni állapotban' kifejezéssel egészíthetjük ki verbálisan ezt a szövegmondatot.

A szövegmondat mindkét állítmányához kapcsolódva külön-külön kiegészítéseket végeztem ugyanazokkal az elemekkel, azért, hogy mindkét tagmondat 'önmagában teljes egész'-et képezzen, illetve azért, mert bár a verbális kiegészítés azonos, a szövegmondatban leírt műveletek eredményeképp már nem teljesen azonos valóságdarabra utal.

A szövegmondat „zsírral” kifejezése világra vonatkozó tudásunk alapján nem azonos a „K01”, „K02” szövegmondatokban verbálisan azonos megjelenésű kifejezésekkel, csupán azonos anyagra, de nem azonos valóságdarabra utalnak.

Célszerűnek látszik betűjellel ellátni a „tesszük” (*a*), „felmelegítve” (*b*), „borítjuk” (*c*) szavakat.

[K07/&ind]:

Tálalás^{előtt} zsírral^{kikent} formába tesszük[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,c,K06}](*a*), és a sütő[i13]ben^{kicsit} felmelegítve(*b*) tálra borítjuk[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,c,K06,K07a,b}](*c*).

[K08] Reszelt sajttal meghintjük, és pirított csirkemájszeletekkel díszítve adjuk asztalra.

[K08/&vb]:

Reszelt^{sajttal} meghintjük (*mi = azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani*) (a csirkét, az eddigi műveletek utáni állapotban), és pirított^{csirkemájszeletekkel} díszítve adjuk (*mi = azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani*) (a csirkét, az eddigi műveletek utáni állapotban = *rizses csirkét*) asztalra.

Kommentár:

A 'meghint *vki vmit vmivel*' ige többes szám első személyű ragozott alakja **meghintjük**, melynek alanya a személyragban impliciten jelzett, verbálisan ez alapján egészíthetjük ki.

A *vmit* argumentumhelye ugyanúgy, mint a K05 és a K07 esetében verbálisan betöltetlen, a K05, K06, K07 szerkezeti/szintaktikai elemzése alapján azonban ismét a 'csirke, az eddigi műveletek utáni állapotban' kifejezéssel egészíthetjük ki.

A *vmivel* argumentumhelyét a **reszelt sajttal** kifejezés tölti be, amit „-val” határozóragja egyértelműen jelez.

Az 'ad *vki vmit*' ige **adjuk** ragozott formájának alanyi és tárgyi argumentuma esetében ugyanaz a helyzet, mint a szövegmondat másik állítmányánál: ugyanazokat a kiegészítéseket kell megtenni, szükség van azonban a külön-külön verbális kiegészítésre, azért, hogy mindkét tagmondat 'önmagában is teljes egész'-et alkosson, illetve mert az előző tagmondatban leírt cselekvések miatt ugyanaz a verbális kiegészítés már nem teljesen azonos valóságdarabra utal. Mindkét állítmányt célszerű betűjellel ellátni: „meghintjük” (*a*), „adjuk” (*b*).

A 'csirke, az eddigi műveletek után' kifejezést e szövegmondat második részében a világról való tudásunk alapján egyenlővé tehetjük a 'rizses csirke' kifejezéssel, hiszen a rizses csirke elkészüléséhez szükséges összes művelet után már ugyanarra a valóságdarabra vonatkoznak.

Az „ad” igéhez ebben az esetben az irányulás kifejezésére nem a *vkinek*, hanem a '*vhová*' argumentum tartozik: ennek helyét „-ra” határozóragja alapján a közvetlenül az állítmány után álló **asztalra** kifejezés tölti be.

Az „adjuk” állítmányhoz tartozik egy határozói igenévvel és annak vonzatával kifejezett módhatározó is: **pirított csirkemáj-szeletekkel díszítve**. A határozói igenévben kifejezett cselekvés szintén a csirkével elvégzett műveletet fejez ki, ezért ezt is betűjellel jelölöm (*b*) .

[K08/&ind]:

Reszelt^sajt[i10]tal meghintjük[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,c,K06,K07a,b,c}](*a*), és pirított^csirkemáj-szeletekkel^díszítve(*b*) adjuk[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,a,,K06,K07a,b,a,K08ab(=i01)}](*c*) asztalra.

[K09]Ugyanígy készíthetjük el a rizses sertéshúst is.

[K09/&vb]:

Ugyanígy (*ahogy a rizses csirkét elkészítettük*) készíthetjük el (*mi* = *azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani*) a^rizses^sertéshúst is.

Kommentár:

A szövegmondat módhatározója: **ugyanígy** szoros értelemben véve nem referáló elem, azonban a szöveg egészére visszautal, a verbális kiegészítést csak a teljes szöveg ismerete teszi lehetővé. Ez az egyetlen szó azt az utasítást foglalja magában, hogy az „i01” koreferenciaindexű elemeket helyettesítsük a „rizses sertéshús”, az „i02” indexű elemeket pedig a „sertéshús” kifejezésekkel.

Az 'elkészít *vk* *vmit*' igéből létrehozott **készíthetjük el** forma alanyát a személyrag alapján egészíthetjük ki verbálisan is, szükségességet kifejező általános alanyi funkciója megmarad a többes szám első személyű személyes névmásnak, de a neki megfeleltethető valóságdarab módosul, hiszen már egy másik receptről van szó.

Az állítmány *vmit* argumentumának helyét pedig az **a rizses sertéshúst** kifejezés tölti be, amit egyértelműen jelez „-t” tárgyragja és szövegmondatbeli helye is.

[K09/&ind]:

Ugyanígy[K00→K08] készíthetjük^el[i11] a^rizses^sertéshúst is.

Azt a sajátos relációt, hogy az „ugyanígy” kifejezés az összes addigi szövegmondat egészére utal vissza próbáltam meg a fenti módon reprezentálni.

A szövegben megjelenő koreferenciarelációk összességét a koreferenciaindexekkel ellátott reprezentációk összesítése, a koreferenciaindexek jegyzéke és egy táblázatba helyezett koreferenciaháló is szemléltetheti.

A szövegben kijelölt koreferenciaindexek jegyzéke:

i01 = rizses csirke,

i02 = 1 csirke,

i03 = 6 dkg zsír,

i04 = 15 dkg gomba,

i05 = 10 dkg zöldség,

i06 = 15 dkg rizs,

i07 = 1 evőkanálnyi zöldpetrezselyem,

i08 = csipetnyi só,

i09 = törött bors,

i10 = kevés reszelt sajt,

i11 = *mi* = *azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani*

i12 = víz,

i12' = víz,

i13 = sütő.

A teljes szöveg indexekkel ellátott reprezentációja:

Ve/&ind:

[K00/&ind]:

(A) rizses^{csirke}[=i01] (elkészítése).

[K01/&ind]:

Hozzá[i01]valók: 1^{csirke}[=i02], 6^{dkg}^{zsír}[=i03], 15^{dkg}^{gomba}[=i04], 10^{dkg}^{zöldség}[=i05], 15^{dkg}^{rizs}[=i06], 1^{evőkanálnyi}^{zöldpetrezselyem}[=i07], csipetnyi^{só}[=i08], törött^{bors}[=i09], kevés^{reszelt}^{sajt}[=i10].

[K02/&ind]:

A^{felvagdalt}^{csirké}[i02]t 6^{deka}^{zsír}[i03]on a 15^{deka}^{gombá}[i04]val és a 10^{dekányi}^{apró}^{kockára}^{vágott}^{zöldség}[i04]gel megpirítjuk[i11].

[K03/&ind]:

Ha a csirke[i02_{K02}] megpirult[i02_{K02}] (a), annyi^{víz}[=i12]et öntünk[i11] rá[i02_{K02}], hogy ellepje [i12|i02_{K02}], majd fedő^{alatt} puhára pároljuk[i11|i02_{K02,K03a}] (b).

[K04/&ind]:

15^{deka}^{rizs}[i06]t jól megmosunk[i11](a), s ráöntjük[i11|i06_{K04a}](b) a^{csirké}[i02_{K02,K03a,b}]re.

[K05/&ind]:

Annyi^{víz}[=i12']zel eresztjük^{fel}[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b}](a), hogy a^{rizs}[i06_{K04a,b}]t ellepje[i12'|i06_{K04a,b}], és egy^{evőkanálnyi}^{finomra}^{vágott}^{zöldpetrezselyem}[i07]mel, csipetnyi^{só}[i08]val és törött^{bors}[i09]sal ízesítjük[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a}](b), majd lassú^{főzéssel} pároljuk[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b}](c).

[K06/&ind]:

Igen ajánlatos a párolást (az [i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,c}]/ét) sütő[=i13]ben befejezni.

[K07/&ind]:

Tálalás^{előtt} zsírral^{kikent}^{formába} tesszük[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,c,K06}](a), és a sütő[i13]ben^{ki-csit}^{felmelegítve}(b) tálra borítjuk[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,c,K06,K07a,b}](c).

[K08/&ind]:

Reszelt^{sajt}[i10]tal meghintjük[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,c,K06,K07a,b}](a), és pirított^{csirkemájszeletekkel}^{díszítve}(b) adjuk[i11|i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,a,K06,K07a,b,a,K08ab}(=i01)](c) asztalra.

[K09/&ind]:

Ugyanígy[K00→K08] készíthetjük^{el}[i11] a^{rizses}^{sertéshúst} is.

Látványosan jeleníti meg a szöveg koreferenciális kifejezéseit és a koreferenciarelációit a következő táblázat (1. táblázat):

	K00	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09
i01	(a)^rizses^ ^csirke	hozzávalók							(rizses^ ^csirkét)	
i02		1^csirke	csirkét	csirke, megpirult, rá	csirkére	(csirkét), (csirkét), (csirkét)	(csirkéét)	(csirkét), (csirkét)	(csirkét), (csirkét)	
i03		6^dkg^ ^zsír	zsíron							
i04		15^dkg^^ gomba	gombával							
i05		10^dkg^^ zöldség	zöldséggel							
i06		15^dkg^^ rizs			rizst	rizst				
i07		1^evőka- nálnyi^ ^zöldpet- rezselyem				zöldpet- rezselyem- mel				
i08		csipet- nyi^só				sóval				
i09		törött^ ^bors				borssal				
i10		kevés^ ^reszelt^ ^sajt							sajttal	
i11			megpi- rítjuk, (mi)	öntünk, (mi), pároljuk, (mi)	megmo- sunk, (mi), ráöntjük, (mi)	eresztjük fel, (mi), ízesítjük, (mi), pároljuk, (mi)		tesszük, (mi), borítjuk, (mi)	meghint- jük, (mi), adjuk, (mi)	készíthet- jük^el, (mi)
i12				vizet, ellepje						
i12'						vízzel, ellepje				
i13							sütőben	sütőben		

1. táblázat

I. A szövegösszefüggés megteremtésében ebben a receptben nagy szerepe van:

a) a „K01” szövegmondatban felsorolt hozzávalókkal koreferens, azokhoz verbális megjelenési formájukat tekintve is hasonló kifejezéseknek;

b) a szöveg állítmányaihoz csatlakozó többes szám első személyű személyrag állandó ismétlődésének;

II. A koreferencia ilyen megjelenési formái magyarázhatóak a szöveg típusával, az ételrecept műfajának sajátosságaival is:

a) a recept követhetősége érdekében a szöveg elején felsorolt hozzávalók csaknem azonos módon megnevezve ismétlődnek;

b) az étel elkészítésének cselekvéssorához tartozó alanyt világra vonatkozó tudásunk alapján az ételt elkészíteni szándékozók csoportjára vonatkoztathatjuk;

c) annak, hogy az egymást követő szövegmondatokban részben módosul az azonos verbális megjelenésű, illetve verbálisan azonos módon kiegészíthető elemekhez rendelhető valóságdarab.

c) az ételkészítés folyamatának leírásáról lévén szó, mindig az étel már elkészült részére utal az azonos elem.

A kommentárokból már jelzett, a koreferenciarelációk kielégítő reprezentálása érdekében megoldandó problémák:

- A folyamatjelleg reprezentálása: az étel elkészítéséhez szükséges cselekvések ugyanarra a valóságdarabra irányulnak, viszont ez a valóságdarab épp a cselekvések eredményeképp folyamatosan változik. Egyazon koreferenciaindexet alsó indexekkel láttam el a jelentés módosulásának érzékeltetésére.
- Az anyagnevek koreferenciarelációinak kérdése: nem tekintem koreferensnek pl. a „K04” és a „K06” szövegmondatokban a verbálisan azonos formában megjelenő „vizet” és „vízzel” kifejezéseket, hiszen a világra vonatkozó tudásunk alapján nem ugyanarról a vízről van szó, a kifejezések nem feleltethetők meg ugyanannak a valóságdarabnak.
- A szöveg egészére való visszaütés reprezentálása: az „ugyanígy” határozószó referenciájának kérdése.

Irodalomjegyzék:

KOCSÁNY PIROSKA, Szövegnyelvészet és szövegtan. In: *Hol tart ma a stilisztika?* Szerk.: SZATHMÁRI ISTVÁN. Bp., 1996.152-163.

NAGY FERENC, Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Bp., 1981.

PETŐFI S. JÁNOS, A szövegösszefüggőségre utaló nyelvi elemek vizsgálatához.. *Magyar Nyelv*. XC. 19-30.

PETŐFI S. JÁNOS, A koreferencia elemzéséhez. In: *Egyetemi Fonetikai Füzetek*. 8.Sz. Szerk.: BOLLA KÁLMÁN. Bp., 1993, 143-149.

PETŐFI S. JÁNOS, *Officina Textologica 1*. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

PETŐFI 1998:

PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. Példaszöveg: Mt. 9,9-13. Máté meghívása. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

TURÓS LUKÁCS, *Lányok, asszonyok szakácskönyve*. Bp., 1991.

5. Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk

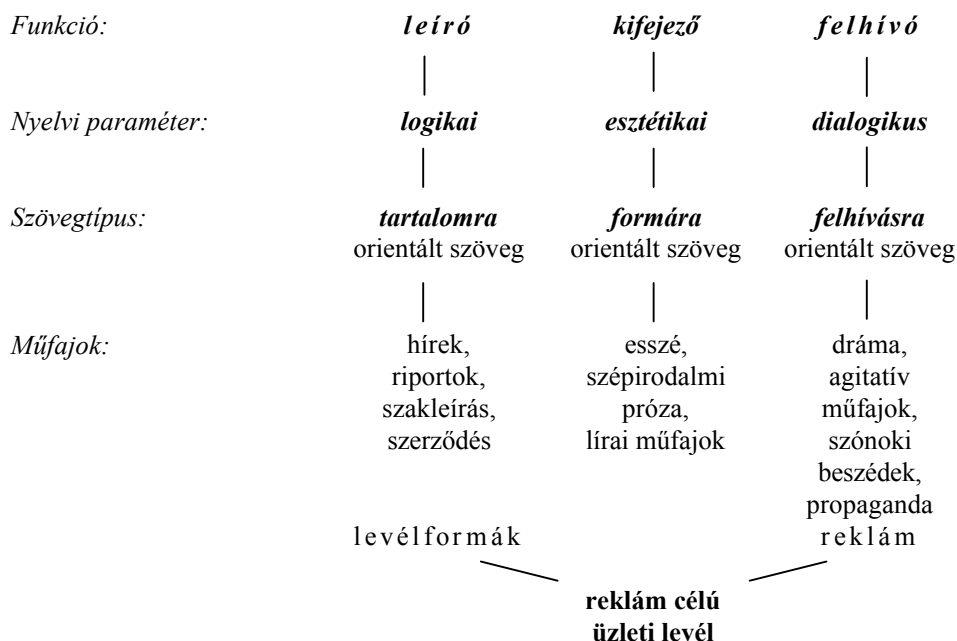
Pédaszöveg: egy üzleti (reklám)levél

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

A szövegalkotó tényezők szövegnyelvészeti/szövegtani elemzésének és leírásának aspektuális kidolgozása az általános és alkalmazott nyelvészet egyik feladata. A szövegműfajok jellemzése e feltáró munkához járul hozzá. A vizsgálat során arra keressük a választ, hogy a nyelvekre és az adott szövegben, az üzleti levélben kifejezésre jutó valóságszeletre érvényesen milyen ismeretekre van szükség, s azokat milyen kombinációban kell alkalmazni, hogy a szerkesztettségi összefüggés, a koreferencialitás felfedhető legyen. Kérdésünk arra is irányul, hogy egy-egy koreferencialánc szövegbeli elemeit fel lehet-e cserélni, s ha igen, melyeket és miért. Ugyanakkor azt is vizsgáljuk, hogy a koreferencialánc elemei helyettesíthetők-e más szövegelemekkel, melyek ezek az elemek, s miért áll fenn a helyettesíthetőség lehetősége.

Az alábbiakban — PETŐFI S. JÁNOS elemzési modelljét és jelölési rendszerét követve (PETŐFI 1998) — bemutatunk egy 10 szövegmondatnyi magyar nyelvű szövegkorpuszt (**Ve1**). A számmal való jelölést azért tartjuk szükségesnek, mert a későbbiekben azonos szövegműfajbeli idegen nyelvű vehikulum elemzését is célszerű elvégezni, hogy a magyar szövegszerkesztés sajátosságait összevetésben is kiütköztessük. Elemzésünk szövegegésze az üzleti levél szövegműfaján belül a rábeszélő, személyre szóló reklámlevelek (direct Mail) közé tartozik. Olyan szövegmű, amellyel naponta árasztják el a csomagküldő szolgálatok postaládáinkat. Ezeknek a leveleknek a kommunikatív funkciójukon, a meggyőzés feladatán túl a szerkezeti felépítésük is hasonló.

A különféle szövegműfajok rendszerezése a funkciót, a nyelvi megformáltság domináns paramétereit és a szövegtípusokat rendeli egymás mellé (vö.: REISS 1971). E rendszerben a reklámlevél az alábbi helyet foglalja el:

Az üzleti levél, a meggyőzés pszichológiájára épülve, az adott nyelvi kultúra stilisztikai eszköztárát használja fel a célnyelven megvalósuló befolyásolás érdekében. Funkciójánál fogva a levél nem szubjektív nézőpontú művészi szöveg, de nem is objektív megközelítést, szakmai információk leíró jellegű, tényszerű átadását igénylő írásmű, hanem tudatosan kommunikációra készítő, cselekvésre felhívó írott szöveg. A meggyőzés grammatikájának nyelvi ismeretét feltételezi, szándékoltan

befolyásolni akaró szövegegész, amely a nyelvi kultúrában adott korhoz, szociális és társadalmi viszonyrendszerhez, nyelvi divathoz stb. kötődő hatáselemekre épül.

A meggyőzésen itt olyan nyelvi cselekvéssort értünk, amellyel valakit vélekedése, magatartása megváltoztatására igyekszünk rábírn. Ám hogy önértetét ne sértsük, s ezáltal ne készítsük ellenállásra, ezért a közvetett kommunikáció eszközeit választjuk. A társas érintkezésnek ezt a mindenütt fellelhető jelenségét Goffmann a „homlokzatmunka” modelljével mutatja be (GOFFMANN 1990: 3-30). A magunk által képviselt véleményt vagy nézetet a kommunikatív partner cselekvéssornak, gondolati „vonalként” látja (line). Eközben ő saját magáról is fenn akar tartani valamilyen, általában pozitív képet, „homlokzatot” (face), amit a feladónak ismernie és tisztelnie kell, ha pragmatikai feladatában eredményt akar elérni, ha az önértetének sérelme nélkül a saját érdekei szolgálatába akarja állítani a címzettet. A kölcsönös megbecsülést veszi alapul, amikor arra törekszik, hogy a partner önértete, „homlokzata”, „arculata” ép maradjon (BROWN—LEVINSON 1990: 31-115.).

A „homlokzatvédő” vagy „arculatvédő” mérlegelés során három szociológiai tényezőt kell a nyelvhasználat szintjén is figyelembe vennünk:

a) azt a társadalmi távolságot, ami köztünk és címzettünk között fennáll (rokon, barát, közeli ismerős, ismerős, idegen, stb.);

b) a köztünk és címzettünk között társadalmi rangban, hatalomban fennálló különbséget (kolléga, beosztott, idősebb, fiatalabb, a nyelvet nem beszélő külföldi stb.); s végül azt, hogy

c) az egyes nyelvi formák — tegezés, magázás, önözés, udvariassági fordulatok — az udvariasság mekkora mértékét képviselik a célnyelvi kultúrában.

Amikor valamilyen, a másik „homlokzatát” várakozásunk szerint fenyegető lépésre, pl. kérésre számunkra el magunkat, mérlegelni kell a fenti három szempont figyelembe vételével, hogy mi legyen a konkrét nyelvi akciónk, hiszen a pozitív homlokzat óvása már a levél megszólításával kezdődik.

Elemzésük során az első fokú makrokompozíció-egység jeleként kóddal jelöljük a szövegmondatok sorszámaát (**K01**), kurzívval egészítjük ki a koreferenciarelációk explicit verbális részletinformációit, majd a verbális kifejezésekkel kiegészített, kommentált szövegmondatok megfelelő elemeit koreferencia-indexekkel (**i01**, **i02** stb.) látjuk el, s végül kísérletet teszünk az ilyen módon feldolgozott szövegszerkezet koreferenciális relációhálózatának a megalkotására.

Ve1:

Igen Tisztelt Szegediné Úrnő!

Az 1995-ös kerti szezon az Ön számára már elkezdődhet azzal, hogy megtervezi növényeit a kertjében, a balkonjára, a teraszára, a lakásába. A mellékelt katalógusunk az új termékeinket és azok kedvezményes árait tartalmazza. Ha átnézi a kínálatunkat, megállapítja, hogy a legszebb évelők, balkonvirágok, díszcserjék, gyümölcsfák, bogyósok, növényritkaságok közül válogathat, és rendelhet kedvezményes áron. Nem kell utánajárnia, időt szentelnie a növények beszerzésére, ugyanis cégünk az otthonába (vagy az Ön által megadott címre) szállítja azokat, a megrendelése szerint, díjtalanul. Mindezt kockázat nélkül teheti, mert mi garanzáljuk Önnek az első osztályú minőséget minden termékünkönél, és példás küldőszolgálatunk minden igényt kielégít.

Megrendelésével egyben részt vesz azon a sorsoláson, amelyen megnyerhet egy piros VW Golfot. Kérem, nézze át a katalógusunkat, és ha valamelyik növény megnyerte a tetszését, rendelje meg nálunk. Használja ki a kedvezményes ajánlatunkat és a nyerési esélyét.

Szívélyes üdvözléssel

A cég neve, címe

Aláírás

(DOBINÉ MÓNUS, 1994)

Ve1': (Az eredeti szöveg — szövegmondatokat jelző — kódokkal kiegészített változata.)

[**K01**]Igen Tisztelt Szegediné Úrnő!

[**K02**]Az 1995-ös kerti szezon az Ön számára már elkezdődhet azzal, hogy megtervezi növényeit a kertjében, a balkonjára, a teraszára, a lakásába. [**K03**]A mellékelt katalógusunk az új termékeinket és azok kedvezményes árait tartalmazza. [**K04**]Ha átnézi a kínálatunkat, megállapítja, hogy a legszebb

évelők, balkonvirágok, díszcserjék, gyümölcsfák, bogyósok, növényritkaságok közül válogathat, és rendelhet kedvezményes áron. [K05]Nem kell utánajárnia, időt szentelnie a növények beszerzésére, ugyanis cégünk az otthonába (vagy az Ön által megadott címre) szállítja azokat, a megrendelése szerint, díjtalanul. [K06]Mindezt kockázat nélkül teheti, mert mi garantáljuk Önnek az első osztályú minőséget minden termékünkénél, és példás küldőszolgálatunk minden igényt kielégít.

[K07]Megrendelésével egyben részt vesz azon a sorsoláson, amelyen megnyerhet egy piros VW Golfot.

[K08]Kérem, nézze át a katalógusunkat, és ha valamelyik növény megnyerte a tetszését, rendelje meg nálunk. [K09]Használja ki a kedvezményes ajánlatunkat és a nyerési esélyét.

[K10]Szívélyes üdvözzlettel

A cég neve, címe

Aláírás

(DOBINÉ MÓNUS, 1994)

Az egyes szövegmondatok koreferenciális elemzése:

[K01] Igen Tisztelt Szegediné Úrnő!

[K01/&vb]:

Igen Tisztelt Szegediné Úrnő, (<Ön> olvassa el az ajánlatunkat)!

Kommentár:

A levél mint az írásbeli kommunikáció szubjektív szövegműfaja, felhívó funkciójú, a mondathoz nem tartozó megszólítással kezdődik. Minthogy írásbeli kommunikációról van szó, az értelem szerinti kiegészítés az „olvassa el” állítmány. Ez csakis imperatívuszban álló tranzitív ige lehet, amelynek személyét és számát a megszólítás tegező vagy magázó formája, egyes vagy többes száma határozza meg. Itt a magázó forma sg. 3. személyt követel. A szószerkezet második tagjára a szövegegész műfajából, a reklámlevél tartalmából, konkrét megnevezéssel a K09-ből következtethetünk. Itt nem lehet másról szó, mint „ajánlat”-ról, ellentétben egyéb funkciójú levelekkel, amelyek pl. beszámolót, kérést, elutasítást, vallomást stb. tartalmaznak. A pl. 1. személyű birtokos személyrag a levél végén megadott cégre utal, amely mint intézmény használja magára nézve a többes szám első személyű birtokos személyragot.

A K01 szövegmondatához a következő (ko)referenciaindexeket rendelem hozzá:

i01 = Igen Tisztelt Szegediné Úrnő,

(i02 = az ajánlatunk[i21]=K02^K10[at]).

[K01/&ind]:

Igen^Tisztelt^Szegediné^Úrnő[=i01]^(i02)!

[K02]Az 1995-ös kerti szezon az Ön számára már elkezdődhet azzal, hogy megtervezi növényeit a kertjében, a balkonjára, a teraszára, a lakásába.

[K02/&vb]:

Az 1995-ös kerti szezon az Ön^(igen tisztelt Szegediné úrnő) számára már elkezdődhet^azzal, hogy (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) megtervezi a(z Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) növényeit^a(z Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) kertjében, ^a(növényeit az Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) balkonjára, ^a(növényeit az Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) teraszára, ^a(növényeit az Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) lakásába.

Kommentár:

Az **Ön** személyes névmás antecedense a K01 alapján egyértelműen a levél elején megszólított „igen tisztelt Szegediné úrnő” lehet.

A **megtervezi** sg. 3. személyű állítmány tárgyas személyragja utalhatna mind a „szezón” alanyra, mind a K01-ben megszólított személyhez kapcsolódó birtokos jelzői személyes névmásra. A „növényekkel” szorosan összefüggő „kert”, „balkon”, „terasz”, „lakás” szavak nem helyhatározói, hanem jelzői helyviszonyt jelölnek, hiszen nem arra válaszolnak, hogy *hol* tervezi meg a növényeket Szegediné, hanem hogy *hova való* növényeket tervez meg. Épp ezért a „kertjében” alak „-ben” ragja nyelvhelyességi szempontból hibás. Helyesen „növényeit a kertjébe,„ (De ez a vétség a mai magyar reklámlevelek nyelvhelyességi szintjébe pontosan beleillik.) Ezért külön-külön indexszel jelölöm a fenti növényfajták megnevezését.

A K02 szövegmondat koreferenciaindexei:

i03 = az 1995-ös kerti szezón,

i04 = az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) kertjébe való növényei,

i05 = az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) balkonjára való növényei,

i06 = az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) teraszára való növényei,

i07 = az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) lakásába való növényei.

[K02/&ind]:

Az[^]1995-ös[^]kerti[^]szezón[=**i03**] az Ön[i01][^]számára már elkezdődhet[i03][^]azzal[i01, i04, i05, i06, i07], hogy megtervezi[i01] növényeit[^]a[^]kertjé[i01|=**i04**]ben, [^]a[^]balkonjáj[i01|=**i05**]ra, [^]a[^]teraszá[i01|=**i06**]ra, [^]a[^]lakásá[i01|=**i07**]ba.

A „kertjébe való növényei [i01|=**i04**]” — és az ezzel analóg módon szerkesztett reprezentációkban — a szögletes zárójelen belül a függőleges bal oldalán a birtokos indexét, a jobb oldalán, az egyenlőségjelet követően a birtokra utaló indexet találjuk.

[K03] A mellékelt katalógusunk az új termékeinket és azok kedvezményes árait tartalmazza.

[K03/&vb]:

A *(mi általunk = a cég által)* mellékelt[^]katalógusunk az[^]új[^]termékeinket és azok^(nak a = termékeinknek a) kedvezményes[^]árait tartalmazza.

Kommentár:

A **mellékelt katalógusunk** pl. 1. személyű birtokos személyragja a K10-ben megnevezett cég intézménynévként használt többes számú birtokosára vonatkozik. Hasonló módon kell értelmezni az **új termékeinket** szó szerkezet birtokosát is. Az **azok** mutatónévmással kifejezett jelöletlen birtokosjelző antecedensére, a „termékek”-re utal, hiszen egy mellérendelt szó szerkezet második tagjának az előző nominalizációra vonatkozó anaforikus eleme.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a bemutatásához a következő (ko)referenciaindexek bevezetése szükséges:

i08 = a(z általunk, a cég által mellékelt) katalógus,

i09 = (a cégünk) termékei,

i10 = (cégünk új termékeinek) kedvezményes árai.

[K03/&ind]:

A mellékelt[^]katalógusunk[i21|=**i08**] az[^]új[^]termékeink[i21|=**i09**]et és azok[^][i09][^]kedvezményes[^]árai[i09|=**i10**]t tartalmazza.

[K04]Ha átnézi a kínálatunkat, megállapítja, hogy a legszebb évelők, balkonvirágok, díszcserjék, gyümölcsfák, bogyósok, növényritkaságok közül válogathat, és rendelhet kedvezményes áron.

[K04/&vb]:

Ha átnézi (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) a (cégünk, azaz a mi) kínálatunkat, megállapíthatja (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő azt a tényt), hogy (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) a legszebb évelők, (a legszebb) balkonvirágok, (a legszebb) díszcserjék, (a legszebb) gyümölcsfák, (a legszebb) bogvósok, (a legszebb) növényritkaságok közül válogathat és [a legszebb évelők, (a legszebb) balkonvirágok, (a legszebb) díszcserjék, (a legszebb) gyümölcsfák, (a legszebb) bogvósok, (a legszebb) növényritkaságok közül] rendelhet (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) kedvezményes áron.

Kommentár:

Az átnézi sg. 3. személyű személyragja a K01 és a K02 alapján a megszólított (i01) vonatkozik. Jóllehet az előző mondatban is volt egyes számú alany, „a mellékelt katalógusunk” azonban nem lehet agens, minthogy az tranzitív igéhez tartozó határozott tárgy ez esetben szinonimája az előző mondat alanyának: „kínálatunkat”.

A kínálatunkat pl. 1. személyő birtokos személyragja a cég megnevezésében rejlő, intézményi többes számú általános birtokosra utal.

A megállapíthatja, a válogathat és a rendelhet sg. 3. személyű személyragja a K01 és a K02 alapján ismét a megszólított (i01) vonatkozik.

A legszebb évelők jelzője a felsorolás további tagjaira egységesen vonatkozik.

A K04 szövegmondat indexszel kiegészített változatának a bemutatásához a következő (ko)referenciaindexek bevezetése szükséges:

i11 = a (cégünk, azaz a mi) kínálat(unk),

i12 = a legszebb évelők,

i13 = (a legszebb) balkonvirágok,

i14 = (a legszebb) díszcserjék,

i15 = (a legszebb) gyümölcsfák,

i16 = (a legszebb) bogvósok,

i17 = (a legszebb) növényritkaságok,

[K04/&ind]:

Ha átnézi[i01] a^kínálatunk[i21]=i11]at, megállapítja[i01], hogy a^legszebb^évelők[=i12], balkonvirágok[=i13], díszcserjék[=i14], gyümölcsfák[=i15], bogvósok[=i16], növényritkaságok[=i17] közül válogathat[i01], és rendelhet[i01](i12-i17) kedvezményes^ár[i10]on.

[K05]Nem kell utánajárnia, időt szentelnie a növények beszerzésére, ugyanis cégünk az otthonába (vagy az Ön által megadott címre) szállítja azokat, a megrendelése szerint, díjtalanul.

[K05/&vb]:

Nem kell utánajárnia (Önnek, igen tisztelt Szegediné úrnő, a vásárlásnak), (nem kell) időt^szentelnie (Önnek, igen tisztelt Szegediné úrnő) a növények^beszerzésére, ugyanis cégünk az^(Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) otthonába (vagy az^Ön^által [igen tisztelt Szegediné úrnő]^megadott^címre) szállítja^azokat (a növényeket), a(z Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) megrendelése^szerint, díjtalanul (szállítja cégünk a növényeket otthonába, vagy az Ön által megadott címre).

Kommentár:

Az 'utána jár valaminek valaki' igéből létrejött 'nem kell + Vinf + birtokos személyrag' szerkezetű **nem kell utánajárnia** állítmány kiegészítője: *valakinek/valaminek*. Az első egyértelműen a megszólított, a második a közvetlen összetevőre, a bővítményre vonatkozik.

A 'szentel valamit valamire valaki' igéből az előzővel megegyezően képzett 'nem kell + Vinf + birtokos személyrag' szerkezet modális eleme és „-nak/-nek” ragos vonzata eliminálódik: **időt szentelnie**.

A **cégünk** pl. 1. személyű birtokos személyragja az intézménynévnél szokásos többesszámú birtokosra utal.

Az **otthonába -a** birtokos személyragja a megszólított (i01) értendő.

Az **Ön** személyes névmás antecedense a megszólított személy: *igen tisztelt Szegediné úrnő*.

Az **azokat** mutató névmás antecedense a „növények beszerzésére” szerkezet birtokosa: „a növények”.

A **megrendelése -e** birtokos személyragja az i01-re értendő.

Minthogy a **díjtanul** határozó előtt vessző van, így a mondatot ellipsisnek tekintem, s kiegészítem a szövegelőzmény értelemszerűen idetartozó elemeivel.

A „K05” szövegmondat indexszel kiegészített változatának a bemutatásához a következő (ko)referenciaindexek bevezetése szükséges:

(i18 = a vásárlás),

i19 = a növény,

i20 = a növények beszerzése,

i21 = a cég,

i22 = az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) otthona,

i23 = az Ön által (igen tisztelt Szegediné úrnő) megadott cím,

i24 = a(z Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) megrendelése.

[K05/&ind]:

Nem kell[^]utánajárnia[i01](i18), időt[^]szentelnie[i01] a növény[=i19]ek[^]beszerzésé[i19]=i20]re, ugyanis cégünk[=i21] az[^]otthoná[i01]=i22]ba (vagy az[^]Ön[i01][^]által[^]megadott[^]cím[=i23]re) szállítja[i21] azok[i19]at, a[^]megrendelése[i01]=i24][^]szerint, díjtanul (i19, i21, i22, i23, i24).

[K06] Mindezt kockázat nélkül teheti, mert mi garantáljuk Önnek az első osztályú minőséget minden termékünk[^]nél, és példás küldőszolgálatunk minden igényt kielégít.

[K06/&vb]:

Mindezt (azaz: *A legszebb évelők, balkonvirágok, díszcserjék, gyümölcsfák, bogyósok, növényritkaságok közül válogathat, és rendelhet kedvezményes áron. Nem kell utánajárnia, időt szentelnie a növények beszerzésére.*) kockázat[^]nélkül[^]teheti (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő), mert mi (a cég) garantáljuk Önnek (igen tisztelt Szegediné úrnő) az[^]első[^]osztályú[^]minőséget minden[^]termékünk[^]nél (a cég minden termékénél), és példás[^]küldőszolgálatunk (a cég küldőszolgálat) minden[^]igényt[^]kielégít.

Kommentár:

A **mindezt** antecedense a „K04^K05” szövegmondatokban felsorolt cselekvési lehetőség, amelyre a **teheti** ige sg. 3. személyű alakjának tranzitív személyragja is visszautal, értelem szerűen a megszólított (i01) vonatkoztatva a megengedést. Erre enged következtetni a mondat második felének ugyanezen a személyre vonatkozó személyes **Önnek** névmása, melynek antecedense hasonló módon „igen tisztelt Szegediné úrnő”.

A **mi** pl. 1. személyű személyes névmás antecedense a fentebb (i21) megnevezett „cégünk”, amelynek pl. 1. személyű birtokos személyragjában és a „mi” névmás többesszámában a levélíró az intézménynévre vonatkozó nyelvhasználati normát követi.

A **termékünk** és a **küldőszolgálatunk** pl. 1. személyű birtokos személyragja szintén a „cégünk” megnevezés analógiájára épült.

A **minden igény** szó szerkezetben a „minden” jelentése: ’a cég kompetenciájába tartozó valamennyi’.

A „K06” szövegmondathoz a következő (ko)referenciális indexeket rendelhetjük hozzá:

i25 = a kockázat,

i26 = az első osztályú minőség,

i27 = a példás küldőszolgálat,

i28 = minden igény.

[K06/&ind]:

Mindez[K04^K05]t kockázat[=i25] nélkül[^]teheti[i01], mert mi[i21] garantáljuk[i21] Ön[i01]nek az[^]első[^]osztályú[^]minőség[=i26]et minden[^]termékünk[i21]i09]nél, és példás[^]küldőszolgálatunk[i21]=i27] minden[^]igény[=i28]t[^] kielégít[i27].

[K07] Megrendelésével egyben részt vesz azon a sorsoláson, amelyen megnyerhet egy piros VW Golfot.
[K07/&vb]:

(*Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő*) megrendelésével egyben részt[^]vesz azon[^]a[^]sorsoláson, amelyen[^]megnyerhet (*Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő*) egy[^]piros[^]VW[^]Golf (*márkájú gépkocsi*)t.

Kommentár:

A **megrendelésével** -é birtokos személyragja a megszólított (i01) személyre utal.

A **részt vesz** szerkezet igéjében a sg. 3. személyű személyrag a megszólított (i01) utal, nem pedig a szövegbeli legutolsó „küldőszolgálatunk” főnévre. Ezt a visszacsatolást a megszólított (i01) az új bekezdés is elősegíti.

Az **amelyen** névmás antecedenense a „sorsoláson” szó.

A **megnyerhet** ige sg. 3. személyű alanyi személyragja a „megnyer valamit” szerkezet határozatlan tárgyára előre utal.

Az **egy** határozatlan névelő jelentése: ’valamelyikét a VW Golfoknak’.

A „K07” szövegmondat (ko)referenciális indexei a következők:

i29 = a sorsolás,

i30 = a piros VW Golf (*márkájú gépkocsi*).

[K07/&ind]:

Megrendelésé[i01|i24]vel egyben részt[^]vesz[i01] azon[^]a[^]sorsolás[=**i29**]on, amely[i29]en[^]megnyerhet[i01] egy[^]piros[^]VW[^]Golf[=**i30**]ot.

[K08] Kérem, nézze át a katalógusunkat, és ha valamelyik növény megnyerte a tetszését, rendelje meg nálunk.

[K08/&vb]:

(*Arra*) kérem (*én, az aláíró Önt, igen tisztelt Szegediné úrnő*), nézze[^]át (*Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő*) a[^]katalógusunkat (*a cégünk katalógusát*), és ha valamelyik növény megnyerte[^]a(z *Önt, igen tisztelt Szegediné úrnő*) tetszését, rendelje[^]meg (*azt*) (*Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő*)[^]nálunk (*cégünknel*).

Kommentár:

A ’*kér valaki valakit valamire*’ igéből származó **kérem** állítmány sg. 1. személyű tárgyas személyragja a levelet aláíró cégképviselőre vonatkozik. Az eliminált vonzati elemek közül a *valakit* a megszólított (i01) értendő, ezt az új bekezdés is megerősíti.

A **nézze át** sg. 3. személyű felszólító módú, tranzitív ige az ’*átnéz valaki valamit*’ származéka, alánya szintén az i01 megszólított személy.

A **megnyerte tetszését** (= tetszik Önnek) szerkezet főnévi elemének sg. 3. személyű birtokos személyragja a megszólított személyre (i01) utal.

Az előző állítmányi alaknak paralell párja a **rendelje meg** ige a ’*megrendel valaki valamit*’ igéből alkotva.

A **nálunk** névmás antecedenense az intézménynév pl. 1. személyű személyragjával ellátott a „cégünknel” főnév.

A „K08” szövegmondat reprezentálásához egyetlen újabb (ko)referenciális index bevezetésére van szükség.

i31 = az aláíró személy.

[K08/&ind]:

Kérem[=**i31**][i01], nézze[i01][^]át a[^]katalógusunk[i21|i08]at, és ha valamelyik növény[i19] megnyerte[^]a[^]tetszésé[i01]t, rendelje[^]meg[i01][i19] nálunk[i21].

[K09]Használja ki a kedvezményes ajánlatunkat és a nyerési esélyét.

[K09/&vb]:

(*Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő*), használja^{ki} a^{kedvezményes}ajánlatunkat (*cégyünk ajánlatát*) és a(z *Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő*)^{nyerési}^{esélyét}.

Kommentár:

A 'kihasznál *valaki valamit*' igéből képzett **használja ki** sg. 3. személyű felszólító igealak a megszólítottra vonatkozik.

Az **ajánlatunkat** pl. 1. személyű birtokos személyragja a cég mint intézménynév többes számát takarja, arra mint birtokosra utal.

A **nyerési esélyét** sg. 3. személyű birtokosa a megszólított személy.

A „K09” szövegmondat reprezentálására az alábbi koreferenciális index bevezetése szükséges:

i32 = nyerési esély.

[K09/&ind]:

Használja^{ki} a^{kedvezményes}ajánlatunk[i21|i02]at és a^{nyerési}^{esélyé}[i01|=i32]t.

[K10] Szívélyes üdvözléttel: A cég neve, címe. Aláírás.

[K10/&vb]:

Szívélyes^{üdvözléttel} (*köszönti Önt, igen tisztelt Szegediné úrnő*): A cég neve (*nevében*), címe (*a cég címén*). Aláírás (*N. N.*).

Kommentár:

A levélforma kötöttségeinek kommunikatív tartalmát feloldva a záróformula informális argumentációi egyetlen szövegmondat elemeiként értelmezhetők.

A 'köszönt *valaki valakit valahogyan*' ige *valahogyan* eleme maradt meg: **Szívélyes üdvözléttel**. Az ige eliminált sg. 3. személyű alakjának tranzitív -i személyragja a megszólított címzett folyamatos jelenlétével magyarázható. Az eliminált igei állítmány alanya a céget képviselő, az aláírás helyén feltüntetett személy.

A „K10” szövegmondat reprezentálásához a következő (ko)referenciális indexek bevezetése szükséges:

i33 = a szívélyes üdvözlét,

i34 = a cég neve,

i35 = a cég címe.

[K10/&ind]:

Szívélyes^{üdvözléttel}: A cég^{neve}[=i34], (*a cég* címe[=35]. Aláírás[i31].

A fenti elemzés eredményeit a **Ve/&ind** reprezentáció, a *koreferenciaindex-jegyzék*, valamint az 1. táblázat foglalja össze.

Egy reklám célú üzleti levél

Ve/&ind:

[K01/&ind]:

Igen^{Tisztelt}Szegediné^{Úrnő}[=i01]⁽ⁱ²⁾!

[K02/&ind]:

Az^{i1995-ös}kerti^{szezon}[=i03]az Önⁱ⁰¹^számára már elkezdődhetⁱ⁰³^azzal^{i01, i04, i05, i06, i07}, hogy megterveziⁱ⁰¹ növényeit^akertjéⁱ⁰¹[=i04]ben, ^abalkonjáraⁱ⁰¹[=i05]ra,^ateraszáraⁱ⁰¹[=i06]ra,^alakásábaⁱ⁰¹[=i07]ba.

[K03/&ind]:

A mellékelt^{katalógusunk}[i21|=i08] az^{új}termékeinkⁱ²¹[=i09]et és azokⁱ⁰⁹^kedvezményes^{árai}[i09|=i10]t tartalmazza.

[K04/&ind]:

Ha átnéziⁱ⁰¹ a^{kínálatunk}[i21|=i11]at, megállapítjaⁱ⁰¹, hogy a^{legszebb}évelőkⁱ¹², balkonvirágokⁱ¹³, díszcserjékⁱ¹⁴, gyümölcsfákⁱ¹⁵, bogysokⁱ¹⁶, növényritkaságokⁱ¹⁷ közül válogathatⁱ⁰¹, és rendelhetⁱ⁰¹ ⁱ¹²⁻ⁱ¹⁷ kedvezményes^{ár}[i10]on.

[K05/&ind]:

Nem kell^{utánajárnia}[i01] ⁱ¹⁸, időt^{szentelnie}[i01] a növényⁱ¹⁹ek ^{beszerzésé}[i19|=i20]re, ugyanis cégünkⁱ²¹ az^{otthonára}[i01|=i22]ba (vagy az^{Ön}[i01] által^{megadott} címⁱ²³re) szállítjaⁱ²¹ azokⁱ¹⁹at, a^{megrendelése}[i01|=i24] szerint, díjtanul ^{i19, i21, i22, i23, i24}.

[K06/&ind]:

Mindez^{K04^K05}t kockázatⁱ²⁵ nélkül^{teheti}[i01], mert miⁱ²¹ garantáljukⁱ²¹ Önⁱ⁰¹nek az^{elsőosztályú} minőségⁱ²⁶et minden^{termékünk}[i21|i09]nél, és példás^{küldőszolgálatunk}[i21|=i27] minden^{igény}[=i28]t^a kielégítiⁱ²⁷.

[K07/&ind]:

Megrendelésé^{i01|i24}vel egyben részt^{vesz}[i01] azon^a sorsolásⁱ²⁹on, amelyⁱ²⁹en^{megnyerhet}[i01] egy^{piros} VW^{Golf}[=i30]ot.

[K08/&ind]:

Kéremⁱ³¹[i01], nézzeⁱ⁰¹ át a^{katalógusunk}[i21|i08]at, és ha valamelyik növényⁱ¹⁹ megnyerte^a tetszéséⁱ⁰¹t, rendelje^{meg}[i01][i19] nálunkⁱ²¹.

[K09/&ind]:

Használja^{ki} a^{kedvezményes} ajánlatunk^{i21|i02}at és a^{nyerési} esélyéⁱ⁰¹[=i32]t.

[K10/&ind]:

Szívélyes^{üdvözzettel}: A cég^{neve}[=i34], (a cég) címe [=35]. Aláírás[i31].

Koreferenciaindexek jegyzéke:

- i01 = Igen Tisztelt Szegediné Úrnő,
- i02 = az ajánlatunkat [i21|=K02^K10],
- i03 = az 1995-ös kerti szezon,
- i04 = az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) kertjébe való növényei,
- i05 = az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) balkonjára való növényei,
- i06 = az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) teraszára való növényei,
- i07 = az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) lakásába való növényei,
- i08 = a^(z általunk, a cég által) mellékelt katalógus,
- i09 = (a cégünk) termékei,
- i10 = (cégünk új termékeinek) kedvezményes árai,
- i11 = a (cégünk, azaz a mi) kínálat(unk),
- i12 = a legszebb évelők,
- i13 = (a legszebb) balkonvirágok,
- i14 = (a legszebb) díszcserjék,

i15 = *(a legszebb)* gyümölcsfák,
i16 = *(a legszebb)* bogyósok,
i17 = *(a legszebb)* növényritkaságok,
(i18 = a vásárlás),
i19 = a növény,
i20 = a növények beszerzése,
i21 = a cég,
i22 = az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) otthona,
i23 = az Ön (igen tisztelt Szegediné úrnő) által megadott cím,
i24 = a(z Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) megrendelése,
i25 = a kockázat,
i26 = az első osztályú minőség,
i27 = a példás küldőszolgálat,
i28 = minden igény
i29 = a sorsolás,
i30 = a piros VW Golf *(márkájú gépkocsi),*
i31 = az aláíró személy,
i32 = nyerési esély,
i33 = a szívélyes üdvözlő,
i34 = a cég neve,
i35 = *(a cég)* címe.

A Ve[K01-K10] szöveg koreferenciális relációhálózata:

	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09	K10
i01	Igen tisztelt Szegediné úrnő, <i>(olvassa el)</i>	Az Ön számára, megtervezi		Ha átnézi, megálapítja, hogy válogathat és rendelhet	Nem kell utána-járnia, időt szentel-nie	Mindezt teheti	Egyben részt vesz, megnyerhet	Nézzé át, megnyerte a tetszését, rendelje meg	Használja ki	Önt
i02	<i>(ajánlatunkat)</i>								kedvezményes ajánlatunkat	
i03		az 1995-ös kerti szezon már elkezdődhet								
i04		növényeit a kertjébe(n)								
i05		(növényeit) a balkonnjára								
i06		(növényeit) a teraszára								

i07		(növé- nyeit) a lakásába								
i08			A mellékelt kataló- gusunk tartal- mazza					a kataló- gusunkat		
i09			az új termé- keinket			minden termé- künknel				
i10			és azok kedvez- ményes árait	kedvezmé- nyes áron						
i11				a kíná- latunkat						
i12				a legszebb évelők						
i13				balkon- virágok						
i14				dísz- cserjék						
i15				gyü- mölcsfák						
i16				bogyósok						
i17				növény- ritka- ságok közül						
i18					(a vá- sárlásnak)					
i19					a növé- nyek			ha vala- melyik növény		
i20					beszer- zésére,					
i21					ugyanis cégünk szállítja díjtala-nul	mi garantál- juk		nálunk		
i22					az ott- honába					
i23					vagy az Ön által megadott címre					
i24					a meg- rendelése szerint		megren- delésével			

i25						kockázat nélkül				
i26						az első osztályú minőséget				
i27						példás küldő- szolgá- latunk kielégít				
i28						minden igényt				
i29							azon a sorsoláson			
i30							egy piros VW Golfot			
i31								kérem		(köszönti) aláírás
i32									nyerési esélyét	
i33										szívélyes üdvöz- lettel
i34										a cég nevében
i35										a cég címén

1. táblázat

Az elemzés tükrében a következőket állapíthatjuk meg:

- A levél formális követelményeinek megfelelően a megszólításban és a záró fordulatokban törvényszerű az elliptikus szerkesztés.
- A levél személyes jellegénél fogva a címzetthez (i01) való visszacsatolás szinte minden szövegmondatban megtalálható.
- Az indexek szóródása azt mutatja, hogy az új argumentációkba foglalt információk egyenletesen oszlanak el a szövegegészben.
- A koreferencialánc elemei nem tükrözik a kommunikációban meghatározóan fontos stilmákat, azokat a sajátos valóságismereti szociokulturális információkat, amelyek egy adott kultúrán belül a személyközi nyelvi érintkezéshez elengedhetetlenek (vö: CS. JÓNÁS 1993, 1995: 48-50). Erre külön jelölési rendszert lenne célszerű bevezetni.

Irodalomjegyzék:

BROWN—LEVINSON 1990:

BROWN, P.—LEVINSON, S., *Universáliák a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei*. In: SÍKLAKI I. (szerk.) *A szóbeli befolyásolás alapjai. II.* Tankönyvkiadó, Budapest.

CS. JÓNÁS 1993:

CS. JÓNÁS E., *Kommunikatív készségfejlesztés az anyanyelvi és idegen nyelvi oktatásban*. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza.

CS. JÓNÁS 1995:

CS. JÓNÁS E., *Az orosz-magyar üzleti levelezés fordításelméleti kérdései*. Ötödik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia anyaga. Veszprémi Egyetem.

DOBINÉ MÓNUS 1994:

DOBINÉ MÓNUS E., *Az eszményi titkárnő kézikönyve*. Novorg Kiadó Kft., Budapest.

GOFFMANN 1990:

GOFFMANN E., A homlokzatról: A rituális elemek analízise a társas interakcióban. In. SÍKLAKI I. (szerk.) *A szóbeli befolyásolás alapjai II*. Tankönyvkiadó, Budapest.

PETŐFI 1998:

PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. Példaszöveg: Mt. 9,9-13. Máté meghívása. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

REISS 1971:

REISS K., *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München.

6.

Koreferencia a tudományos szövegben

Példaszöveg: Hankiss Elemér, Az irodalmi mű mint komplex modell (részlet)

SKUTTA FRANCISKA

Tanulmányomban a tudományos szövegben létrejövő koreferenciaviszonyokat kívánom elemezni, s ugyanakkor arra is kíváncsi vagyok, hogy a tudományos szövegtípus mutat-e bizonyos sajátos vonásokat a koreferenciaviszonyok megvalósulása terén.

Példaszövegem, melyet a modern irodalomelmélet területéről választottam, Hankiss Elemér *Az irodalmi mű mint komplex modell* c. könyve első fejezetének bevezető két szakasza (lásd **Ve**).

I. Az elemzésre kiválasztott szöveg eredeti formája

Ve:

I. A könyv célja, módszere, fölépítése

Az irodalmi mű a társadalomban jön létre, és a társadalomban fejti ki hatását. Következésképpen az irodalomtudománynak is e kettős függőségrendszerben kell vizsgálnia tárgyát. Elemeznie kell, egyfelől, a művek *keletkezésének* körülményeit s folyamatát, és elemeznie kell, másfelől, azt a *hatást*, amit a művek kiváltanak, azt a funkciót, amit a társadalomban betöltenek. E két szempont azonban nem mindig esett egyforma súllyal a latba az irodalomtudományi kutatások története során.

A reneszánsz korban, hogy csak eddig nyúljunk vissza, szerencsés egyensúly alakult ki köztük: a klasszikus auktorok humanista kiadója igyekezett minél többet megtudni az adott művek keletkezésének körülményeiről, igyekezett minden lehető módszerrel, s ez akkoriban csaknem kizárólag filológiai módszereket jelentett, a hiteles, eredeti szöveget rekonstruálni — de egyben interpretátora, értelmezője is volt az általa kiadott műnek, s propagátora a belőle kiolvasott szemléletnek, a belőle sugárzó hatásnak.

II. Az eredeti szöveg — szövegmondatait (mint legkisebb makroegységeit) jelző szimbólumokkal — kiegészített változata

Ve[K00-K07]:

[K00]*I. A könyv célja, módszere, fölépítése*

[K01]Az irodalmi mű a társadalomban jön létre, és a társadalomban fejti ki hatását. **[K02]**Következésképpen az irodalomtudománynak is e kettős függőségrendszerben kell vizsgálnia tárgyát. **[K03]**Elemeznie kell, egyfelől, a művek *keletkezésének* körülményeit s folyamatát, és elemeznie kell, másfelől, azt a *hatást*, amit a művek kiváltanak, azt a funkciót, amit a társadalomban betöltenek. **[K04]**E két szempont azonban nem mindig esett egyforma súllyal a latba az irodalomtudományi kutatások története során.

[K05]A reneszánsz korban, hogy csak eddig nyúljunk vissza, szerencsés egyensúly alakult ki köztük: **[K06]**a klasszikus auktorok humanista kiadója igyekezett minél többet megtudni az adott művek keletkezésének körülményeiről, igyekezett minden lehető módszerrel, s ez akkoriban csaknem kizárólag filológiai módszereket jelentett, a hiteles, eredeti szöveget rekonstruálni — **[K07]**de egyben interpretátora, értelmezője is volt az általa kiadott műnek, s propagátora a belőle kiolvasott szemléletnek, a belőle sugárzó hatásnak.

III. A példaszöveg szövegmondatonkénti elemzése

[K00]*I. A könyv célja, módszere, fölépítése*

[K01]Az irodalmi mű a társadalomban jön létre, és a társadalomban fejti ki hatását.

[K01/&vb]:

Az irodalmi[^]mű a társadalomban jön[^]létre, és (az irodalmi mű) a társadalomban fejti[^]ki[^]hatását.

Kommentár:

A **jön létre** (sg. 3. személyű) állítmány alanya az adott szövegmondatban csak **az irodalmi mű** lehet, mivel a szövegmondatban (a szövegmondatnak ezt az állítmányt megelőző részében) nincs más alanyesetben álló főnévi rész.

A **fejti ki hatását** (tárgyas ragozású sg. 3. személyragos) tárgyi bővítménnyel rendelkező igei állítmány alanya — egyrészt az „és”-sel bevezetett kapcsolatos mellérendelés révén, másrészt egy újabb alanyesetben álló főnévi csoport hiánya miatt — szintén „az irodalmi mű”.

A „hatását” szóalak „-á” ‘birtokos személyjel’-e az előbbieken azonosított alanyra, vagyis „az irodalmi mű”-re utal, mivel a ‘vmi hatást fejt ki’ kifejezés elemeit mint szemantikailag szorosan összetartozókat foghatjuk fel.

Az **a társadalomban** helyhatározói kifejezés ismételt használata során megőrzi referenciáját; a határozott névelő jelenléte révén általános érvénnyel utal a szervezett emberi közösségre. Hasonlóképpen általános érvénnyel utal a határozott névelővel bevezetett „az irodalmi mű” kifejezés ‘az irodalmi művek osztálya’-ra, s nem annak egy bizonyos meghatározott tagjára.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referencia-indexek bevezetése célszerű:

i01 = az irodalmi mű (vagy művek, **j01** = az irodalom;
általában);

i02 = a társadalom;

i03 = a hatás (melyet az irodalmi mű
fejti ki a társadalomra).

Az indexek megállapításakor célszerűnek látszott — a szövegbeni utalások gazdagsága alapján — kétféle indexsort elkülöníteni. Így az „i” jelzésű indexek egy-egy teljes főnévi csoportot képviselnek, illetőleg annak központi elemét jelölik, ha a későbbiekben csak arra történik visszautalás. Ezzel szemben a „j” jelzésűek bizonyos főnévi csoportokon belül előforduló nem központi elemeket reprezentálnak, ha ez szükséges. Egy „i” jelzésű index sorszáma az illető főnévi csoport első megjelenésének a sorban elfoglalt helyére utal, egy „j” jelzésű index sorszáma pedig megegyezik az általa reprezentált elemet először magában foglaló főnévi csoport indexének sorszámával.

[K01/&ind]:

Az irodalmi[=**j01**][^]mű[=**i01**] a társadalom[=**i02**]ban jön[^]létre[i01], és a társadalom[i02]ban fejti[^]ki[i01][^]hatását(i01)[=**i03**]t.

[K02]Következésképpen az irodalomtudománynak is e kettős függőségrendszerben kell vizsgálnia tárgyát.

[K02/&vb]:

Következésképpen az irodalomtudománynak[^]is e[^]kettős[^]függőségrendszerben (társadalomban keletkezés és társadalomra gyakorolt hatás) kell[^]vizsgálnia tárgyát (az irodalmi művet, ill. tágabb értelemben az irodalmat).

Kommentár:

A **kell vizsgálnia** kifejezésben a „kell” igei állítmányhoz tartozó alanyt a „vizsgálnia” (sg. 3. személyragos) főnévi igenév fejezi ki, az így jelölt cselekvés ágense pedig egy, a szigorúan vett alany-állítmány szerkezeten kívül található s a „vizsgálat” igehez kapcsolódó argumentum: az „irodalomtudomány”. Azonban nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a ‘vkinek kell csinálnia vmit’ kifejezés felszíni szerkezete elvileg más

értelmezést is megengedhet a *vkinek* argumentum mondatbeli szerepét illetően. Ez nyilvánvalóvá válik egy olyan mondatból, mint „A *gyereknek* is kell ajándékoznia könyvet.” Ebben a mondatban ugyanis a kétféle értelmezés annak függvénye, hogy a *vkinek* argumentum szorosan a ’kell csinálnia *vmit*’ kifejezéshez kapcsolódik-e, vagy a főnévi igenévvel jelölt cselekvés részeshatározója. Eszerint az előbbi mondat kétféle értelmezése a következő: 1. ’A gyereket felszólították, hogy ő is ajándékozzon könyvet’ („gyerek” = ágens); 2. ’Valakit felszólítottak, hogy ajándékozzon könyvet a gyerekek is’ („gyerek” = részeshatározóval jelölt „kedvezményezett”). A „K02” szövegmondatban szereplő „vizsgálja” igealak mellett azonban egyrészt nem szokásos a részeshatározó-argumentum jelenléte, másrészt a ’világra vonatkozó ismereteink’ alapján állíthatjuk, hogy a tudomány vizsgálja tárgyát, így az adott szövegmondatnak csakis a fenti értelmezése érvényes.

A **tárgyát** tárgyragos főnév — mondatbeli szerepét tekintve — a „vizsgálja” igealak tárgya, s ezáltal kapcsolódik az ige ágens argumentumához, az „irodalomtudomány”-hoz. Ezt megerősíti a „tárgyát” alakban szereplő „-át” ’birtokos személyjel’, melynek révén a „tárgyát” szóalak visszautal az „irodalomtudomány” kifejezésre, sőt — ennek első szövelemé közvetítésével — a K01-ben szereplő „irodalmi mű” kifejezésre is. Az ’irodalomtudomány tárgya’ = ’irodalmi mű’ referenciális azonosságot elsősorban a ’világra vonatkozó ismereteink’ alapján állíthatjuk, miszerint minden tudományágnak van saját tárgya.

Az **e kettős függőségrendszerben** kifejezés — szintén a ’világra vonatkozó ismereteink’ alapján — felidézi a „K01” szövegmondat azon szegmentumát, mely szerint (az irodalmi mű) „a társadalomban jön létre, és a társadalomban fejti ki hatását” (vagyis ’az irodalom összefüggésben van a társadalommal’). Azonban azt, hogy ez a szegmentum egyértelműen a „kettős függőségrendszer” antecedensének tekinthető, egy anaforikus nyelvtani elem, az „e” mutató determináns is jelzi, továbbá megerősíti a „kettős” mennyiségi jelző — egyébként szerkezetileg nem kötelező — jelenléte, ami expliciten és összefoglalóan utal arra, hogy az antecedens két mellérendelt tagmondat összekapcsolásával jött létre.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referenciaindexek bevezetése célszerű:

i04 = az irodalomtudomány;

i05 = a (**K01**-ben kifejtett) kettős (**j05** = a kettősség eszméje).

függőségrendszer;

[K02/& ind]:

Következésképpen az irodalom[j01]tudomány[=**i04**]nak^{is} e[**K01**-ben kifejtett]^{kettős(=**j05**)}függőségrendszer[=**i05**]ben kell^{vizsgálja}[i04] tárgyát(i04)[i01]t.

[**K03**]Elemeznie kell, egyfelől, a művek *keletkezésének* körülményeit s folyamatát, és elemeznie kell, másfelől, azt a *hatást*, amit a művek kiváltak, azt a funkciót, amit a társadalomban betöltenek.

[K03/& vb]:

(Az *irodalomtudománynak*) Elemeznie^{kell} (a *kettős függőségrendszerben*), egyfelől, a(z *irodalmi*) művek^{keletkezésének} körülményeit^s (az *irodalmi művek keletkezésének*) folyamatát, és (az *irodalomtudománynak*) elemeznie^{kell}, másfelől, azt^a *hatást*, amit a(z *irodalmi*) művek kiváltak, azt^a *funkciót*, amit (az *irodalmi művek*) a társadalomban betöltenek.

Kommentár:

Az **elemeznie kell** kifejezés, mely egy igei állítmányból és egy (sg. 3. személyragos) főnévi igenévi alanyból áll, két — párhuzamos szerkesztésű — kapcsolatos mellérendelő tagmondat központi alkotórésze, s így mindkét előfordulásában szintaktikailag és szemantikailag szerves folytatása az előző szövegmondat „kell vizsgálja” kifejezésének. Ezért az „elemezni” igével jelölt cselekvés ágense továbbra is a K02-ben említett „irodalomtudomány”.

Az „elemeznie” igealaknak — mindkét előfordulásakor — van egy-egy többszörös alárendelést tartalmazó, morfológiailag jelölt mondattani tárgya. Az alárendelés révén — mely az első esetben az **a művek keletkezésének körülményeit s folyamatát** főnévi csoport tagjai között fennálló többszörös birtokviszonyban, a második esetben pedig az **azt a hatást, amit [...]; azt a funkciót, amit [...]** vonatkozó mellékmondatok által

valószínűleg — e mondattani egységeken belül erős belső kohézió keletkezik. Egyúttal azonban ugyanezen mondattani egységek főnévi alkotóelemei visszautalnak az előző szövegmondatok egyes elemeire. A visszautalás történhet egyrészt (esetleg csekély nyelvtani különbséget mutató) szóismétléssel: „művek” – „mű” (K01) (ahol mindkét szóalak általános jelentéssel bír); „hatást” – „hatását” (K01); „a társadalomban” (K01), másrészt fogalmi kapcsolat révén: „keletkezésének” – „jön létre” (K01); „hatást [...] kiváltanak” – „fejt ki hatását” (K01), ahol a kapcsolódás bizonyos igei kifejezések, máskor pedig ige és főnév kvázi szinonímiájában valószínűleg meg, s ahol valamennyi folyamatnak egyetlen közös ágense „a mű(vek)”. (Megjegyzés: Az „azt a funkciót, amit a társadalomban betöltenek” szegmentum felfogható az előző szegmentum részbeni újrafogalmazásának: „a művek társadalomban betöltött funkciója az, hogy valamilyen hatást gyakoroljanak a társadalomra”).

Az említett (ko)referenciák azt mutatják, hogy a „K03” szövegmondat kettős mondattani tárgya nem más, mint a K02-ben szereplő „kettős függőségrendszer” kifejezés tartalmának kifejtése — hasonló viszonyban áll e kifejezéssel a K01 is —, mégpedig oly módon, hogy a K03 egyúttal új megvilágításba helyezi a K01 tartalmát, amennyiben ez a tartalom most már úgy jelenik meg, mint az irodalomtudomány elemzéseinek tárgya.

A „kettős függőségrendszer”-re egyébként explicit utalás történik a K03-ban az **egyfelől – másfelől** határozószók segítségével. E két, egymást feltételező és kiegészítő kifejezés azonban nem kizárólag arra hivatott, hogy a — példaszövegen végigvonuló — ’kettősség’ szemantikai jegyet ébren tartsa az olvasó emlékezetében, hanem egyúttal demarkatív szerepet is játszik a K03-ban a mellérendelés két tagja között, világosabbá téve ezzel a szövegegységek közötti szemantikai összefüggéseket.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának reprezentálásához a következő (ko)referenciaindexek bevezetése célszerű:

i06 = a művek keletkezésének
körülményei;
i06' = (a művek keletkezésének)
folyamata;
i07 = a funkció (melyet a művek a
társadalomban betöltenek).

Megkérdőjelezhető, hogy érdemes-e elkülöníteni az „i06” és „i06'” indexeket, s ha igen, miért nem alkalmaztam inkább egymástól teljesen független indexeket. Az egyetlen közös index használata mellett szólna az az érv, hogy elemzéseimben az „i” jelzésű indexek egy-egy főnévi csoportot a maga egészében reprezentálnak; márpedig a kérdéses kifejezés, „a művek keletkezésének körülményeit s folyamatát” az adott mondatszerkesztésben (más szóval a mondat felszíni szerkezetében) felfogható egyetlen főnévi csoportként. Ugyanakkor viszont az elkülönítés mellett szól egyrészt a ’körülmény’ és ’folyamat’ fogalmak között meglévő szemantikai különbség, melynek révén mindkettő — a fentebb megadott módon — egy-egy önálló, egymás mellé rendelt főnévi csoport központi elemévé válhat; másrészt az **i06** és **i06'** elkülönítését indokolhatja az is, hogy az elemzett szövegegység hátralevő részében csak a „művek keletkezésének körülményei”-re történik utalás, de a „folyamatát”-ra már nem (l. K06), ezt azonban csak úgy jelölhetem majd egyértelműen, hogy előzőleg önálló indexet rendeltem a „körülményeit” kifejezéshez. Ugyanakkor azzal, hogy a két index mégsem teljesen független egymástól, a két kifejezés szoros mondattani, s bizonyos tekintetben jelentésbeli összefüggését kívántam érzékeltetni.

Hasonló bizonytalanság merülhet föl a „hatást” és a „funkciót” kifejezések indexelésével kapcsolatban, hiszen — akárcsak az előző két kifejezés — ezek sem teljesen függetlenek szemantikailag; szintaktikailag szintén mellérendelő viszonyban állnak egymással, s a továbbiakban itt is csak az első elemre történik majd visszautalás (l. K07). Jelen esetben azonban indokolhatja két, egymástól független index alkalmazását az, hogy ez a két kifejezés egymáshoz képest nagyobb mondattani önállósággal rendelkezik (az adott mondatszerkesztésben mindkettő önálló főnévi csoport központi eleme, mindkettőnek van saját, vonatkozó mellékmondati bővítése, vonatkozó névmási utalással), s kettejük között nem áll fönn explicit egymásra utalás.

[K03/& ind]:

Elemezni[^]kell[i04], egyfelől(j05), a művek[i01][^]keletkezésé(i01)[=j06]nek[^]körülmé-
nyei(j06)[=i06]t [^]s[^]folyamatá(j06)[=i06']t, és elemezni[^]kell[i04], másfelől(j05), azt[^]a[^]hatás[i03]t,
ami[i03]t a művek[i01] kiváltanak[i01], azt[^]a[^]funkció[=i07]t, ami[i07]t a társadalom[i02]ban
betöltenek[i01].

Megjegyzés:

A „művek” ebben a szövegmondatban először nem mint egy főnévi csoport központi eleme jelenik meg, de mivel legelső előfordulásakor — a K01-ben — az volt, nem változtatom meg „i” jelzésű indexét. Egyébként az „a művek” kifejezés az „irodalmi” jelző nélkül is erre a korábbi, „az irodalmi mű” kifejezésre utal vissza, ugyanolyan általános érvennyel, így a két kifejezés koreferensnek tekinthető.

[K04]E két szempont azonban nem mindig esett egyforma súllyal a latba az irodalomtudományi kutatások története során.

[K04/&vb]:

E[^]két[^](az irodalmi mű keletkezésére, ill. hatására vonatkozó elemzési[^]) szempont azonban nem[^]mindig esett[^]egyforma[^]súllyal[^]a[^]latba az irodalomtudományi[^]kutatások[^]története[^]során.

Kommentár:

Az elemzést kivételesen egy olyan kifejezéssel kezdem, amely a „K04” szövegmondat szerkezetében nem központi szerepet tölt be (mondatbeli helyét tekintve könnyen elmozdítható elemről van szó), sőt az eddig elemzett szövegrész kohéziójának megteremtésében sincs olyan lényeges szerepe, mint amilyet a szövegmondat többi elemének vizsgálata során fedezhetünk fel.

A kérdéses kifejezés **az irodalomtudományi kutatások története során** időhatározó, melyben egyrészt belső kohézió nyilvánul meg, amennyiben a „története” főnév „-e” ’birtokos személyjel’-e a szót közvetlenül megelőző jelzős kifejezésre utal vissza, másrészt viszont távolabbi visszautalás is történik a „kutatások” ’-ás’ képzővel alkotott főnév „kutat” alapigéjének jelentésén keresztül — kvázi szinonímia révén — a K03 „elemezni” és a K02 „vizsgálni” igealakjaira. Végül „az irodalomtudomány” összetett főnév felidézi saját korábbi megjelenéseit: expliciten a K02-ben, impliciten, az igeragok révén a K03-ban. „Az irodalomtudomány” minden esetben az említett igék által jelölt folyamatok ágense.

Az **esett... a latba** kifejezésben található (sg. 3. személyragos) igei állítmány alanya csakis a kérdéses szövegmondatban őt megelőző, alanyesetben álló **e két szempont** főnévi csoport lehet, melyben a „két” számnévi jelző — megerősítve az „e” mutató determinánssal — ismét expliciten visszautal az irodalomtudományi elemzésnek a K03-ban, illetőleg már a K02-ben jelzett kettősségére. Az **egyforma súllyal** kifejezésben az „egyforma” melléknév jelentésébe beleértendő az ’egynél több dolog’-ra, tehát — az adott szövegmondatban — az „e két szempont”-ra történő implicit utalás. (Megjegyzés: Bár az „egyforma súllyal esett a latba” kifejezés elemei szoros kapcsolatban állnak egymással, az „egyforma” melléknév szerepét azért célszerű önállóan megvizsgálni, mert a kifejezésnek ezt az egyetlen elemét helyettesíthetjük más szóval, pl. „nagyobb súllyal esett a latba”. Nem mondhatjuk viszont, hogy két dolog „egyforma nehézséggel zuhant a latba”, s nem kérdezhetjük meg, hogy „mibe esett egyforma súllyal a két dolog?”)

A „szempont” főnév maga is tartalmaz szemantikai visszautalást, mivel egyetlen szóban foglalja össze — vagyis egy közös fogalomná sűríti — a K03-ban kifejtett, az irodalomtudományi elemzésben alkalmazott ’keletkezésvizsgálat’-ot és ’hatásvizsgálat’-ot. Így az „e két szempont” kifejezés szemantikai viszonya a K03-ban található két mondatnyi tárgyhoz — a szemantikai mozgás iránya tekintetében — épp ellentéte annak a viszonyoknak, amely a K03 e szegmentuma és a K02-ben szereplő „e kettős függőségrendszerben” kifejezés között áll fenn. Ugyanakkor érdekes megfigyelnünk, hogy a K03 és a K04 szemantikai viszonya megismétli a K01 és a K02 közötti viszonyt, mivel a gondolat íve mindkét szövegegységben a részletező kifejtéstől halad az általánosító megnevezésig. Ezt az eljárást tekinthetjük ún. konceptuális anaforának, melyben az anaforikus elem egy — nyelvtani elemmel is megerősített — összefoglaló értelmű, esetleg bizonyos minősítést is kifejező főnév (ez utóbbi jelleg különösen a „függőségrendszer” szóban érzékelhető), az antecedens pedig gyakran a megelőző teljes szövegmondat. A „K01 + K02”, valamint a „K03 + K04” szövegegységek viszonyában fennálló párhuzamosság, továbbá a már elemzett szintaktikai-szemantikai visszautalások rendszere alapján megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy az „e két szempont” — többszörös áttétellel — fogalmilag

vissza a „kettős függőségrendszer”-re, sőt ebben a szövegben azzal koreferensnek is tekinthető, mivel az adott szövegrész (a teljes bekezdés) tartalmát összefoglalhatjuk úgy, hogy a „szempont” és „függőségrendszer” főnevek koreferenciáját az őket tartalmazó egyetlen szövegmondat szintaktikai szerkezete is bizonyítja: „Az irodalomtudományi elemzés szempontja szükségképpen az irodalmi mű és a társadalom között fennálló függőségrendszer” (szemben például egy másik lehetséges szemponttal, amely elveti a társadalmi függőséget mint elemzési szempontot, s a mű immanens voltát helyezi előtérbe).

Ha most — az első bekezdés végére érve — a szövegben már nem visszafelé, hanem előre tekintünk, megállapíthatjuk, hogy a bekezdést lezáró „az irodalomtudományi kutatások története” kifejezés új témát vezet be, s ezzel átmenetet képez a második bekezdéshez, amelyben megkezdődik a téma részletes kifejtése. Ez a funkció magyarázhatja egyébként azt is, hogy a kifejezés — lehetséges mondatbeli helyei közül — épp a „K04” szövegmondat végére került.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referenciaindexek bevezetése célszerű:

i08 = a (K03-ban kifejtett) két szempont;

i09 = egyforma súly;

i10 = az irodalomtudományi kutatások története;

j09 = az egyformaság eszméje);

j10 = az irodalomtudományi kutatások.

[K04/&ind]:

E [K03-ban kifejtett]^{két(j05)^szempont[=i08]} azonban nem^{mindig} esett[i08]^{egyforma(=j09)^súly[=i09]}lyal^{a^latba} az irodalom[j01]tudomány[i04]i^{kutatások[=j10]^története(j10)[=i10]}során.

Megjegyzések:

Annak ellenére, hogy az előbbieken felvettem a „szempont” és a „függőségrendszer” kifejezések közötti koreferencia lehetőségét az adott szövegdarabban, célszerűnek tűnt mindkettőt saját indexszel ellátni, egyrészt e kifejezések szemantikai önállósága miatt, másrészt mert bizonyos későbbi visszautalások egyértelműen csak az „e két szempont” kifejezésre vonatkozhatnak (l. K04: „esett a latba”; K05: „köztük”). A „tudomány” ebben a szövegmondatban nem központi eleme az őt tartalmazó főnévi csoportnak, de mivel első előfordulásakor — a K02-ben — az volt, nem változtattam meg „i” jelzésű indexét.

Bár a „mindig” határozószó átírható lenne „minden korban” főnévi csoporttá, az ilyen jellegű időhatározói kifejezésekkel az egyszerűség kedvéért itt nem foglalkozom. Azonban esetleg indokolt lehetne a kifejezést külön indexszel jelölni, mivel a következő mondatban szereplő „a reneszánsz korban” kifejezés szemantikai kapcsolatban van a „mindig” határozószóval.

A következő, teljes bekezdésnyi szövegdarab — az alkalmazott helyesírás alapján — egyetlen többszörösen összetett mondat, amelyet azonban az elemzés megkönnyítésére célszerűnek látszik — szintén az alkalmazott központosítás alapján — három szövegmondatra bontani. Így az első egység, a „K05” szövegmondat a mondatkezdő nagybetűs „A” névelőtől a kettőspontig, a második, a „K06” szövegmondat a kettőspont utáni kisbetűs „a” névelőtől a gondolatjelig tart, míg a harmadik, a „K07” szövegmondat a gondolatjel utáni kisbetűs „de” kötőszó és az eredeti mondatvégi pont közé eső szövegdarab. Ezt a felosztást indokolja az, hogy mind a kettőspont, mind a gondolatjel a jelentés szintjén is egyértelműen elhatároló szerepet tölt be. Ezen túlmenően a „K05” és a „K06” szövegmondatokon belül elkülöníthető egy-egy rövid közbevetett tagmondat, melyeket a „K05””, ill. a „K06”” jelzésű szövegmondatokként fogok elemezni.

[K05] + [K05']:

[K05]A reneszánsz korban, [K05']hogyan csak eddig nyúlunk vissza, [K05]szerencsés egyensúly alakult ki közöttük:

[K05/&vb]:

A reneszánsz[^]korban, szerencsés[^]egyensúly alakult[^]ki köztük (a két elemzési szempont között):

Kommentár:

A szövegmondat első eleme, az **a reneszánsz korban** időhatározó nem véletlenül kerülhetett — mondatbeli lehetséges helyei közül — a szövegmondat elejére, így ugyanis közvetlen tematikus kapcsolat jön létre az előző bekezdést lezáró, a kutatások történetiségére vonatkozó időhatározó (K04) és a kutatástörténet egy bizonyos korszakát kiemelő időhatározó (K05) között. A 'történetiség', 'időbeli fejlődés' témájának továbbvitele a „K05” szövegmondat időhatározójában szemantikai szűkítéssel és pontosítással valósul meg (vö.: „nem mindig” — „a reneszánsz korban”). (Megjegyzés: Bár az „a reneszánsz korban” kifejezés elemei helyettesíthetők lennének más elemekkel, itt nem tűnik szükségesnek egymástól elválasztva elemezni őket, mivel a vizsgált szövegrészben nem történik külön-külön utalás a kifejezés egyes elemeire.)

Az **alakult ki** (sg. 3. személyragos) állítmány alanya az adott szövegmondatban közvetlenül az ígét megelőző, alanyesetben álló **szerencsés egyensúly** főnévi csoport. Ez utóbbi kifejezést egyébként célszerű egyetlen egységnek tekinteni, mégpedig azért, mert a „szerencsés” jelzőnek itt nincs önálló információértéke (az egyensúly megléte eleve szerencsésnek tekinthető, a megbillent egyensúly helyreállítása általában kívánatos), s így inkább emfatikus szerepet tulajdoníthatunk neki.

A **köztük** személyragos határozószó — mely megfelel az „egyensúly alakult ki” kifejezés 'két vagy több dolog között' argumentumának — a pl. 3. személyragos szóalak, valamint szemantikai összefüggés (a „szerencsés egyensúly” ellentétes továbbfejlesztése a K04 „nem mindig esett egyforma súllyal a latba” kifejezésének) révén visszautal a K04-ben szereplő „e két szempont” kifejezésére. (A szemantikai kapcsolatot tovább erősíti az, hogy az „egyensúly” szóban egyrészt megismétlődik a K04-ben előforduló „súly” lexikai elem, másrészt az „egyen-” előtag jelentésében megtalálható az 'egyformaság' eszméje.)

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referenciaindex bevezetése célszerű:

i11 = a reneszánsz kor.

[K05/&ind]:

A reneszánsz[^]kor[=**i11**]ban, [**K05'**]szerencsés[^]egyen(j09)súly[i09] alakult[^]ki[i09] köztük[i08]:...

[K05'&vb]:

... hogy csak[^]eddig (a reneszánsz korig, de nem korábbi időkig) nyúljunk[^](mi, e könyv szerzője és olvasói[^]) vissza (a múltba, az irodalomtudományi kutatások történetét vizsgálva),...

Kommentár:

Ez a közbevetett — és a K05-höz csak lazán kapcsolódó — alárendelt tagmondat akár elhagyható is lenne. A **nyúljunk vissza** (pl. 1. személyragos) állítmány alanya itt ugyanis egy szövegen kívüli entitás, maga a beszélő, azaz a szerző, aki — a tudományos stílusban megszokott módon — többes számú igealakokkal utal önmagára, megteremtve egyúttal annak lehetőségét is, hogy művének (virtuális) olvasójával közösséget vállalhasson, midőn őt impliciten megszólítja, illetőleg felszólítja az együttműködésre.

A „vissza” igekötő — akárcsak az igei első személy — felfogható deiktikus elemként, mivel a 'múltba való visszatérés' a beszélő (itt: a szerző és mindenkori olvasói) jelenéhez képest történik.

A K05' kapcsolatát az őt magában foglaló „K05” szövegmondat — vagyis egy szövegen belüli másik egységgel — azonban explicit módon biztosítja az **eddig** időhatározóragos mutatónévmás (ill. a „csak eddig” korlátozó értelmű időhatározói kifejezés), melynek antecedense — szintaktikai és szemantikai elemzés alapján — csakis az „a reneszánsz korban” időhatározó lehet. Szemantikailag ugyanis mind az anaforikus elem, mind annak antecedense az időnek egy meghatározott szakaszára utal, s ezt a köztük lévő szintaktikai kapocs is megerősíti, hiszen a K05' úgy ékelődik a K05-be, hogy az anaforikus elem — a „hogy” kötőszótól eltekintve — közvetlenül követhesse antecedensét.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referenciaindex bevezetése célszerű:

(*i12* = *mi*, vagyis *e könyv szerzője és olvasói*).

[K05'&ind]:

... hogy csak[^]eddig[i11]nyúljunk[^]vissza(=*i12*),...

[K05 + K05'&ind]:

A reneszánsz[^]kor[=*i11*]ban, hogy csak[^]eddig[i11] nyúljunk[^]vissza(=*i12*), szerencsés[^]egyen(*j09*)súly[i09] alakult[^]ki[i09] köztük[i08]:...

[K06] + [K06']:

[K06]a klasszikus auktorok humanista kiadója igyekezett minél többet megtudni az adott művek keletkezésének körülményeiről, igyekezett minden lehető módszerrel, [K06'] s ez akkoriban csaknem kizárólag filológiai módszereket jelentett, [K06] a hiteles, eredeti szöveget rekonstruálni —...

[K06/& vb]:

... a klasszikus[^]auktorok[^]humanista[^](vagyis reneszánsz kori[^])kiadója igyekezett[^]mi-nél[^]többet[^]megtudni az adott[^](vagyis a klasszikus auktorok által írt[^]) művek[^]keletkezésé-nek[^]körülményeiről, (a klasszikus auktorok humanista kiadója) igyekezett[^]minden[^]lehe-tő[^]módszerrel, [K06']a (klasszikus auktorok által írt) hiteles, [^]eredeti[^]szöveget[^]rekonstruálni —...

Megjegyzés:

Az itt alkalmazott „[^]...[^]” jelzés a mondat lineáris szerkezetében egymástól távol eső, de szintaktikailag és szemantikailag szorosan összetartozó elemek kapcsolódását mutatja.

Kommentár:

A szövegmondat két, egymással mellérendelő viszonyban lévő tagmondatának (sg. 3. személyragos) igei állítmányaihoz itt egy-egy célhatározói értelmű főnévi igenév járul: **igyekezett [...] megtudni; igyekezett [...] rekonstruálni**. Az e kifejezésekben szereplő állítmányokhoz — a szintaktikai és szemantikai párhuzamosság révén — egyetlen közös alany rendelhető: **a klasszikus auktorok humanista kiadója**, amely egyúttal a főnévi igenevekkel jelölt folyamatok ágense. E főnévi csoport központi eleme („kiadója”) egyébként a szövegmondat egyetlen alanyesetben álló főneve.

A „kiadója” főnév „**ja**” ’birtokos személyjel’-e a főnévi csoport elemeinek szintaktikai-szemantikai kapcsolódása révén közvetlenül visszautal a „klasszikus auktorok” kifejezésre.

Hasonlóképpen az **a művek keletkezésének körülményeiről** főnévi csoportban kifejezett többszörös birtokviszony e főnevek szoros összefüggését mutatja.

A tagmondatokon belüli kohéziót erősíti még az, hogy az állítmányokat tartalmazó kifejezések főnévi igeneves, szemantikailag központi elemei maguk is rendelkezhetnek további argumentumokkal — ’megtudni *vkiről/vmiről vmit*’; ’rekonstruálni *vmit*’ —, amelyek itt meg is jelennek a megfelelő nyelvtani alakban álló szócsoporthoz: „**minél többet** megtudni az adott művek keletkezésének körülményeiről”; „**a hiteles, eredeti szöveget** rekonstruálni”. Ez utóbbi főnévi csoport egyébként a ’szöveg’ és ’(az írott) mű’ fogalmak közötti részleges szinonímia, valamint bizonyos, egymással érintkező értelmű korlátozó kifejezések — „a hiteles, eredeti szöveget rekonstruálni”; „a klasszikus auktorok (*által írott*) művek” — segítségével a „K06” szövegmondat egészén belül valósít meg koreferenciális viszonyt.

Az adott szövegmondat és az öt megelőző szövegmondatok kapcsolatát a K06 esetében nem a gyakran szokásos névmási anafora, hanem bizonyos lexikai egységek szó szerinti ismétlődése vagy kvázi szinonímiája fejezi ki; ez utóbbi értelmezéséhez a befogadónak mozgósítania kell a ’világra vonatkozó ismereteit’, amint ez kitűnik a „humanista (kiadója)” és a K05-ben található „a reneszánsz korban” főnévi csoportok részleges koreferenciájából. Ezzel szemben a szó szerinti ismétlés — mint (a főnévi esetragoktól eltekintve) a „művek keletkezésének körülményei” esetében — a befogadó emlékezetére támaszkodik. Így jöhet létre koreferenciális

viszony a K06 és a K03 adott kifejezései között, sőt e főnévi csoportok előzményei egészen a K01-ig nyúlnak vissza (l. a „K03” szövegmondat kommentárját).

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referenciaindexek bevezetése célszerű:

i13 = a klasszikus auktorok
humanista kiadója;
(**i14** = sok ismeret);
i15 = minden lehető módszer;
i16 = a hiteles, eredeti szöveg.

j13 = a klasszikus auktorok;
(**j15** = a lehetőségek összessége);

[K06/&ind]:

... a klasszikus^aauktorok[=**j13**]^ahumanista([i11]-i)^akiadója(j13)[=**i13**] igyekezett[i13]^a~mínél^atöbb(=**i14**)et^a~megtudni[i13] az adott ([j13] által írt)^aművek[=**i01'**]^akeletkezésé(i01')[j06]nek^akörülményei(j06)[i06]ről, igyekezett [i13]^a~minden^alehető(=**j15**)^amódszer[=**i15**]rel, [**K06'**]a hiteles,^aeredeti([j13]-tól származó)^aszöveg[=**i16**]et^a~rekonstruálni[i13] —...

Megjegyzés:

Az „**i01'**” index módosítása „**i01'**”-re azt jelzi, hogy eddigi általános referenciájától eltérően a „művek” főnév már csak a művek osztályának bizonyos tagjaira vonatkozhat. A módosított index ugyanakkor — a **01**-es sorszám révén — továbbra is utal a művek osztályára.

[K06'&vb]:

... s ez (vagyis a *lehető módszerek összessége*) akkoriban (a *reneszánsz korban*) csaknem^akizárólag filológiai^amódszereket jelentett,...

Kommentár:

Ez a szövegmondat, amely — közbevetett jellegénél fogva — akár zárójelek vagy gondolatjelek között is állhatna, többszörös koreferenciális viszonyt mutat szövegkörnyezetével.

Az **ez** mutató névmás anaforikusan visszautal a K06-ban szereplő s a névmást (a „s” kötőszótól eltekintve) közvetlenül megelőző „minden lehető módszerrel” főnévi csoportra, míg az **akkoriban** névmási határozószó a K05 időhatározójával — „a reneszánsz korban” — koreferens. (A múltra vonatkoztatást erősíti a K06' igei állítmányának — **jelentett** — (sg. 3. személyragos) múlt idejű alakja, holott a „jelent” ige itt jelen időben is alkalmazható lett volna.)

A **filológiai módszereket** szócsoporthőneve — a többes szám és a szükséges esetrag ('vmi jelent vmit') különbségétől eltekintve — lexikai ismétlés révén teremt koreferenciát e szócsoporthő és a K06-ban szereplő „minden lehető módszerrel” kifejezés között. Az így fellépő — s a **kizárólag** határozószóval megerősített — koreferencia teljességét korlátozza a **csaknem** határozószó, miközben a „jelentett” igealak épp a referensek azonosságát hivatott kifejezni — mégpedig saját alanyának („ez”) közvetítésével — a „minden lehető módszerrel” és a „csaknem kizárólag filológiai módszereket” szócsoporthő között (vö.: X Y-t jelent → X jelentése Y → X = Y). Végeredményben a K06' egésze mintegy értelmezője a K06 „minden lehető módszerrel” főnévi csoportjának, hiszen az értelmezőnek több lényeges szintaktikai és szemantikai jegyét magán viseli, úgymint referenciális azonosság, laza szerkezeti kapcsolódás, tehát elhagyhatóság.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referenciaindex bevezetése célszerű:

j15' = a filológia (*mint az egyetlen
kihasznált lehetőség*).

[K06'&ind]:

... s ez[i15] akkori[i11]ban csaknem^akizárólag filológia[=**j15'**]^amódszerek[i15]et jelentett[i15],...

Megjegyzés:

Az „a filológia” kifejezés azért kapta a „j15” indexet, mert a „filológiai módszereket” főnévi csoport központi eleme visszautal az „i15”-tel jelzett „minden lehető módszerrel” kifejezésre, ugyanakkor a „j15” jelzés a „(j15)”-höz képest a két fogalom közötti rész-egész viszonyt hivatott jelezni.

[K06 + K06’/&ind]:

... a klasszikus^auktorok[=j13]^humanista([i11]-i)^kiadója (j13)[=i13] igyekezett[i13]^~mi-nél^több(=i14)et~^megtudni[i13] az adott([j13]által írt)^művek[=i01’]^keletkezésé(i01’)[j06]nek^kö-rülményei(j06)[i06]ről, igyekezett[i13]^~minden^lehető(=j15)^módszer[=i15]rel, s ez[i15] akkori[i11]ban csaknem^kizárólag filológia[=j15’]^módszerek[i15]et jelentett[i15], a hiteles,^ere-det(i[j13]-tól származó)^szöveg[=i16]et~^rekonstruálni[i13] —...

[K07]de egyben interpretátora, értelmezője is volt az általa kiadott műnek, s propagátora a belőle kiolvasott szemléletnek, a belőle sugárzó hatásnak.

[K07/& vb]:

... de (a klasszikus auktorok humanista kiadója) egyben (egy személyben) interpre-tátora,^értelmezője^is^~volt az általa^(vagyis a klasszikus auktorok humanista kiadója által^)^ kiadott^műnek,~^s^^(a klasszikus auktorok humanista kiadója^)^ propagátora (is volt) a belőle^(vagyis az általa kiadott műből^)^ kiolvasott^szemléletnek, a belőle^(vagyis az általa kiadott műből^)^ sugárzó^hatásnak.

Kommentár:

A szövegmondat egésze egyrészt — a „de” kötőszó révén — ellentétes értelmű mellérendelő viszonyban áll a „K06” szövegmondatával, másrészt maga is felbontható két, nagyjából egyenlő hosszúságú, párhuzamos szintaktikai szerkezetű, egymással — a „s” kötőszó révén — kapcsolatos mellérendelő viszonyban álló tagmondatra. Ez magyarázza, hogy a K07 két tagmondatában az igei-névszói állítmányhoz — **interpretátora, értelmezője is volt** —, illetőleg a névszói állítmányhoz — **propagátora (is volt)** — tartozó, itt önálló szintagmával ki nem fejezett alany megegyezik a K06-ban önálló főnévi csoportként megjelenő „a klasszikus auktorok humanista kiadója” alannal, melyre a K07-ben egyrészt a (sg. 3. személyű) „volt” igealak (majd később annak ellipszise) utal, másrészt az a tény, hogy — a „K06” szövegmondatot most mellőzve — a megelőző szövegrész egyetlen alanyesetben álló főneve a K06-ban szereplő „kiadója”.

A „K07” szövegmondat állítmányainak névszói elemei — az „interpretátor”, „értelmező”, „propagátor” főnevek — önmagukban véve kifejezhetnék egyszerűen azt, hogy a számukra közös mondattani alany, „a klasszikus auktorok humanista kiadója” referense az ’interpretátorok’, más szóval ’értelmezők’, ill. a ’propagátorok’ osztályába sorolható. Ám ezen túlmenően az a tény, hogy e főnevek rendelkeznek az „-a”, „-je”, majd ismét „-a” ’birtokos személyjel’-ekkel, melyek egy-egy konkrét s csak később megnevezett ’birtokos’-ra utalnak — „interpretátora, értelmezője is volt az **általa kiadott műnek**”, „propagátora **a belőle kiolvasott szemléletnek, a belőle sugárzó hatásnak**” — módosítja a referenciális viszonyokat, mégpedig oly módon, hogy az állítmányok névszói elemei (bár megtartják leíró, osztályozó funkciójukat is) nem általában utalnak az általuk jelölt osztályokra, hanem ezen osztályok egyetlen (jelen esetben közös) tagjával koreferensek. Ezt a koreferenciális viszonyt egyértelművé teszik a ’birtokos’-t kifejező szócsoporthoz bizonyos elemei. Az első esetben az „általa” személyragos határozószó — a ’kiadott mű’ és a ’kiadó’ fogalmak szemantikai kapcsolata segítségével — a szövegbeni távolság ellenére csakis az „a klasszikus auktorok humanista kiadója” kifejezésre utalhat vissza, míg a második esetben a szintén névmási jellegű „belőle” személyragos határozószó mindkét előfordulásában a „kiadott mű”-re utal (hiszen a ’világra vonatkozó tudásunk’ alapján megértjük, hogy a „szemlélet” és a „hatás” a műből sugárzik és nem a propagátorból), de végeredményben e koreferencián keresztül ismét felidéződik mindezen koreferenciális viszonyok közös eredete, „a klasszikus auktorok humanista kiadója”, vagyis a K07-ben implicit módon (ragozott igealakok nélkül) közölt egész cselekvéssor ágense (a kiadó kiadja a művet, interpretálja, értelmezi azt, kiolvas belőle valamilyen szemléletet, s azt propagálja). Ezt a többszörös referenciális azonosságot csak hangsúlyozza az **egyben** határozószó ’egy személyben’, ’ugyanakkor’ jelentése, valamint a K07 első tagmondatának igei-névszói állítmányában szereplő „is” kötőszó.

Végül érdemes megfigyelnünk, hogy ebben az utolsó szövegmondatban két főnév is visszavezeti az olvasót a szöveg bizonyos korábbi pontjaira, nevezetesen a „mű” és a „hatás”. Az „általa kiadott műnek” szócsoporthoz szereplő főnév — az egyes számú alak ellenére — ugyanolyan kiterjedésű referenciális körrel rendelkezik, mint a K06-ban szereplő „az adott művek” szintagma többes számú főneve, hiszen mindkettőben van egy korlátozó kifejezés („az általa kiadott” és „az adott”), melynek révén — a „mű” szó korábbi, általános referenciájú előfordulásaival ellentétben — itt már csak a klasszikus auktorok humanista kiadója által kiadott, hiteles, eredeti szövegű művekről van szó.

Általános és korlátozott érvényű referencia ilyen nyilvánvaló szembeállításával azonban kevésbé olvasható ki a „hatás” főnév többszöri megjelenése során, valószínűleg a szó jelentésének absztraktabb volta miatt. Ezért a „K07” szövegmondatot lezáró „hatás” főnév minden nehézség nélkül felidézi saját korábbi előfordulásait a „K03”, sőt már a „K01” szövegmondatban, s így — maga is „hatásosan” — keretezi az elemzett szövegrészt.

E szövegmondat indexszel kiegészített változatának a reprezentálásához a következő (ko)referenciaindex bevezetése célszerű:

i17 = a (klasszikus auktorok műveiből) kiolvasott szemlélet.

[K07/&ind]:

... de egyben interpretátora,^értelmezője(i01')[i13]^is^~volt[i13] az általa[i13]^kiadott[i13]^mű[i01']nek,~^s^propagátora(i17, i03)[i13](is volt[i13]) a belőle[i01']^kiolvasott[i13]^szemlélet[=i17]nek, a belőle[i01']^sugárzó[i03]^hatás[i03]nak.

Megjegyzés:

Bár az „interpretátor”, „értelmező” és „propagátor” főnevek rendelkeznek önálló, teljes értékű jelentéssel (nem úgy, mint például az „ő” személyes névmás), itt azért nem kapnak saját indexeket, mert mindhárman egyértelmű koreferenciaviszonyban állnak az **i13**-mal jelzett „a klasszikus auktorok humanista kiadója” kifejezés referensével.

A múlt idejű és jelen idejű melléknévi igenevek után szereplő index az igenevek formájában kifejezett cselekvések, folyamatok ágensét jelöli.

A fenti elemzés eredményeit a **Ve/& ind**-reprezentáció, az 1. és a 2. táblázat, valamint a koreferenciaindex-jegyzék foglalja össze.

Ve/&ind: Hankiss Elemér, *Az irodalmi mű mint komplex modell* (Részlet), I. A könyv célja, módszere, fölépítése

[K01/&ind]:

Az irodalmi[=j01]^mű[=i01] a társadalom[=i02]ban jön^létre[i01], és a társadalom[i02]ban fejti^ki[i01]^hatását(i01)[=i03]t.

[K02/&ind]:

Következésképpen az irodalom[j01]tudomány[=i04]nak^is e[K01-ben kifejtett]^kettős(=j05)^függőségrendszer[=i05]ben kell^vizsgálnia[i04] tárgyát(i04)[i01]t.

[K03/&ind]:

Elemeznie^kell[i04], egyfelől(j05), a művek[i01]^keletkezésé(i01)[=j06]nek^körülme-
nyei(j06)[=i06]t^s^folyamatát(j06)[=i06']t, és elemeznie^kell[i04], másfelől(j05), azt^a^hatás[i03]t,
ami[i03]t a művek[i01] kiváltanak[i01], azt^a^funkció[=i07]t, ami[i07]t a társadalom[i02]ban
betöltenek[i01].

[K04/&ind]:

E [K03-ban kifejtett]^két(j05)^szempont[=i08] azonban nem^mindig
esett[i08]^egyforma(=j09)^súly[=i09]lyal^a^latba az irodalom[j01]tudomá-
ny[i04]i^kutatások[=j10]^története(j10)[=i10]^során.

[K05/&ind]:

A reneszánsz^{kor}[i11]ban,...

[K05'&ind]:

... hogy csak^{eddig}[i11] nyúljunk^{vissza}(=i12),...

[K05/&ind]:

... szerencsés^{egyen}(j09)súly[i09] alakult^{ki}[i09] köztük[i08]:...

[K06/&ind]:

... a klasszikus^aauktorok[=j13]^{humanista}(f111-i)^{kiadója}(j13)[=i13] igyekezett[i13]^{mi-}nél^{több}(=i14)et^{megtudni}[i13] az adott(f13) által írt^{művek}[=i01']^{keletkezésé}(i01')[j06]nek^{kö-}rülményei(j06)[i06]ről, igyekezett[i13]^{minden}^{lehető}(=j15)^{módszer}[=i15]rel,...

[K06'&ind]:

... s ez[i15] akkori[i11]ban csaknem^{kizárólag} filológia[=j15']ⁱ^{módszerek}[i15]et jelentett[i15],
...

[K06/&ind]:

... a hiteles,^{eredeti}(f13)tól származó^{szöveg}[=i16]et^{rekonstruálni}[i13] —...

[K07/&ind]:

... de egyben interpretátora,^{értelmezője}(i01')[i13]^{is}^{volt}[i13] az általa[i13]^{ki-}adott[i13]^{mű}[i01']nek,^s^{propagátora}(i17, i03)[i13](is volt[i13]) a belőle[i01']^{kiolva-}sott[i13]^{szemlélet}[=i17]nek, a belőle[i01']^{sugárzó}[i03]^{hatás}[i03]nak.

Az „i” jelzésű indexeket tartalmazó táblázat:

	K01	K02	K03	K04	K05	K05'	K06	K06'	K07
i01	az irodalmi mű, jön létre, fejt ki, (az irodalmi műnek a)	tárgyát	a művek (-nek a), a művek, kiváltaknak, (a művek), betöltenek						
i01'							az adott (a klasszi- kus aukto- rok által írott) mű- vek (-nek a)		(az általa kiadott) műnek, belőle
i02	a társa- dalomban		a társa- dalomban						
i03	hatását		hatást, amit						a (klas- zikus auktorok műveiből) sugárzó hatásnak
i04		az irodalom- tudomány-	elemezni kell	az iroda- lomtu- dományi					

		nak, kell vizs- gálnia, (az iro- dalomtudó- málynak a)							
i05		a [K01-ben kifejtett] kettős függőség- rend- szerben							
i06			a művek keletkezésé- nek körül- ményeit				az adott művek keletke- zésének körül- ményeiről		
i06'			(a művek keletkeze- sének) folyamatát						
i07			a funkciót, amit						
i08				a [K03-ban kifejtett] két szem- pont, (nem mindig) esett	köztük				
i09				egyforma súlylyal (a latba)	(szerencsés) egyensúly, alakult ki				
i10				az irodalom- tudományi kutatások (-nak a) története során					
i11					a reneszánsz korban	eddig (ez+ig)		akkoriban	
(i12)						nyúljunk vissza (mi = szerző + olvasók)			
i13							a klasszikus		interpre- tátora,

							auktorok (-nak a) humanista kiadója , igyekezett (megtudni, rekonst- ruálni)		értelmezője, volt, propagá- tora, (volt), általa, kiadott, kiolvasott
(i14)							minél többet		
i15							minden lehető módszerrel , (filológiai) módsze- reket	ez, jelentett	
i16							a hiteles, eredeti szö- veget		
i17									a (kasz- szikus auk- torok műveiből) kiolvasott szemlé- letnek

1. táblázat

A „j” jelzésű indexeket összefoglaló táblázat:

	K01	K02	K03	K04	K05	K05'	K06	K06'	K07
j01	az iro- dalmi (mű)	az irodalom (-tudo- mány)	(az iro- dalmi művek)	az iro- dalom (-tudo- mányi kutatások)	(az iro- dalomtudo- mányi kutatások két szem- pontja)		(az adott irodalmi művek)		(a kiadott irodalmi műnek)
(j05)	(keletkezés és hatás)	(e) kettős (függőség- rendszer)	egyfelől, másfelől	(e) két (szempont)	(a két szempont között)		(egyfelől keletkezés)		(másfelől hatás)
j06	(az iro- dalmi mű keletkezé- se)		a művek (-nek a) keletke- zésének (körülmé- nyeit s folyamatát)				a(z adott) művek keletke- zésének (körülmé- nyeiről)		
(j09)				egyforma (súllyal)	<u>egyen</u> (súly)				
j10		(az iro- dalomtudo- máynak	(az iro- dalom- tudomány-	az iro- dalom- tudományi			(megtudni, rekonst- ruálni)		(kiadó, inter- pretátor,

		<i>kell vizsgálnia)</i>	<i>nak ele- meznie kell)</i>	kutatások (-nak a) (története)					<i>értelme- ző, propa- gátor),</i>
j10									<i>(kiadott, műnek kiolvasott szemlé- letnek)</i>
j13							a klasszikus auktorok (-nak a) (humanista kiadója), (a klasz- szikus auktorok által írott művek, szöveg)		<i>(a klasz- szikus auktorok hu- manista kiadója által kiadott műnek)</i>
(j15)							minden lehető (mód- szerrel)		
j15'								filológiai (módszere- ket)	

2. táblázat

A koreferenciaindexek jegyzéke:

„i” jelzésű indexek:

i01 = az irodalmi mű (vagy művek, általában);
i01' = az adott (a klasszikus auktorok által írott) művek;
i02 = a társadalom;
i03 = a hatás (melyet az irodalmi mű fejt ki a társadalomra);
i04 = az irodalomtudomány;
i05 = a (K01-ben kifejtett) kettős függőségrendszer;
i06 = a művek keletkezésének körülményei;
i06' = (a művek keletkezésének)

„j” jelzésű indexek:

j01 = az irodalom;

(j05 = a kettősség eszméje);
j06 = a művek keletkezése;

folymata;

i07 = a funkció (melyet a művek a társadalomban betöltenek);

i08 = a (K03-ban kifejtett) két szempont;

i09 = egyforma súly;

i10 = az irodalomtudományi kutatások története;

i11 = a reneszánsz kor;

(i12 = mi, vagyis e könyv szerzője és olvasói);

i13 = a klasszikus auktorok humanista kiadója;

(i14 = sok ismeret);

i15 = minden lehető módszer;

i16 = a hiteles, eredeti szöveg;

i17 = a (klasszikus auktorok műveiből) kiolvasott szemlélet.

(j09 = az egyformaság eszméje);

j10 = az irodalomtudományi kutatások;

j13 = a klasszikus auktorok;

(j15 = a lehetőségek összessége);

j15' = a filológia (mint az egyetlen kihasznált lehetőség);

A példaszöveg elemzéséből a következő tanulságok vonhatók le:

1. A szöveg koreferenciarendszerének gazdagságát mutatja egyrészt, hogy a szövegdarabok közötti utalások változatos eszközökkel történnek, másrészt, hogy bizonyos állandó, illetőleg visszatérő referensek az egymástól távolabb eső szövegdarabokat is összekapcsolják.

2. Tudományos szövegről lévén szó, megállapítható, hogy a szöveg tematikus előrehaladása nem olyan léptékű, mint például egy narratív szövegé, melyben újabb és újabb események és szereplők kapcsolódnak az elbeszélésbe. A tudományos szöveg — mint az argumentatív szövegtípus egyik megvalósulása — jelenségeket ír le és elvont fogalmakat fejt ki, minek során ugyanazt a — témaként végigvonuló — jelenséget, fogalmat mutatja be több oldalról, különböző szempontokból. Az új elemet így nem elsősorban egy merőben új téma képviseli, hanem a nézőpontváltás és a logikai műveletek változtatása; ez magyarázhatja azt, hogy viszonylag gyakori a szinonímia, valamint az általánosítást és objektív minősítést kifejező konceptuális anafora révén megvalósuló koreferencia.

3. Az argumentatív szövegtípus összetett jellegével áll szoros összefüggésben a szöveg nyelvi megformálásának az a vonása is, miszerint gyakoriak az esetleg többszörös alárendelést tartalmazó szócsoportok (elsősorban főnévi csoportok), melyek között részleges koreferencia valósul meg, egyszerre biztosítva a téma állandóságát és új megvilágításba helyezését. Mivel a koreferencia nem feltétlenül a szócsoportok mondattanilag központi elemei között jön létre, hanem megvalósulhat az alárendelt (pl. jelzői) elemek szintjén is, az elemzésben célszerűnek látszik kétféle koreferenciaindexet alkalmazni (a szócsoport egészére, ill. annak egy alárendelt elemére vonatkozót), mert így jobban kitűnik, hogy milyen nagy jelentőséget kap a tudományos szövegben egy-egy jelenség különböző aspektusainak bemutatása. Erre egyik legjobb példa az elemzett szövegrész első bekezdésén végigvonuló, az irodalmi mű létezését és az irodalomtudományi kutatást jellemző „kettősség eszméje”, amely soha nem szerepel a vizsgált szövegrészben egy szócsoport központi elemeként (csak mint jelző fordul elő, vagy mint az információt tagoló, elhatároló határozószópár), s mégis, a szemantika szintjén olyan fontos szerepet tölt be, hogy — főképp utólag visszatekintve — már az első szövegmondatban felbukkan annak ellenére, hogy a ’kettő’ fogalmára ott még nem történik explicit lexikai utalás. Az ilyen — j jelzésű indexszel reprezentált — szövegelemek tehát külön figyelmet érdemelnek, mert bár mondattani szempontból nem nélkülözhetetlenek, a szöveg koherenciájában akár központi szerepet is

betölthetnek. Ennek talán legnyilvánvalóbb bizonyítéka — mint az a 2. táblázatból is kiolvasható —, hogy a két lazán közbeékelt szövegmondatot kivéve mindenütt jelen van — explicit-alárendelt vagy implicit formában — az ‘irodalom’ fogalma, egyébként teljes összhangban Hankiss Elemér könyvének tárgyával.

Irodalomjegyzék:

HANKISS ELEMÉR, *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Magvető, Budapest, 1985, 21.

PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. Példaszöveg: Mt. 9,9-13. Máté meghívása. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

7. Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk egy mesében

Példaszöveg: A kakas aranygarasa (Részlet)

TUBA MÁRTA

I. Szövegválasztás

Elemzésül *A kakas aranygarasa* című palóc népmesét választottam, a Tündérmesék a zabari néphagyományban kötet 26. darabját. A mesét Villányi Péter gyűjtötte Zabarban, Nógrád megyében 1981 és 1986 között. A kötetet Debrecenben adta ki a KLTE Néprajzi Tanszéke 1989-ben.

Választásomat az befolyásolta, hogy a szöveg rövid legyen. A kötet 27 tündérmeséjének ez a harmadik legrövidebb darabja. A mese 35 szövegmondatából az első 23-at tekintettem önálló szövegegységnek.

II. Az eredeti szöveg

Elsőként az eredeti szöveget közlöm, a gyűjtő lejegyzésében. Villányi Péter az akadémiai kiadási szabályzat szerint járt el (VOIGT—BALOGH, 1974). A mesélők kiejtésbeli következetlenségein nem változtatott, nem jelölte az illabiális *á* és a labiális *a* hangot, valamint a zárt *e*-t sem. A mássalhangzók és a magánhangzók köznyelvitől eltérő ejtését viszont tükröztette, pl. *cigán*, *tetyű*, *vívnyi*, *fehír*. A mindenkori kiejtésnek megfelelően jelölte az *ly* ejtését vagy kiesését, jelölte a hasonulásokat, ill. azt is, ahol nincs hasonulás, pl. *embervel*. Jelölte az eltérő toldalékokat is, pl. *apjáho*, *szemi* (VOIGT—BALOGH, 1974: 15).

III. A megváltoztatott szöveg

Az eredeti szöveget a következőképpen változtattam meg. A címbeli 26. sorszámot elhagytam, a szövegmondatokhoz sorszámot rendeltem, kiegészítve a „K” ’makrokompozíció-egység’ jelével. A nyelvjárásra jellemző hangtani és alaktani változatokat a köznyelvi változatra cseréltem. Új szót nem adtam a szöveghez, kivéve az *aszongya* stb. alakok *azt mondja* stb. feloldását. A központoszáson nem változtattam.

IV. Jelölések

Jelöléseim követik a felhívás jelölési rendszerét.

- Saját gyakorlatomban a „+” jelet vezetem be a birtokos személyjeles szerkezetek ábrázolására. Először a birtokra utaló indexet adom meg, majd „+” jellel kapcsolom hozzá a birtokosra utaló indexet, pl. $i01 = \text{a kakas}$, $i02 = \text{az aranygaras}$, $[K00/\&ind]A \text{ kakas}[=i01] \text{ aranygarasa}[=i02+i01]$.
- Csillaggal jelölöm a jelentésváltozást, pl. a garas mint fizetőeszköz ($i02^*$) megkülönböztetendő a garas pénzértől ($i02$), a király mint rang ($i04^*$) megkülönböztetendő a királytól mint embertől ($i04$), a királykisasszony mint név ($i05^*$) megkülönböztetendő a királykisasszony személyétől ($i05$).
- A megszólításokat aposztróffal jelölöm: $i01' = \text{kakaska}$ (megszólítás), $[K08/\&ind]...Kakaskám[=i01'+i05]$, $add[i01|i02] \text{ nekem}[i05] \text{ a garaská}[i02]t!$
- Igeközös igék esetében mindig az igező után adom meg annak irányjelölő szerepét, akár elválnak igejétektől, akár nem: $[K09/\&ind]— Oda[i05]adom[i01|i02]$, $\text{királykisasszony}[=i05']...$, tehát $oda[i05]adom$ (neked, a királykisasszonynak = $i05$); illetve: $[K10/\&ind]...add[i01|i02] \text{ ide}[i05] \text{ a garaská}[i02]t$, tehát $add \text{ ide}[i05]$ (nekem, a királykisasszonynak = $i05$).
- Másként kezelem az igezős igét, ha az igező nem irányt jelöl (pl. megad). Ebben az esetben ige és igezőjét nem konkaténálom annak ellenére sem, hogy utaló funkciót együtt töltenek be: $[K13/\&ind]...Kisasszonykám[i05'+i01]$, $add[i05|i02] \text{ meg már a garaskám}[i02+i01]!$

V. Az eredeti szöveg

26. A kakas aranygarasa

Vót egyszer egy kirájsalád. Hát abba a családba vót a kirájnak egy testvéri, egy öregebb kisasszony. Hát, de úgye csak úgy hítták őt is, hogy kirájkisasszony, amé a testvéri kirá vót meg az apja is úgye — de az apja után a testvéri lett.

Hát oszt ez a kirákisasszon nem ment férhe. De olyan, olyan szegény kirájok vótak, hogy kőcsönbő étek jobban. Hát úgye baromfi őnáluk is vót. Vót egy kakas; ahogy kapart a szemeten, kikapart egy arangarast. Mellátta a kirákisasszony, aszongya, hogy:

— Kakaskám, add nekem a garaskát!

— Odadom, kirákisasszon, de csak három nap múva visszaadod!

— Visszaadom, kakaskám, csak add ide a garaskát!

Hát oda is adta a kakas a garast. De bizony, úgye nem adta vissza a kirákisasszony a garast. Hát oszt harmannapra felszállott a kakas úgye a gátra, oszt elkezdett kukurékolnyi, hogy:

— Kisasszonkám, add meg má a garaskám!

No, a kisasszon meg úgye, a kirájkisasszon szégyellte, hogy hát kirákisasszon létyüre a kakastó kért garast. Mondta a szolgálóknak, hogy fogják meg, oszt hagyíjják be a kútba. Hát a szolgálók megkapták a kakast, bedobták a kútba, érted. Mikor esett a kakas, beleért a vízbe, aszongya:

— Szídd fel seggem a vizet!

Kútbó mind kiszíta a vizet, oszt akkor vissza kiszállott, megínt fel a gátra másnap.

— Kisasszonkám, add meg má a garaskám!

— Forgós égette, az anyját — aszongya —, fogjátok meg, tegyétek bele a tüzes kemencébe!

Megkapták a szolgálók, bedobták a kemencébe. Kakas aszongya, hogy:

— Bocsádd seggem a vizet, hagy ótsa el a tüzet!

Hát a kemencébő mind kivitte a tüzet a víz, annyi vizet bocsájtott a seggi úgye a kakasnak.

Megínt rászállott a gátra, hogy:

— Kisasszonkám, add meg má a garaskám!

— Fogjátok meg — aszongya —, tegyétek be — aszongya — a méhésbe — aszongya —, a kaptárba, hagy marja össze a méhe!

Meg is fogták, betették a kaptárba, de megínt aszonta a kakas, hogy:

— Szídd fel seggem a darázst!

Mind felszíta a méhét a kakas. No, oszt akkor megínt úgye kiszállott, megínt fel a gátra. Elkezdett kukurékolnyi, hogy:

— Kisasszonkám, add meg má a garaskám!

— Hej, forgós égette, fogjátok meg, hagy üllyek rá!

Megkapták a szolgálók a kakast, ő meg felhúzta a szoknyáját — úgye még abba az időbe nem vót bugyogó —, felhúzta a szoknyáját, oszt maj hogy ráül, a meztelen farával agyonnyomja a kakast. Mikor rátette a farát, akkor mondta a kakas, hogy:

— Bocsádd seggem a darázst, hagy csípja meg a kirákisasszon farát!

A sok darázs mind összemarta a lába közit, hasát, mindenit! Felugrott a kirákisasszony, sivalkodott. A kakas meg elpucolt.

VI. A megváltoztatott szöveg

[K00]A kakas aranygarasa

[K01]Volt egyszer egy királycsalád. [K02]Hát abban a családban volt a királynak egy testvére, egy öregebb kisasszony. [K03]Hát, de úgye csak úgy hívták őt is, hogy királykisasszony, amiért a testvére király volt meg az apja is úgye — de az apja után a testvére lett.

[K04]Hát aztán ez a királykisasszony nem ment férjhez. [K05]De olyan, olyan szegény királyok voltak, hogy kölcsönből éltek jobban. [K06]Hát úgye baromfi őnáluk is volt. [K07]Volt egy kakas;

ahogy kapart a szeméten, kikapart egy aranygarast. [K08]Meglátta a királykisasszony, azt mondja, hogy:

— Kakaskám, add nekem a garaskát!

[K09]— Odaadom, királykisasszony, de csak három nap múlva visszaadod!

[K10]— Visszaadom, kakaskám, csak add ide a garaskát!

[K11]Hát oda is adta a kakas a garast. [K12]De bizony, ugye nem adta vissza a királykisasszony a garast. [K13]Hát aztán harmadnapra felszállott a kakas ugye a gátra, aztán elkezdett kukorékolni, hogy:

— Kisasszonykám, add meg már a garaskám!

[K14]No, a kisasszony meg ugye, a királykisasszony szégyellte, hogy hát királykisasszony létére a kakastól kért garast. [K15]Mondta a szolgálóknak, hogy fogják meg, aztán hajtsák be a kútba.

[K16]Hát a szolgálók megkapták a kakast, bedobták a kútba, érted. [K17]Mikor esett a kakas, beleért a vízbe, azt mondja:

— Szívd fel seggem a vizet!

[K18]Kútból mind kiszívta a vizet, aztán akkor vissza kiszállt, megint fel a gátra másnap.

[K19]— Kisasszonykám, add meg már a garaskám!

[K20]— Forgós égette, az anyját — azt mondja —, fogjátok meg, tegyétek bele a tüzes kemencébe!

[K21]Megkapták a szolgálók, bedobták a kemencébe. [K22]Kakas azt mondja, hogy:

— Bocsásd seggem a vizet, hadd oltsa el a tüzet!

[K23]Hát a kemencéből mind kivitte a tüzet a víz, annyi vizet bocsájtott a segge ugye a kakasnak.

[K24]Megint rászállott a gátra, hogy:

— Kisasszonykám, add meg már a garaskám!

[K25]— Fogjátok meg — azt mondja —, tegyétek be — azt mondja — a méhesbe — azt mondja —, a kaptárba, hagy marja össze a méh!

[K26]Meg is fogták, betették a kaptárba, de megint azt mondta a kakas, hogy:

— Szívd fel seggem a darázst!

[K27]Mind felszívta a méhet a kakas. [K28]No, aztán akkor megint ugye kiszállt, megint fel a gátra.

[K29]Elkezdett kukorékolni, hogy:

— Kisasszonykám, add meg már a garaskám!

[K30]— Hej, forgós égette, fogjátok meg, hadd üljek rá!

[K31]Megkapták a szolgálók a kakast, ő meg felhúzta a szoknyáját — ugye még abban az időben nem volt bugyogó —, felhúzta a szoknyáját, aztán majd hogy ráül, a meztelen farával agyonnyomja a kakast. [K32]Mikor rátette a farát, akkor mondta a kakas, hogy:

— Bocsásd seggem a darázst, hadd csipje meg a királykisasszony farát!

[K33]A sok darázs mind összemarta a lába közét, hasát, mindenét! [K34]Felugrott a királykisasszony, sivalkodott. [K35]A kakas meg elpucolt.

VII. Az egyes szövegmondatok elemzése

[K00]A kakas aranygarasa

[K00/&vb]:

A kakas[^]aranygarasa (*a kakasé*).

Kommentár:

Az elemzésben nem térek ki minden koreferáló elemre: a névelők szövegbeli viselkedését, utaló szerepüket ismertnek veszem.

A címben jelölt birtokos szerkezetet egy entitásnak vettem, és konkatenáltam, bár kérdés, hogy maga a cím mint alárendelt predikáció — 'a garas a kakasé' — milyen fölérendelt predikatív szerkezetbe illeszthető. (Megjegyzendő, hogy a kötetben szereplő mesék címét a gyűjtő adta, ez azonban sokszor megegyezik a mesemondó által használt címmel.)

A cím kiegészítéséhez a *Magyar népmese-katalógus 2 (MNK2)* címváltozatát is segítségül hívhatjuk. A mese sorszáma MNK 715Bx, ami azt jelenti, hogy ez a mese a tündérmesék 7. csoportjába, az *Egyéb tündérmesék*-hez tartozik (AaTh 700—749). A típus címe: *A kiskakas gyémánt félkrajcárja*.

Véleményem szerint a fölérendelt predikatív szerkezet a következőképpen hozható létre: Ez a kakas aranygarasáról — a kiskakas gyémánt félkrajcárjáról — szóló mese, tehát *(ez)* — *(mese)*; vagy: A mese a kakas aranygarasáról szól, tehát *(a mese)* — *(szól)*; vagy: Ez a kakas aranygarásának meséje, tehát: *(ez)* — *(meséje)*.

Bevezetendő indexek:

i01 = a kakas;

i02 = az aranygaras.

[K00/&ind]:

A kakas[=**i01**] aranygarasa[=**i02**+i01]

[**K01**]Volt egyszer egy királycsalád.

[K01/&vb]:

Volt egyszer (*valamikor, a mesélés ideje előtt, a mese kezdetén*) egy királycsalád.

Kommentár:

A szövegmondat egy mondategységből áll.

Predikatív szerkezete: **egy királycsalád — volt**.

Utaló funkciója az **egyszer** határozószónak van. Feladata a jelentől való távolítás, valamint a meseidő nullpontjának kijelölése. A **Volt egyszer egy** mesekezdet mozgósítja a mesére mint szövegtípusra vonatkozó ismereteinket, utasít a metaforikus értelmezésre.

Bevezetendő indexek:

i00 = a mese ideje;

i03 = egy/a királycsalád (első megjelenés, de a referencia a későbbiekben határozottá válik).

[K01/&ind]:

Volt[=**i03**] egyszer[=**i00**] egy királycsalád[i03].

[**K02**]Hát abban a családban volt a királynak egy testvére, egy öregebb kisasszony.

[K02/&vb]:

Hát abban^a családban (*a királycsaládban*) volt a királynak^{egy} testvére (*a királyé*), egy öregebb^{kisasszony} (*volt a királynak a testvére*).

Kommentár:

A szövegmondat egy mondategységből áll.

Predikatív szerkezete: **egy testvére — volt**.

A **hát** az ÉKSz. szerint határozószó, elbeszélésben alkalmazott élénkítőszó. A továbbiakban időre utaló indexet nem rendelek hozzá.

A konkaténáció az alábbi három esetben van grammatikailag jelölve (az argumentumon jegybetoldást, azaz kvalifikációt, szűkítést hajtottunk végre): abban^a családban (kijelölő jelzős szerkezet); a királynak^{egy} testvére (birtokos jelzős szerkezet); egy öregebb^{kisasszony} (minőségjelzős szerkezet).

A predikatív viszony kiterjesztése az azonosító értelmező jelzőre azt eredményezi, hogy a grammatikai eszközökkel összekapcsolt szintagmák szemantikailag is konkaténálódnak: a királynak^{egy} testvére = egy öregebb^{kisasszony}.

Bevezetendő indexek:

i04 = a király;

i05 = a király testvére, egy öregebb kisasszony.

[K02/&ind]:

Hát abban^acsalád[i03]ban volt[=**i05**] a király[=**i04**]nak^{egy}testvére[i05+i04], egy öregebb^{kisasszony}[i05].

[K03]Hát, de ugye csak úgy hívták őt is, hogy királykisasszony, amiért a testvére király volt meg az apja is ugye — de az apja után a testvére lett.

[K03/&vb]:

Hát, de ugye csak úgy hívták (*az emberek*) őt (*a királykisasszonyt*) is, hogy királykisasszony, amiért a testvére (*a királykisasszonyé*) király volt meg az apja (*a királykisasszonyé*) is (*király volt*) ugye — de az apja (*a királykisasszonyé*) után a testvére (*a királykisasszonyé*) lett (*a király*).

Kommentár:

A szövegmondat öt mondategységből áll.

1. mondategység: **Hát, de ugye, csak úgy hívták őt is...**; predikatív szerkezete: (*az emberek*) — **hívták**. Az első mondategység (főmondat) utalószava, tartalomváró eleme: **úgy**.

2. mondategység: **... hogy királykisasszony...**; predikatív szerkezete hiányos. Főmondatával kiegészítve így hangzik: Hát, de ugye, csak királykisasszonynak hívták őt is.

3. mondategység: **... amiért a testvére király volt...**; predikatív szerkezete: **a testvére — király volt**.

4. mondategység: **... meg az apja is ugye —...**; predikatív szerkezete: **az apja — (király volt)**.

5. mondategység: **... de az apja után a testvére lett...**; predikatív szerkezete: **a testvére — (király) lett**.

Az **őt is**, **apja is** álszintagmák belső előfeltevést jeleznek, azaz az előfeltevések csak a közlés aktuális világában érvényesek: ha őt is, akkor másokat is stb. Ezt a szemantikai viszonyt a tagok konkatenációjával nem jelöltem.

Nem kapcsoltam össze a névutós névszót sem: **az apja után**.

Bevezetendő indexek:

– a király mint rangjelzés megkülönböztetendő a király személyétől:

i04* = a király mint rang;

– a királykisasszony mint név megkülönböztetendő a királykisasszony személyétől:

i05* = a királykisasszony mint név;

i06 = az emberek;

i07 = a király és a királykisasszony apja.

[K03/&ind]:

Hát, de ugye csak úgy hívták[=**i06**] ő[i05]t is, hogy királykisasszony[=**i05***], amiért a testvére[i04+i05] király[=**i04***] volt[i04] meg az apja[=**i07+i05**] is ugye — de az apja[i07+i05] után a testvére[i04+i05] lett[i04*].

[K04]Hát aztán ez a királykisasszony nem ment férjhez.

[K04/&vb]:

Hát aztán ez^akirálykisasszony (*a királykisasszony*) nem ment férjhez.

Kommentár:

A szövegmondat egy mondategységből áll.

Predikatív szerkezete: **a királykisasszony — nem ment férjhez**.

Az **aztán** határozószó a mese idejére utal. Azért rendelttem hozzá ismét az i00 indexet, mert a történet időbeli strukturálása a narratív szövegtípus általános ismérve, a meseidő múlása függhet a mesélőtől is.

A kijelölő jelzős szerkezetet konkatenáltam.

A **férjhez megy** szó szerkezetet lexikai egységként kezeljük. A szemantikai bővítés konkatenációval való jelölését indokolatlannak tartottam.

Bevezetendő index nincs.

[K04/&ind]:

Hát aztán[i00] ez^a^királykisasszony[i05] nem ment[i05] férjhez.

[K05]De olyan, olyan szegény királyok voltak, hogy kölcsönből éltek jobban.

[K05/&vb]:

De olyan, olyan szegény^királyok voltak (*ők, a királycsalád*), hogy kölcsönből éltek (*ők, a királycsalád*) jobban.

Kommentár:

A szövegmondat két mondategységből áll.

1. mondategység: **De olyan, olyan szegény királyok voltak,...**; predikatív szerkezete: (*ők*) — **királyok voltak**.

2. mondategység: **hogy kölcsönből éltek jobban.**; predikatív szerkezete: (*ők*) — **éltek**.

A minőségjelzős szintagma tagjait konkatenáltam.

Bevezetendő index nincs.

[K05/&ind]:

De olyan, olyan szegény^királyok[i03] voltak[i03], hogy kölcsönből éltek[i03] jobban.

[K06]Hát ugye baromfi önáluk is volt.

[K06/&vb]:

Hát ugye baromfi önáluk (*a királycsaládnál*) is volt.

Kommentár:

A szövegmondat egy mondategységből áll.

Predikatív szerkezete: **baromfi — volt**.

Bár a **baromfi** hyperonimája a **kakasnak**, kapcsolatukat nem a **kakas** indexének módosításával jelöltem, hanem új indexet vettem föl.

Az **önáluk is** álszintagmát nem konkatenáltam (vö. K03).

Bevezetendő index:

i08 = baromfi.

[K06/&ind]:

Hát ugye baromfi[=**i08**] önáluk[i03] is volt[i08].

[K07]Volt egy kakas; ahogy kapart a szeméten, kikapart egy aranygarast.

[K07/&vb]:

Volt (*a királycsaládnak*) egy kakas(*a*); ahogy kapart (*a kakas*) a szeméten, kikapart (*a kakas*) egy aranygarast.

Kommentár:

A szövegmondat három mondategységből áll.

1. mondategység: **Volt egy kakas...**; predikatív szerkezete: **egy kakas — volt.**
2. mondategység: **... ahogy kapart a szeméten...**; predikatív szerkezete: *(a kakas) — kapart.*
3. mondategység: **kikapart egy aranygarast.**; predikatív szerkezete: *(a kakas) — kikapart.*

Az **egy kakas** azonos a címben említett kakassal, az **egy aranygaras** azonos a cím aranygarásával, ezért kapták ugyanazt az indexet.

Bevezetendő index:

i09 = a szemét ('szemétdomb').

[K07/&ind]:

Volt[i01] egy kakas[i01]; ahogy kapart[i01] a szemét[=**i09**]en, kikapart[i01] egy aranygaras[i02]t.

[K08]Meglátta a királykisasszony, azt mondja, hogy: — Kakaskám, add nekem a garaskát!

[K08/&vb]:

Meglátta *(a kakast)* a királykisasszony, azt mondja *(a királykisasszony a kakasnak)*, hogy: — Kakaskám *(az enyém, a királykisasszonyé)*, add *(te, a kakas)* nekem *(a királykisasszonynak)* a garaskát!

Kommentár:

A szövegmondat három mondategységből áll.

1. mondategység: **Meglátta a királykisasszony...**; predikatív viszony: **a királykisasszony — meglátta.**
2. mondategység: **... azt mondja...**; predikatív viszony: *(a királykisasszony) — mondja.*
3. mondategység: **hogy: — Kakaskám, add nekem a garaskát!**; predikatív viszony: *(te) — add.*

A második mondategység (főmondat) utalószava az **azt**. Bár a várt tartalom a következő mondategységben (a mellékmondatban) fogalmazódik meg, grammatikai helyét a főmondatban tárgyi vonzatként jelölöm.

Ebben a szövegmondatban az **ad** ige *valaki, valamit, valakinek* vonzathelyekkel szerepel.

Bevezetendő index:

i01' = kakaska (megszólítás).

[K08/&ind]:

Meglátta[i05|i01] a királykisasszony[i05], azt mondja[i05|AZT], hogy: —Kakaskám[=**i01'**+i05], add[i01|i02] nekem[i05] a garaská[i02]t!

Számolnunk kell a szövegmondat másfajta verbális kiegészítésével és elemzésével:

[K08/&vb]:

Meglátta *(ezt)* a királykisasszony, vagyis: Meglátta *(azt, hogy a kakas kikapart egy aranygarast)* a királykisasszony...

A közelre mutató névmás a szövegelőzményt, a K07 tartalmát foglalja össze. Ekkor az indexált változat a következő lesz:

[K08/&ind]:

Meglátta[i05|EZT] a királykisasszony[i05]...

A táblázatban mindkét változatot feltüntettem.

[K09]— Odaadom, királykisasszony, de csak három nap múlva visszaadod!

[K09/&vb]:

— Odaadom (*én, a kakas, neked, a királykisasszonynak a garast*), királykisasszony, de csak (*akkor, ha*) három[^]nap múlva visszaadod (*te, a királykisasszony, nekem, a kakasnak a garast*)!

Kommentár:

A szövegmondat három mondategységből áll.

1. mondategység: **Odaadom, királykisasszony,...**; predikatív szerkezete: (*én*) — **odaadom**.
2. mondategység: **... de csak** (*akkor*),...; predikatív szerkezete hiányos, megegyezik az előző tagmondatéval: (*én*) — (*odaadom*).
3. mondategység: **... (ha) három nap múlva visszaadod!**; predikatív szerkezete: (*te*) — **visszaadod**.

Ebben a szövegmondatban az **odaad** ige három vonzathelye van kitöltve.

Mind az **odaad** ('átnyújt'), mind a **visszaad** ige igekötője irányt jelöl, ezért kapták meg annak az indexét, akinek odaadtak, ill. visszaadtak valamit.

A **három nap múlva** a mese idejére utal, tehát azonosnak veszem i00-val. A menyenyiségjelzős szerkezetet konkatenáltam, a névutós kapcsolatot nem.

Bevezetendő index:

i05' = királykisasszony (megszólítás).

[K09/&ind]:

— Oda[i05]adom[i01|i02], királykisasszony[=**i05'**], de csak három[^]nap múlva[i00] vissza[i01]adod[i05|i02].

[K10]— Visszaadom, kakaskám, csak add ide a garaskát!

[K10/&vb]:

— Visszaadom (*én, a királykisasszony, neked, a kakasnak a garast*), kakaskám (*az enyém, a királykisasszonyé*), csak add ide (*te, a kakas, nekem, a királykisasszonynak*) a garaskát!

Kommentár:

A szövegmondat két mondategységből áll.

1. mondategység: **Visszaadom, kakaskám,...**; predikatív viszony: (*én*) — **visszaadom**.
2. mondategység: **... csak add ide a garaskát!**; predikatív viszony: (*te*) — **add ide**.

Az előző mondathoz hasonlóan, az **idead** és a **visszaad** ige három vonzattal szerepelnek, igekötőjük irányt jelez.

Bevezetendő index nincs.

[K10/&ind]:

— Vissza[i01]adom[i05|i02], kakaskám[i01'+i05], csak add[i01|i02] ide[i05] a garaská[i02]t!

[K11]Hát oda is adta a kakas a garast.

[K11/&vb]:

Hát oda is adta (*a királykisasszonynak*) a kakas a garast.

Kommentár:

A szövegmondat egy mondategységből áll.

Predikatív viszony: **a kakas** — **odaadta**.

Az **odaad** ige vonzatai és utaló funkciója ugyanaz, mint K09-ben. A beékelődő **is** kötőszót, ami itt következményt fejez ki, nem konkaténáltam.

Bevezetendő index nincs.

[K11/&ind]:

Hát oda[i05] is adta[i01|i02] a kakas[i01] a garas[i02]t.

[K12]De bizony, ugye nem adta vissza a királykisasszony a garast.

[K12/&vb]:

De bizony, ugye nem adta vissza (*a kakasnak*) a királykisasszony a garast.

Kommentár:

A szövegmondat egy mondategységből áll.

Predikatív viszony: **a királykisasszony — nem adta vissza.**

A **visszaad** ige vonzatstruktúrája és koreferenciája ugyanaz, mint K10-ben.

Bevezetendő index nincs.

[K12/&ind]:

De bizony, nem adta[i05|i02] vissza[i01] a garas[i02]t.

[K13]Hát aztán harmadnapra felszállott a kakas ugye a gátra, aztán elkezdett kukorékolni, hogy: — Kisasszonykám, add meg már a garaskám!

[K13/&vb]:

Hát aztán harmadnapra felszállott a kakas ugye a gátra, aztán elkezdett (*a kakas*) kukorékolni, hogy: — Kisasszonykám (*az enyém, a kakasé*), add meg már a garaskám (*az enyémet, a kakasét*)!

Kommentár:

A szövegmondat három mondategységből áll.

1. mondategység: **Hát aztán harmadnapra felszállott a kakas ugye a gátra,...;** predikatív viszony: **a kakas — felszállott.**

2. mondategység: **... aztán elkezdett kukorékolni,...;** predikatív viszony: (*a kakas*) — **elkezdett.**

3. mondategység: **... hogy: — Kisasszonykám, add meg már a garaskám!;** predikatív viszony: (*te*) — **add meg.**

Mind az **aztán** határozószó, mind a **harmadnapra** ragos névszó a mese idejének múlását jelzi, tehát az i00 indexet rendelttem hozzájuk. A második mondategységet bevezető **aztán** kötőszószzerű.

A **felszállott** ige igekötője előreutal egy *hová* kérdésre felelő helyre, itt a **gátra**.

A **megad** ige igekötőjének nincs irányjelölő szerepe. Vonzataiból kettő szerepel a mondatban: valaki, valamit. Annak ellenére, hogy utaló funkciót együtt töltenek be, igét és igekötőjét nem konkaténáltam.

Bevezetendő index:

i10 = a gát.

[K13/&ind]:

Hát aztán[i00] harmadnap[i00]ra fel[=**i10**]szállott[i01] a kakas[i01] a gát[i10]ra, aztán[i00] elkezdett[i01] kukorékolni, hogy: — Kisasszonykám[i05'+i01], add[i05|i02] meg már a garaskám[i02+i01]!

[K14]No, a kisasszony meg ugye, a királykisasszony szégyellte, hogy hát királykisasszony létére a kakastól kért garast.

[K14/&vb]:

No, a kisasszony meg ugye, a királykisasszony szégyellte (*azt*), hogy hát királykisasszony létére a kakastól kért garast.

Kommentár:

A szövegmondat két mondategységből áll.

1. mondategység: **No, a kisasszony meg ugye, a királykisasszony szégyellte,...;** predikatív viszony: **a királykisasszony — szégyellte.**

2. mondategység: **... hogy hát királykisasszony létére a kakastól kért garast.;** predikatív viszony: (*ő*) — **kért.**

A **létére** névutószerűen használt főnevet nem konkaténáltam.

Az első mondategység kitehető utalószava az **azt**, melyet az eddigiekkel megegyezően a **szégyellte** ige tárgyi vonzataként vettem föl.

Bevezetendő index:

i02* = garas 'pénz'.

[K14/&ind]:

No, a kisasszony[i05] meg ugye, a királykisasszony[i05] szégyellte[i05|AZT], hogy hát királykisasszony[i05*] lété[i05]re a kakas[i01]tól kért[i05] garas[i02*]t.

[K15]Mondta a szolgálóknak, hogy fogják meg, aztán hajítsák be a kútba.

[K15/&vb]:

(*Azt*) mondta (*a királykisasszony*) a szolgálóknak, hogy fogják meg (*a szolgálók a kakast*), aztán hajítsák be (*a szolgálók a kakast*) a kútba.

Kommentár:

A szövegmondat három mondategységből áll.

1. mondategység: **Mondta a szolgálóknak,...;** predikatív viszony: (*a királykisasszony*) — **mondta.**

2. mondategység: **... hogy fogják meg,...;** predikatív viszony: (*ők*) — **fogják meg.**

3. mondategység: **... aztán hajítsák be a kútba.;** predikatív viszony: (*ők*) — **hajítsák be.**

Az első mondategységbe kitehető **azt** utalószót a szokásos módon jelöltem.

A **fogják meg** igeekötője a befejezettséget jelöli.

Az **aztán** határozószó itt is kötőszó értékű: 'és hajítsák be a kútba'.

A **hajítsák be** igeekötője a *hová* kérdésre felelő **kútba** helyhatározóra utal előre.

Bevezetendő indexek:

i11 = a szolgálók;

i12 = a kút.

[K15/&ind]:

Mondta[i05|AZT] a szolgálók[=**i11**]nak, hogy fogják[i11|i01] meg, aztán[i00] hajítsák[i11|i01] be[=**i12**] a kút[i12]ba.

[K16]Hát a szolgálók megkapták a kakast, bedobták a kútba, érted.

[K16/&vb]:

Hát a szolgálók megkapták a kakast, bedobták (*a szolgálók a kakast*) a kútba, érted.

Kommentár:

A szövegmondat két mondategységből áll.

1. mondategység: **Hát a szolgálók megkapták a kakast,...**; predikatív viszony: **a szolgálók — megkapták.**

2. mondategység: **... bedobták a kútba, érted.**; predikatív viszony: (*ők*) — **bedobták.**

A **megkapták** 'megfogták' igekötője befejezettséget, a **bedobták** igekötője irányt jelöl, melyet ugyanúgy ábrázolok, mint az előző mondatban.

Az elemzett részletben egyedül itt utal nyelvi elem a közönséggel való kapcsolattartásra: **érted** (kiszólás a hallgatóhoz).

Bevezetendő index nincs.

[K16/&ind]:

Hát a szolgálók[i11] megkapták[i11|i01] a kakas[i01]t, be[i12]dobták[i11|i01] a kút[i12]ba, érted.

[K17]Mikor esett a kakas, beleért a vízbe, azt mondja: — Szívd fel seggem a vizet!

[K17/&vb]:

(*A*)mikor esett a kakas, beleért a vízbe (*a kútéba*), azt mondja (*a kakas*): —Szívd fel seggem (*az enyém, a kakasé*) a vizet (*a kútét*)!

Kommentár:

A szövegmondat négy mondategységből áll.

1. mondategység: **Mikor esett a kakas,...**; predikatív viszony: **a kakas — esett.**

2. mondategység: **... beleért a vízbe,...**; predikatív viszony: (*a kakas*) — **beleért.**

3. mondategység: **... azt mondja::**; predikatív viszony: (*a kakas*) — **mondja.**

4. mondategység: — **Szívd fel seggem a vizet!;** predikatív viszony: (*te*) — **szívd fel.**

A harmadik mondategység (főmondat) utalószava az **azt**. Az eddigiekhez hasonlóan tárgyi vonzatként vettem föl.

A **szívd fel** igekötője mindenképpen irányjelölő: 1.'szívással valamiből magába vagy valamely tartóba főlemel' (ÉKSz.), mivel azonban nincs benne a szövegmondatban, hogy honnan szívja fel, ezért nem adtam az igekötőnek koreferáló indexet. K13 **add meg** igéjéhez hasonlóan igét és igekötőjét nem konkaténáltam.

Bevezetendő indexek:

i13 = a kút vize;

i14 = a kakas segge;

i14' = seggem (megszólítás).

[K17/&ind]:

Mikor esett[i01] a kakas[i01], bele[=**i13**]ért[i01] a víz[i13]be, azt mondja[i01|AZT]: — Szívd[i14|i13] fel seggem[i14'+i01] a víz[i13]et!

[K18]Kútból mind kiszívta a vizet, aztán akkor vissza kiszállt, megint fel a gátra másnap.

[K18/&vb]:

(*A*) kútból mind kiszívta (*a segge*) a vizet (*a kútét*), aztán akkor vissza kiszállt (*a kakas*), megint fel a gátra másnap.

Kommentár:

A szövegmondat három mondategységből áll.

1. mondategység: **Kútból mind kiszívta a vizet,...**; predikatív viszony: (*a segge*) — **kiszívta**.
2. mondategység: **... aztán akkor vissza kiszállt,...**; predikatív viszony: (*a kakas*) — **kiszállt**.
3. mondategység: **megint fel a gátra másnap;** predikatív viszonya hiányos, a megelőző tagmondatból tudhatjuk meg: (*a kakas*) — (*kiszállt*).

A határozott névelő elmaradása régebben nyelvjárási, ma inkább beszélt nyelvi sajátosság (**kútból**).

A **kiszívta** ige igekötője irányát tekintve a **kútra** utal vissza.

Az **aztán, akkor, másnap, megint** határozószók elmozdulást jeleznek az időtengelyen. Az ÉKSz. kiemeli az **aztán** fontosságát történés elbeszélésében, de pongyola használatúnak minősíti.

A lejegyzés a **vissza** határozószói olvasatát valószínűsíti, de fölmerülhet igekötőként való értelmezése is (vö. vissza-, kiszállt). Ez a szűkebb-tágabb szófaji besorolás az indexálást nem befolyásolja.

Bevezetendő index nincs.

[K18/&ind]:

Kút[i12]ból mind ki[i12]szívta[i01|i13] a viz[i13]et, aztán[i00] akkor[i00] vissza[i10] ki[i12]szállt[i01], megint[i00] fel[i10] a gát[i10]ra másnap[i00].

[K19]— Kisasszonykám, add meg már a garaskám!

[K19/&vb]:

— Kisasszonykám (*az enyém, a kakasé*), add meg már a garaskám (*az enyémet, a kakasét*)!

Kommentár:

A szövegmondat egy mondategységből áll.

Predikatív viszony: (*te*) — **add meg**.

A szövegmondat koreferenciális elemzése megegyezik K13 harmadik tagmondatáéval, mivel annak szó szerinti ismétlése.

Bevezetendő index nincs.

[K19/&ind]:

— Kisasszonykám[i05'+i01], add[i05|i02] meg már a garaskám[i02+i01]!

[K20]— Forgós égette, az anyját — azt mondja —, fogjátok meg, tegyétek bele a tüzes kemencébe!

[K20/&vb]:

— Forgós égette, az anyját — azt mondja (*a királykisasszony*) —, fogjátok meg (*ti, a szolgálak a kakast*), tegyétek bele (*ti, a szolgálak a kakast*) a tüzes kemencébe!

Kommentár:

Véleményem szerint a szövegmondat öt mondategységből áll.

1. mondategység: — **Forgós égette,...**; tagolatlan mondat, predikatív viszonyt nem tudunk megállapítani.
2. mondategység: **... az anyját —...**; tagolatlan mondat, predikatív viszonyt szintén nem tudunk megállapítani.
3. mondategység: **... azt mondja —...**; predikatív viszony: (*a királykisasszony*) — **mondja**.
4. mondategység: **... fogjátok meg,...**; predikatív viszony: (*ti*) — **fogjátok meg**.
5. mondategység: **... tegyétek bele a tüzes kemencébe!**; predikatív viszony: (*ti*) — **tegyétek bele**.

A harmadik mondategység **azt** utalószavát a szokásos módon tüntettem föl.

A **meg** igekötő nem irányt jelöl, így nem kapott koreferáló indexet, és nem is konkaténáltam a **megad** (K13 és K19), valamint a **felszív** (K17) mintájára.

Ezzel szemben a **bele** igekötőnek egyértelmű az irányjelölő funkciója: **a kemencébe**.

Bevezetendő index:

i15 = a kemence.

[K20/&ind]:

— Forgós égette, az anyját — azt mondja[i05|AZT] —, fogjátok[i11|i01] meg, tegyétek[i11|i01] bele[=**i15**] a tüzes kemencé[i15]be!

[K21]Megkapták a szolgálók, bedobták a kemencébe.

[K21/&vb]:

Megkapták a szolgálók (*a kakast*), bedobták (*a szolgálók a kakast*) a kemencébe (*az említett kemencébe*).

Kommentár:

A szövegmondat két mondategységből áll.

1. mondategység: **Megkapták a szolgálók,...**; predikatív viszony: **a szolgálók — megkapták.**

2. mondategység: **... bedobták a kemencébe.**; predikatív viszony: (*a szolgálók*) — **bedobták.**

A **megkapták** 'megfoglalták' igeikötője befejezettséget, a **bedobták** igeikötője irányt jelöl (vö. K16).

Bevezetendő index nincs.

[K21/&ind]:

Megkapták[i11|i01] a szolgálók[i11], be[i15]dobták[i11|i01] a kemencé[i15]be.

[K22]Kakas azt mondja, hogy: — Bocsásd seggem a vizet, hadd oltsa el a tüzet!

[K22/&vb]:

(*A*) kakas azt mondja, hogy: — Bocsásd seggem (*az enyém, a kakasé*) a vizet (*a kútét*), hadd oltsa el (*a víz*) a tüzet (*a kemencéét*)!

Kommentár:

A szövegmondat három mondategységből áll.

1. mondategység: **Kakas azt mondja,...**; predikatív viszony: (*a*) **kakas — mondja.**

2. mondategység: **... hogy: — Bocsásd seggem a vizet,...**; predikatív viszony: (*te*) — **bocsásd.**

3. mondategység: **... hadd oltsa el a tüzet!**; predikatív viszonya hiányos: (*az*) — **oltsa el.**

A határozott névelő hiánya (**kakas**) K19-hez hasonló sajátosság.

A tárgyi alárendelés utalószavát a szokott módon vettem föl.

Az **elolt** ige igeikötője a cselekvés befejezettségét jelzi, ábrázolása megegyezik a **megad** (K13, K19), **felszív** (K17), **megkap** (K21) igeik ábrázolásával.

Bevezetendő index:

i16 = a tűz.

[K22/&ind]:

Kakas[i01] azt mondja[i01|AZT], hogy: — Bocsásd[i14|i13] seggem[i14'+i01] a viz[i13]et, hadd oltsa[i13|i16] el a tűz[i16]et!

[K23]Hát a kemencéből mind kivitte a tüzet a víz, annyi vizet bocsájtott a segge ugye a kakasnak.

[K23/&vb]:

Hát a kemencéből mind kivitte a tüzet a víz (*a kúté*), annyi vizet bocsájtott a segge ugye a kakasnak.

Kommentár:

A szövegmondat két mondategységből áll.

1. mondategység: **Hát a kemencéből mind kivitte a tüzet a víz,...**; predikatív viszony: **a víz — kivitte.**

2. mondategység: **... annyi vizet bocsájtott a segge ugye a kakasnak.**; predikatív viszony: **a segge — bocsájtott.**

A **kivitte** 'eloltotta' igekötője világosan utal a *honnan* kérdésre felelő helyhatározóra: **kemencéből.**

Bevezetendő index nincs.

[K23/&ind]:

Hát a kemencé[i15]ből mind ki[i15]vitte[i13|i16] a tűz[i16]et a víz[i13], annyi viz[i13]et bocsájtott[i14] a segge[i14+i01] ugye a kakas[i01]nak.

VIII. Összefoglalás:

A *kakas aranygarasa* c. mese szövegének legátfogóbb szervezője az ismétlés. A kiválasztott részletben K13-tól K18a-ig (K18 első mondategységéig) tartó rész többé-kevésbé megismétlődik K18b-től K23-ig.

A mondategységek száma 1 és 5 között mozog. Öt mondategység kétszer fordul elő: [K03]-ba a mesemondó is belebonyolódik, K20 pedig az érzelemkifejező tagolatlan mondatok miatt hosszabb. Az elbeszélés szövegmondatainak struktúrája nem bonyolult.

A 23 szövegmondatban 16 indexet vezettem be. A narratív szövegtípus legjellemzőbb sajátása az események időbeli egymásutánisága, amit úgy jelöltem, hogy a meseidő múlására utaló időhatározóknak (határozószónak, ragos névszónak, névutós névszónak) egységesen i00 indexet adtam.

A legtöbb fejtörést a konkatenáció kérdése okozta. A jelzős szerkezetek tagjait konkatenáltam. Nem konkatenáltam a leíró nyelvtanban álszintagmának nevezett névelős és névutós kapcsolatokat, a módosítószóval módosított mondatrészeket („öt is”) és a szószerkezeteket („férjhez megy”). Nem konkatenáltam az elváló igekötőket sem.

IX. A koreferenciaindexekkel kiegészített szövegmondatok jegyzéke:

[K00/&ind]:

A kakas[=i01] aranygarasa[=i02+i01]

[K01/&ind]:

Volt[=i03] egyszer[=i00] egy királycsalád[i03].

[K02/&ind]:

Hát abban^a^család[i03]ban volt[=i05] a király[=i04]nak^egy^testvére[i05+i04], egy öregebb^kis-asszony[i05].

[K03/&ind]:

Hát, de ugye csak úgy hívták[=i06] ő[i05]t is, hogy királykisasszony[=i05*], amiért a testvére[i04+i05] király[=i04*] volt[i04] meg az apja[=i07+i05] is ugye — de az apja[i07+i05] után a testvére[i04+i05] lett[i04*].

[K04/&ind]:

Hát aztán[i00] ez^a^királykisasszony[i05] nem ment[i05] férjhez.

[K05/&ind]:

De olyan, olyan szegény^királyok[i03] voltak[i03], hogy kölcsönből éltek[i03] jobban.

[K06/&ind]:

Hát ugye baromfi[=i08] önáluk[i03] is volt[i08].

[K07/&ind]:

Volt[i01] egy kakas[i01]; ahogy kapart[i01] a szemét[=i09]en, kikapart[i01] egy aranygaras[i02]t.

[K08/&ind]:

Meglátta[i05|i01] a királykisasszony[i05], azt mondja[i05|AZT], hogy: —Kakaskám[=i01'+i05], add[i01|i02] nekem[i05] a garaská[i02]t!

vagy:

[K08/&ind]:

Meglátta[i05|EZT] a királykisasszony[i05]...

[K09/&ind]:

— Oda[i05]adom[i01|i02], királykisasszony[=i05'], de csak három^nap múlva[i00] vissza[i01]adod[i05|i02].

[K10/&ind]:

— Vissza[i01]adom[i05|i02], kakaskám[i01'+i05], csak add[i01|i02] ide[i05] a garaská[i02]t!

[K11/&ind]:

Hát oda[i05] is adta[i01|i02] a kakas[i01] a garas[i02]t.

[K12/&ind]:

De bizony, nem adta[i05|i02] vissza[i01] a garas[i02]t.

[K13/&ind]:

Hát aztán[i00] harmadnap[i00]ra fel[=i10]szállott[i01] a kakas[i01] a gát[i10]ra, aztán[i00] elkezdett[i01] kukorékolni, hogy: — Kisasszonykám[i05'+i01], add[i05|i02] meg már a garaskám[i02+i01]!

[K14/&ind]:

No, a kisasszony[i05] meg ugye, a királykisasszony[i05] szégyellte[i05|AZT], hogy hát királykisasszony[i05*] lété[i05]re a kakas[i01]tól kért[i05] garas[i02*]t.

[K15/&ind]:

Mondta[i05|AZT] a szolgálók[=i11]nak, hogy fogják[i11|i01] meg, aztán[i00] hajítsák[i11|i01] be[=i12] a kút[i12]ba.

[K16/&ind]:

Hát a szolgálók[i11] megkapták[i11|i01] a kakas[i01]t, be[i12]dobták[i11|i01] a kút[i12]ba, érted.

[K17/&ind]:

Mikor esett[i01] a kakas[i01], bele[=i13]ért[i01] a víz[i13]be, azt mondja[i01|AZT]: — Szívd[i14|i13] fel seggem[i14'+i01] a víz[i13]et!

[K18/&ind]:

Kút[i12]ból mind ki[i12]szívta[i01|i13] a víz[i13]et, aztán[i00] akkor[i00] vissza[i10] ki[i12]szállt[i01], megint[i00] fel[i10] a gát[i10]ra másnap[i00].

[K19/&ind]:

— Kisasszonykám[i05'+i01], add[i05|i02] meg már a garaskám[i02+i01]!

[K20/&ind]:

— Forgós égette, az anyját — azt mondja[i05|AZT] —, fogjátok[i11|i01] meg, tegyéték[i11|i01] bele[=i15] a tüzes kemencé[i15]be!

[K21/&ind]:

Megkapták[i11|i01] a szolgálók[i11], be[i15]dobták[i11|i01] a kemencé[i15]be.

[K22/&ind]:

Kakas[i01] azt mondja[i01|AZT], hogy: — Bocsásd[i14|i13] seggem[i14'+i01] a víz[i13]et, hadd oltsa[i13|i16] el a tűz[i16]et!

[K23/&ind]:

Hát a kemencé[i15]ből mind ki[i15]vitte[i13|i16] a tűz[i16]et a víz[i13], annyi víz[i13]et bocsájtott[i14] a segge[i14+i01] ugye a kakas[i01]nak.

X. A koreferenciaindexek szövegmondatokbeli előfordulását szemléltető táblázat (1. táblázat):

	K00	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09	K10	K11
K00-K22									meg-látta (K07)			
i00		egyszer			aztán					három nap múlva		
i01	a kakas							volt egy kakas kapart	me glátta kakas- kám add	oda- adom	vissza- adom kakas- kám add ide	oda is adta a kakas
i02	a kakas arany- garasa							egy aranyga- rast	add a garas- kát	oda- adom vissza- adod	vissza- adom add ide a garas- kát	oda is adta a garast
i03		volt egy király- család	abban a csa- ládban			királyok voltak éltek	ő náluk					
i04			a ki- rálynak egy test- vére	a test- vére király volt lett								
i05			volt egy öre- gebb	őt király- kisasz- szony	ez a király- kis- asszony				meg- látta a	oda- adom		oda is adta
i05				a test-	ment				király-	király-		

				vére kisasz- szony az apja					kisasz- szony mondja kakas- kám nekem	kisasz- szony vissza- adod		
i06				hívták								
i07				az apja								
i08							baromfi volt					
i09								a sze- méten				
i10												
i11												
i12												
i13												
i14												
i15												
i16												
i00		aztán har- mad- napra		aztán			aztán akkorm egint másnap					
i01	vissza	felszál- lott a kakas	a kakas- tól	fogják meg hajítsák be	meg- kapták a kakast	esett a kakas beleért	kiszívta kiszállt	kisasz- szony- kám	fogjátok meg	meg- kapták	kakas mondja	a segge
i01		elkez- dett kisasz- szony- kám a garas- kám			bedob- ták	mondja seggem		a garas- kám	tegyétek bele	bedob- ták	seggem	a kakas- nak
i02	nem adta a garast	add meg a garas- kám	garast					add meg a garas- kám				
i03												
i04												
i05	nem adta	kisasz- szony- kám add meg	a kisasz- szony a király- kisasz- szony szé- gyellte király- kisasz- szony léte	mondta				kisasz- szony- kám add meg	mondja			

			kért									
i06												
i07												
i08												
i09												
i10		felszá- lott a gátra					vissza fel a gátra					
i11				a szolgál- lónak fogják meg hajítsák be	a szolgál- lók meg- kapták bedob- ták				fogjátok meg tegyétek bele	meg- kapták a szol- gálók bedob- ták		
i12				hajítsák be a kútba	bedob- ták a kútba		kútból kiszívta kiszállt					
i13						beleér a vízbe szívd fel a vizet	kiszívta a vizet				bocsásd a vizet oltsa el	kivitte a víz vizet
i14						szívd fel seggem					bocsásd seggem	bocsáj- tott a segge
i15									tegyétek bele a ke- men- cébe	bedobták a ke- men- cébe		a ke- men- céből kivitte
i16											oltsa el a tüzet	kivitte a tüzet

1. táblázat

Irodalomjegyzék:

VOIGT—BALOGH, 1974:

VOIGT VILMOS—BALOGH LAJOS: A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata. Szerkesztési irányelvek IV, Budapest.

Magyar népmese-katalógus 2 (MNK2), Összeállította és a bevezetőt írta: DÖMÖTÖR ÁKOS, szerk.: KOVÁCS ÁGNES, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1988.

PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

8. Egy CD-ROM elektronikus használati utasításának (ko)referenciális elemzéséhez

*Példaszöveg: Az Anyanyelvi könyvespolc című
CD-ROM használati utasítása*
BENKES RÉKA—VASS LÁSZLÓ

1.1. Az Akadémiai Kiadó és a Scriptum Kft. gondozásában a közelmúltban több elektronikus kiadvány jelent meg, pl. a *Hatnyelvű hangosszótár* vagy a közismert és nélkülözhetetlen kézikönyvek felhasználásával készült *Anyanyelvi könyvespolc* című CD-ROM, továbbá az *Új Akadémiai Kislexikon*, s a sort még folytathatnánk. (Vö. BENKES R.—VASS 1997c.)

1.2. Ebben a dolgozatunkban az *Anyanyelvi könyvespolc* használatát segítő ‘nem lineáris organizációjú’ ‘elektronikus sűgő’ egy kompakt egységét vesszük vizsgálat alá a szemiotikai textológia modelljében (lásd pl. PETŐFI—BÁCSI—BENKES—VASS 1993). Az elemzés áttekinthetőségének megkönnyítése érdekében a CD-ROM-hoz csatolt tradicionális (nyomtatott) formájú, vagyis ‘dominánsan lineáris organizációjú’ ‘használati utasítás’-nak, a *Felhasználói útmutatónak* a kiválasztott egységgel ‘analóg’ szövegrészletét mellékletként adjuk meg.

1.3. Tanulmányunk célja szűkebben az, hogy egy korszerű kiadvány tanulmányozásával tegyünk kísérletet a (ko)referenciális elemek és (ko)referenciarelációk megközelítésére (vö. többek között PETŐFI 1998), tágabban az, hogy korunk és a *Nemzeti Alaptanterv* követelményeivel is összhangban a magunk eszközeivel és módszereivel próbáljuk meg előmozdítani az *Anyanyelvi könyvespolc*, illetőleg a hozzá hasonló — lassan mindennapi életünket is átható — nagy teljesítményű információhordozók alkalmazását az oktatásban (pl. *Verstár – a magyar líra klasszikusai*, Arcanum DataBases Kft., *Nyelvmester Plusz*, Vision-X Kft. stb.), implicit módon pedig az, hogy írásunkkal legalább áttételesen hozzájáruljunk nyelv művelésünk áldatlan állapotának, ellentmondásainak feloldásához, ha nyelvhelyességi kérdésekkel explicit formában e helyütt nem is tudunk foglalkozni (l. többek között BENKŐ—FÁBIÁN—FEKETE—GRÉTSY—HELTAINÉ—KARDEVÁN—KEMÉNY—SEBESTYÉN—SZENDE—TOLCSVAI NAGY 1997).

2.1. Az *Anyanyelvi könyvespolc* alapjául az Akadémiai Kiadó következő kézikönyvei szolgálnak: *A magyar helyesírás szabályai* (ISBN 963 05 6810 1), DEME LÁSZLÓ—FÁBIÁN PÁL (szerk.): *Helyesírási kézikönyvtár* (ISBN 963 05 4751 1), BAKOS FERENC (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések szótára* (ISBN 963 05 6773 3), GRÉTSY LÁSZLÓ—KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *Képes diákszótar* (ISBN 963 05 6413 0).

2.2. Az adatbázist, hasonlóképpen a Scriptum Kft. kiadványainak többségéhez, a GIB (Graphical Interactive Book) teljes szövegű dokumentumvisszakereső és -megjelenítő rendszer működteti, melynek segítségével a felhasználó az adott könyvet ‘hagyományos formájában is kezelheti, valamint megismerhet sok új, sokoldalú és flexibilis módszert a könyv tartalmának megjelenítésére, az abban való keresésre’ — vallják a kiadók.

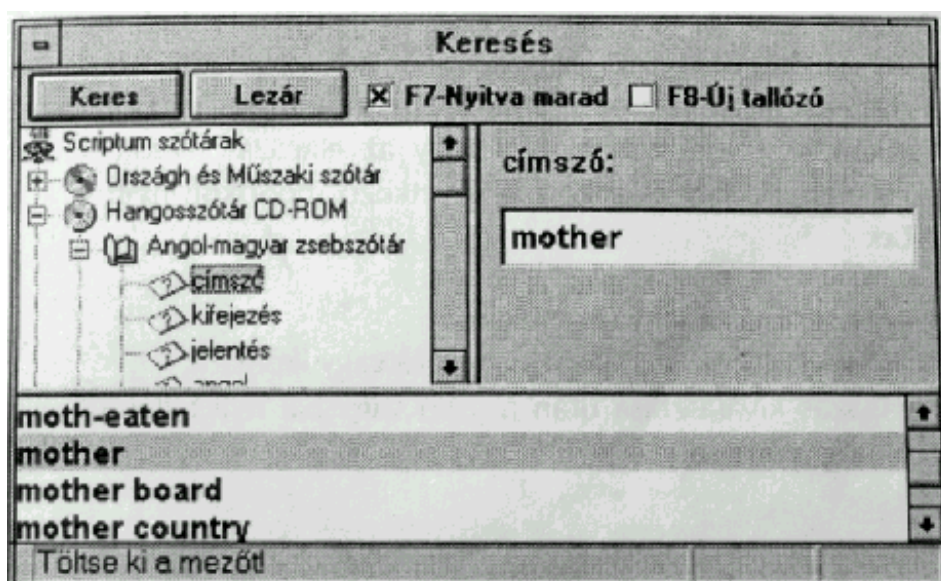
2.3. A vizuálisan — monitor közvetítésével — (ap)percipálható sűgő tartalma a következő: ‘A menüpontok’, ‘Az eszközsor’, ‘A keresőablak’, ‘A tallózóablak’, ‘A dialógusablakok’, ‘A keresőártyák’, ‘Előzmények’, ‘Szógyakorlás’ és ‘Gyakran feltett kérdések’. Erről a listáról a harmadik blokkot, ‘A keresőablak’ autonóm részegységet (lásd **Ve**) vettük közelebből is szemügyre (l. 1. ábra), mely egyrészt multimediális kommunikátum, másrészt a verbális és képi (ikonografikus) összetevőkkel rendelkező adatbázis több — különböző eszközökkel, stílusokkal (színekkel, betűtípusokkal, ikonokkal stb.) ‘(ko)referencializált’ — pontjáról is elérhető (vö. még VASS 1996b: 161 kk.). (Csak zárójelesen jegyezzük meg, hogy a tanulmányunkban alkalmazott ikonikus jelek — technikai okok miatt — nem teljesen egyeznek meg a kiadványéival.)

Ve:

T A keresőablak

A keresőablak egy CD ©, egy azon belüli könyv , az abban való keresés módszerének és a keresendő szó (szavak) beírására vagy kiválasztására szolgál. Az ablaknak három fő része van, ezek között egérrel, vagy a TAB, illetve a SHIFT-TAB billentyűkkel mozoghat. A keresőablak részeit az egérrel átméretezheti. A képen az ablak valamely részére rákattintva kaphat az adott részből értékes információkat.

I

1. ábra

3. Ebben a szekcióban azt próbáljuk megmutatni, hogy a választott — verbális és képi (ikonografikus) komponensekből álló — speciális szöveg, használati utasítás hipertextuálisan, vagyis ‘nem lineárisan organizált’, de természetesen ‘lineáris interpretáció’-t is megkívánó manifesztációjának ‘törzsszöveg’-ében a (ko)referenciális elemzés milyen — egyrészt a relátum mentális modelljéből levezethető, másrészt jószerével csak tapasztalati úton, azaz a relátummal ténylegesen ‘konfrontálódva’ nyerhető — ‘(implicit) szövegkiegészítések’-et tesz szükségessé, továbbá azt, hogy a (ko)referenciarelációk explicit reprezentálása milyen ‘(ko)referenciaindexek’ alkalmazásával oldható meg. (Vö. PETŐFI — VASS 1997.)

A **Ve** vehikulum verbális komponense (ikonikus jeleket is tartalmazó) ‘törzsszöveg’-ének szövegmondatkódokkal kiegészített fragmentumát a **T** szimbólum jelöli.

T:

[K00]A keresőablak

[K01]A keresőablak egy CD ©, egy azon belüli könyv , az abban való keresés módszerének és a keresendő szó (szavak) beírására vagy kiválasztására szolgál. **[K02]**Az ablaknak három fő része van, ezek között egérrel, vagy a TAB, illetve a SHIFT-TAB billentyűkkel mozoghat. **[K03]**A keresőablak részeit az egérrel átméretezheti.

[K04]A képen az ablak valamely részére rákattintva kaphat az adott részből értékes információkat.

3.1. A (ko)referenciális elemzés első lépéseként létrehoztuk a ‘lineáris organizációjú’ **T** fragmentumnak — részben a relátum mentális modelljéből, részben magából a relátumból empirikusan levezethető ‘inferenciák’-ra explicit módon utaló — verbális elemekkel kiegészített változatát (l. **T/ & vb**). (Vö. VASS 1997: 48 kk.) A **Ve** összarchitektonikája természetesen a verbális és a képi architektonikák egymásra vetítésével konstituálódik (vö. pl. VASS 1996a: 128).

T/ & vb:

[K00/ & vb]:
A keresőablak

[K01/ & vb]:

A keresőablak egy CD [= *egyedileg nem specifikált CD-ROM*] (kiválasztására szolgál), egy azon [= *az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on*] belüli könyv [= (az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli) *egyedileg nem specifikált könyv*] (kiválasztására szolgál), az abban [= (az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli) *egyedileg nem specifikált könyvben*] való keresés módszerének [= (az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli, egyedileg nem specifikált könyvben található) *egyedileg nem specifikált keresőkártyának*] (kiválasztására szolgál) és a keresendő szó (szavak)[*egyedileg nem specifikált szó (szavak)*] beírására vagy kiválasztására szolgál.

[K02/ & vb]:

Az ablaknak három fő része van, ezek [= *a három fő rész (a keresőablaké)*] között egérrel (*mozoghat [a felhasználó]*), vagy a TAB (*billentyű*) (alkalmazásával *mozoghat [a felhasználó]*), illetve a SHIFT-TAB billentyűkkel *mozoghat [a felhasználó]*.

[K03/ & vb]:

A keresőablak (*egyedileg nem specifikált*) részeit az egérrel átméretezheti [*a felhasználó*].

[K04/ & vb]:

A képen az ablak valamely (*egyedileg nem specifikált*) részére rákattintva (*az egér segítségével*) kaphat [*a felhasználó*] az adott (*egyedileg nem specifikált*) részről értékes információkat.

3.2. Az elemzés második lépésében az egyes kiegészítéseket kommentáljuk, és létrehozzuk a **T** fragmentum (ko)referenciaindexekkel kiegészített változatát (továbbra is megtartva annak eredeti ikonikus jeleit). (A könnyebb áttekinthetőség érdekében nem foglalkozunk pl. a névelők, a kötőszók stb. vizsgálatával.)

[K01]A keresőablak egy CD , egy azon belüli könyv , az abban való keresés módszerének és a keresendő szó (szavak) beírására vagy kiválasztására szolgál.

[K01/ & vb]:

A keresőablak egy CD [= *egyedileg nem specifikált CD-ROM*] (kiválasztására szolgál), egy azon [= *az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on*] belüli könyv [= (az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli) *egyedileg nem specifikált könyv*] (kiválasztására szolgál), az abban [= (az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli) *egyedileg nem specifikált könyvben*] való keresés módszerének [= (az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli, egyedileg nem specifikált könyvben található) *egyedileg nem specifikált keresőkártyának*] (kiválasztására szolgál) és a keresendő szó (szavak)[*egyedileg nem specifikált szó (szavak)*] beírására vagy kiválasztására szolgál.

Kommentár:

A ‘vki/vmi szolgál vmire’ igéből alkotott **szolgál** (sg. 3.) állítmány alanya csak a „keresőablak” lehet; *vmire* argumentumhelyének — részint a nyelvre vonatkozó tudás, részint pedig a relátumra vonatkozó gyakorlati ismeret alapján — a **kiválasztására**, illetőleg a **beírására vagy kiválasztására** kifejezés felel meg.

A (sg. 3.) mutató névmási **azon** antecedense az *egyedileg nem specifikált CD(-ROM)*, az **abban** elemé (az *egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli*) *egyedileg nem specifikált könyv*. Az *Anyanyelvi könyvespolc* egyedileg specifikált könyvei egyébként a következők: *Idegen szavak szótára*, *14000 szavas értelmező*, *Helyesírási szabályzat*, *Helyesírási kézisztár*, *Szinonimasztár*, *Rontott szavak* (vö. 2.1.).

A **keresés módszerének** kifejezés azonosítása az (egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli, egyedileg nem specifikált könyvben található) egyedileg nem specifikált keresőkártyának kifejezéssel jórészt csak empirikusan motiválható. Az *Anyanyelvi könyvespolc* egyedileg specifikált keresőkártyái (egyszerűsített, informatív magyarázatokkal) egyébként a következők.

 Idegen szavak szótára: *címszó* (a címszavak közötti keresést teszi lehetővé), *értelmezés szavai* (az értelmezésekben találja meg az adott lexémát), *nyelvterület* (nyelvterület szerint gyűjti ki az idegen szavakat), *szakterület* (szakterület alapján csoportosít), *kiejtés* (a kiejtés fonetikai leírása szerint lát el kereső funkciót), *idegen kifejezés szavai* (adott lexéma kifejezésekben előforduló keresését végzi) és *szógyűjtés*.

 14000 szavas értelmező: *címszó* (a címszavak közötti keresést teszi lehetővé), *kifejezés* (a kifejezések között lát el kereső funkciót), *jelentés szavai* (az explikációkban találja meg az adott lexémát), *rövidítések* (a címszavakhoz fűzött rövidítések szerinti kigyűjtést végzi), *nyelvtani adatok* (a grammatikai tulajdonságok alapján listázza ki a címszavakat), *ragozási táblázatok* (morfológiai információkat szolgáltat) és *szógyűjtés*.

 Helyesírási szabályzat: *tárgymutató* (a szabályok név alapján történő keresését teszi lehetővé), *szabályok szövege* (a szabályok szövegét jeleníti meg), *kifejezések* (a kifejezésekre vonatkozó tudnivalókat mutatja meg), *szavak* (lexémákra keres rá), *elválasztás* (az elválasztással szereplő lexémák között lát el kereső funkciót), *szabálysorszámok* (a szabályokat sorszám szerint teszi hozzáférhetővé) és *szógyűjtés*.

 Helyesírási kézisztár: *kifejezések* (a kézisztár kifejezéseit listázza ki), *szavak* (a lexikai egységek helyesírásáról tájékoztat), *kifejezések rövidítései* (a mozaikszókról, rövidítésekről stb. nyújt információkat), *elválasztás* (az elválasztási példák közti keresés feladatát látja el) és *szógyűjtés*.

 Szinonimasztár: *kifejezések* (a szótár kifejezései között tesz lehetővé keresést) és *szavak* (egy szó szinonimasztárbeli összes előfordulását hivatott megtalálni).

 Rontott szavak: *helyes szavak* (a magyar lexémákon ejthető tipikus hibákról és javításukról nyújt felvilágosítást), *rontott szavak* (egy-egy hibás szó helyes alakját láttatja) és *magyarázat* (a gyakori hibák magyarázatát mutatja meg). Végül: *általános keresés* (a CD egészén hajt végre operációkat).

Az adott szövegmondathoz a fentiek figyelembevételével a következő (ko)referenciaindexek rendelkeznek:

i01 = keresőablak;

i02 () = *egyedileg nem specifikált CD-ROM*;

i03 () = (az *egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli*) *egyedileg nem specifikált könyv*;

i04 () = (az *egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli, egyedileg nem specifikált könyvben található*) *egyedileg nem specifikált keresőkártya*;

i05 = *egyedileg nem specifikált szó (szavak)*.

Ezeknek az indexeknek a felhasználásával a K01 következő — (ko)referenciaindexekkel kiegészített — változata hozható létre:

[K01/&ind]:

A keresőablak[=**i01**] egy CD [=**i02**] (kiválasztására szolgál), egy azon[**i02**] belüli könyv [=**i03**] (kiválasztására szolgál), az abban[**i03**] való keresés módszerének [=**i04**] (kiválasztására szolgál) és a keresendő szó (szavak)[=**i05**] beírására vagy kiválasztására szolgál.

[K02]Az ablaknak három fő része van, ezek között egérrel, vagy a TAB, illetve a SHIFT-TAB billentyűkkel mozoghat.

[K02/&vb]:

Az ablaknak három fő része van, ezek[= *a három fő rész (a keresőablaké)*] között egérrel (*mozoghat [a felhasználó]*), vagy a TAB (*billentyű*) (*alkalmazásával mozoghat [a felhasználó]*), illetve a SHIFT-TAB billentyűkkel *mozoghat [a felhasználó]*.

Kommentár:

A (sg. 3.) létező állítmány (szerkezetes) alanya a „három fő része” kifejezés; a ’vki mozog’ igéből képzett **mozoghat** (sg. 3.) állítmányé pedig, lévén szó „felhasználói útmutató”-ról, csak az interpretáló *felhasználó* lehet.

A (pl. 3.) mutató névmási **ezen** antecedense értelemszerűen a „három fő része”; a TAB alaptagja — részint nyelvi, részint valóságra vonatkozó ismeretek alapján — *a komputer klaviatúrájának egyik billentyűje*; végül az **ablak** (ko)referense ebben a verbális kontextusban nyilvánvalóan a „keresőablak” (nem pedig valamely más window).

Az adott szövegmondathoz az alábbi (ko)referenciaindexeket látszik célszerűnek hozzárendelni és felhasználásukkal a [K02/&ind] reprezentációt létrehozni:

i06 = három fő rész (*a keresőablaké*);

i07 = egér;

i08 = TAB (*billentyű*);

i09 = SHIFT-TAB billentyűk;

i10 = a felhasználó.

[K02/&ind]:

Az ablaknak[i01] három fő része[=**i06**] van, ezek[i06] között egérrel[=**i07**] (*mozoghat [i10]*), vagy a TAB[=**i08**] (*alkalmazásával mozoghat [i10]*), illetve a SHIFT-TAB billentyűkkel[=**i09**] *mozoghat[=i10]*.

[K03]A keresőablak részeit az egérrel átméretezheti.

[K03/&vb]:

A keresőablak (*egyedileg nem specifikált*) részeit az egérrel átméretezheti [a felhasználó].

Kommentár:

A ’vki vmit (át)méretez’ igéből alkotott **átméretezheti** (sg. 3. tárgyas személyragos) állítmány alanya a K02 szövegmondathoz fűzött kommentár megfelelő részével analóg módon motiválhatóan csak az interpretáló *felhasználó* lehet.

A „keresőablak” K02-ben szereplő „három fő részé”-nek és K03-ban előforduló (*egyedileg nem specifikált*) **részeinek** lehetnek ugyan (és vannak is) közös elemei (l. a 4. alatt), az utóbbi azonban egyéb, a „három fő részé”-en kívüli egységekre is utalhat (és utal is).

Ezért a K03 szövegmondat **részei** kifejezéséhez célszerű egy újabb (az i06-tól különböző) (ko)referenciaindexet hozzárendelni, s a [K03/&ind] reprezentációt ezzel megalkotni.

i11 = (*egyedileg nem specifikált*) rész(ek) (*a keresőablaké*).

[K03/&ind]:

A keresőablak[i01] részeit[=**i11**] az egérrel[i07] átméretezheti[i10].

[K04]A képen az ablak valamely részére rákattintva kaphat az adott részről értékes információkat.

[K04/&vb]:

A képen az ablak valamely (*egyedileg nem specifikált*) részére rákattintva (*az egér segítségével*) kaphat [a felhasználó] az adott (*egyedileg nem specifikált*) részről értékes információkat.

Kommentár:

A ’vki vmit kap’ igéből alkotott **kaphat** (sg. 3.) állítmány alanya, mint fentebb, a *felhasználó*; a ’vki (rá)kattint vmire vmivel’ igéből képzett határozói igenévi **rákattintva** módhatározó *vmivel* argumentumhelye — az adott világfragmentumra vonatkozó empirikus ismeretek alapján — az *egérrel/az egér segítségével*

kifejezéssel tölthető be; az **ablak** (ko)referense, akárcsak a K02-ben, a „keresőablak”, melynek itt előforduló részeihez a K03-éhoz hasonló motivációk alapján szintén az i11 (ko)referenciaindexet látszik célszerűnek hozzárendelni.

Ami pedig az adott szövegmondat **képen** kifejezését illeti, az nyilvánvalóan csak a **Ve** képi, ikonografikus (**I**) komponensére referálhat, mely a keresőablak egészét jeleníti meg (vö. 1. ábra), s melyet e helyütt az i12 (ko)referenciaindex jelöl.

Itt jegyezzük meg, hogy CD-ROM-hoz csatolt nyomtatott *Felhasználói útmutató* mellékelt szövegrészletében nem található olyan szövegmondat, amely megfeleltethető lenne a **[K04]**-gyel.

i12 = kép (a **Ve** képi, ikonografikus komponense **[I]**).

[K04/&ind]:

A képen[=**i12**] az ablak[i01] valamely részére[i11] rákattintva (az [i07] segítségével) kaphat[i10] az adott részről[i11] értékes információkat.

A verbális elemekkel való kiegészítéshez — amint az látható — részben nyelvi, elsősorban szintaktikai és kontextuális szemantikai ismeretek, részben világra vonatkozó, elsősorban elemi hardver- és szoftverismeretek szükségesek.

T/&ind:

[K01/&ind]:

A keresőablak[=**i01**] egy CD (©[=**i02**] (kiválasztására szolgál), egy azon[i02] belüli könyv [=**i03**] (kiválasztására szolgál), az abban[i03] való keresés módszerének [=**i04**] (kiválasztására szolgál) és a keresendő szó (szavak)[=**i05**] beírására vagy kiválasztására szolgál.

[K02/&ind]:

Az ablaknak[i01] három fő része[=**i06**] van, ezek[i06] között egérrel[=**i07**] (mozoghat [i10]), vagy a TAB[=**i08**] (alkalmazásával mozoghat [i10]), illetve a SHIFT-TAB billentyűkkel[=**i09**] mozoghat[=**i10**].

[K03/&ind]:

A keresőablak[i01] részeit[=**i11**] az egérrel[i07] átméretezheti[i10].

[K04/&ind]:

A képen[=**i12**] az ablak[i01] valamely részére[i11] rákattintva (az [i07] segítségével) kaphat[i10] az adott részről[i11] értékes információkat.

3.3. A fenti elemzés részeredményeit a 2. ábra összegzi táblázatos formában.

	K01	K02	K03	K04
i01	Keresőablak	ablaknak	keresőablak	ablak
i02	CD (©)			
i03	Könyv ()			
i04	Keresés módszerének ()			
i05	Szó (szavak)			
i06		három fő része		
i07		egérrel	egérrel	(az egér segítségével)
i08		TAB		
i09		SHIFT-TAB billentyűkkel		
i10		(ő)	(ő)	(ő)
i11			részeit	részére, részről
i12				képen

2. ábra

4.1. A felhasználó figyelme, ha hamarabb nem, legkésőbb a [K04] (ap)percepciója során, a **Ve** képi komponensére (**I**) zár (vö. i12). A továbbiakban az interpretatív operációk tradicionális — ‘dominánsan lineáris’ — menetét a hipertextuális, más szóval: lényegileg ‘nem lineáris’, de ‘lineáris’ interpretációt is megkívánó feldolgozásmódja váltja fel (l. többek között KOLTAY 1995: 119 kk., PETŐFI 1995: 160 kk., BENKES R.—VASS 1997a: 5). A keresőablak különböző (*fő és/vagy egyedileg nem specifikált*) részeire (vö. i06 és/vagy i11) klikkelve a monitoron kézfejre változó egérnyíllal folytathatja útját. A © (vö. i02), a (vö. i03), továbbá a (vö. i04) ikonikus jeleket aktiválva, *A CD-ket, könyveket ábrázoló fastruktúra* című ablak (nyomtatott, az elektronikus sűgőétől kismértékben eltérő szövegét l. **t₁** a mellékletben) tűnik fel a képernyő előterében. (E három ikonikus jel azonban nem vonható össze, mert az adatbázis működtetése során különböző funkciókat (l. a 3.2. alatt) viselnek.) Az **I** jobb oldali részére (vö. i06) kattintva, a képernyőn a *Keresőkártya* című ablak (l. **t₂** a mellékletben) jeleníthető meg. Alsó szektorát (vö. i06) aktivizálva, a *Segédlista* című ablak (l. **t₃** a mellékletben) válik láthatóvá a monitoron. A „Keres” vagy a „Lezár” gombra, illetőleg a „Nyitva marad” vagy az „Új tallózó” kapcsolóra (vö. i11) klikkelve, a *Nyomógombok*, illetőleg a *Kapcsolók* szövege (l. **t₄** és **t₅** a mellékletben) kerül előtérbe. Az **I** alján húzódó sávot (vö. i11) hozva működésbe, az *Állapotsor* című ablak (lásd **t₆** a mellékletben) jelenik meg a monitoron.

4.2. A **Ve** képi, ikonografikus összetevőjében az ikonikus jelek (©, ,) a különböző részek, felületek, a nyomógombok és a kapcsolók sajátos (ko)referenciális elemeknek, eszközöknek (is) tekinthetők. A működtetésükkel „kiugró ablakok” verbális fragmentumai lokálisan szolgáltatnak hasznos — és nélkülözhetetlen — információkat az adott elem (ikonikus jel, felület stb.) funkciójára vonatkozóan, ilyenformán járulva hozzá az elektronikus sűgő globális interpretációjának létrehozásához. (Vö. BENKES R.—VASS 1997b: 64 kk.)

4.3. A felhasználó a képi komponens verbális fragmentumainak — tradicionálisan talán bekezdéseinek — interpretálását elvileg 6!, azaz 720 sorrendi változat szerint hajthatja végre, s ezek mindegyike eredményes lehet. Ez a tény közvetlenül és radikálisan érintheti többek között a szövegek makroorganizációjának (vö. pl. VASS 1993: 1472), bekezdésarchitektonikájának (vö. pl. VASS 1994: 495, BENKES ZS.—PETŐFI—VASS 1996: 212 kk.) és ‘tömbösödés’-ének (vö. pl. PETŐFI—VASS 1992: 189, BÉKÉSI 1993, VASS 1996c: 362 kk.) általános és specifikus kérdéseit egyaránt, ezekkel az aspektusokkal azonban itt nem kívánunk foglalkozni.

5. Ebben a tanulmányunkban, ahogyan azt a bevezetésben jeleztük, egy ‘nem lineárisan organizált’ speciális szöveg — elektronikus használati utasítás — vizsgálatára vállalkoztunk, elsősorban a (ko)referenciális elemekre és (ko)referenciarelációkra koncentrálva.

5.1. A hipertextuálisan organizált, multimediális elektronikus sűgő a (ko)referenciális elemek meglehetősen gazdag skáláját, stíluslehetőségeit — nyelvi, grammatikai eszközök, ikonikus jelek, különböző felületek, színek, betűtípusok stb. — kínálja az interpretáló felhasználó számára. Ehhez a változatossághoz a (ko)referenciális elemek (koreferenciaindexek) relatíve nagy száma társul.

5.2. A vizsgálat lépései és eredményei explicit módon s feltehetően általánosítható érvénnyel mutatnak rá: egyrészt a speciális kommunikátumok egyes típusainak magas entrópiaértékére, másrészt az interpretatív operációk és a ténylegesen adott világfragmentum szoros, ‘interaktív’ kapcsolatára, a gyakorlat ellenőrző szerepére a speciális szövegek befogadási folyamatában, harmadrészt alighanem arra is, hogy bizonyos szövegek létezési és feldolgozási formájának a hagyományos ‘lineáris’-nál talán adekvátabb és hatékonyabb módja (lehet) a hipertextuális organizáció.

5.3. Befejezésül expressis verbis meg kívánjuk jegyezni, hogy az *Anyanyelvi könyvespolc* című CD-ROM-ot (hasonlóan a többi ilyen típusú kiadványhoz) nem tekint(het)jük az alapjául szolgáló nyomtatott kézikönyvek (l. 2.1.) pusztá összefoglalásának vagy elektronikus adaptációjának, hanem olyan — sokrétű relációkat, ok-okozati összefüggéseket megtestesítő — korszerű médiumnak, amely alapvetően

átalakít(hat)ja a humán kommunikációfolyamatok résztvevőinek viszonyát — (ap)perceptív, kognitív stb. tevékenységét — nemcsak a hagyományos szemiotikai rendszerekhez, illetőleg kommunikátumokhoz, hanem magához a nyelvhez, illetőleg a nyelvekhez is.

Melléklet

Az adatbázishoz csatolt nyomtatott *Felhasználói útmutató* **Ve**-vel analógnak tekinthető szövegrészlete a következő.

T A keresőablak

A keresőablak egy CD , egy azon belüli könyv , az abban való keresés módszerének meghatározására és a keresendő szó (szavak) beírására vagy kiválasztására szolgál. Az ablaknak három fő része van, ezek között egérrel, vagy a TAB, illetve a SHIFT-TAB billentyűkkel mozoghat. A keresőablak részeit az egérrel átméretezheti.

I

Ø A keresőablak fő részei

A keresőablak három főbb része balról kezdve, az óramutató járásával megegyező irányban: *a CD-ket és könyveket ábrázoló fastruktúra, keresőkártya, segédlista.*

t₁ A CD-ket és könyveket ábrázoló fastruktúra:

Ez a struktúra ábrázolja a rendszer által kezelt CD-ket , azokon belül a rendelkezésre álló könyveket és a keresési lehetőségeket . A fastruktúrában a látható elemek között mozoghat, elrejtheti vagy megjelenítheti a fa egyes részeit.

A faábra egy elemét egérrel vagy a fel-le billentyűkkel választhatja ki. Minden kereséshez ki kell válasszon egy keresőkártyát .

A fa elágazásait az ábra előtti + vagy — jelről ismerheti meg. Csak a CD-k és a szótárak elágazások. A + jel azt jelenti, hogy ennek az elágazásnak a tartalma nem látható, még rejteget valamit a felhasználó számára. A — jel azt jelenti, hogy az elágazás nyitott, láthatók az alatta lévő elemek. Egy elágazást a következő módokon nyithat ki, illetve csukhat be:

- Egy egérekattintás a + vagy – jelre.
- Kettős egérekattintás az elágazás nevére vagy ikonjára.
- Az elágazás kiválasztása után a jobb vagy bal billentyű, illetve az ENTER megnyomása.

A GIB egyszerre csak egy CD-t tud kezelni, így nem nyithat ki többet a faábrában sem. Ha több Scriptum CD-vel rendelkezik és át szeretne váltani az egyikről a másikra, tegye a következőket (ügyeljen a sorrendre):

1. Csukja be a faábrán az épp nyitott CD-t. Ekkor a faábrán csak csukott CD-k láthatóak.
2. Cserélje ki a CD-ROM meghajtóban a lemezt.
3. Nyissa ki az újonnan berakott CD-nek megfelelő faágat.

t₂ *Keresőkártya:*

A keresőkártya egy vagy több kitöltendő mezőt tartalmaz, minden mező fölött annak nevével. A kitöltendő mezőbe begépelheti vagy a vágólapról bemásolhatja a keresendő szót.

t₃ *Segédlista:*

A keresőkártya egy mezejének aktivizálásakor — amennyiben létezik — automatikusan megjelenik a hozzá tartozó segédlista. Ez a lista a kitöltendő mező lehetséges elemeit tartalmazza. A keresőkártya egy mezejének kitöltése közben a listában mindig a mezőben levő szöveghez legközelebb álló listaelem van kiválasztva. Ha a segédlistában már a kívánt szó van kiválasztva, nem kell továbbgépeljen a kitöltendő mezőben, a program a segédlista elemét fogja oda beilleszteni. Az egérrel, illetve a le és fel billentyűkkel is mozoghat a segédlistában. A kiválasztott elem automatikusan bekerül a hozzá tartozó kitöltendő mezőbe. A segédlista egy elemére jobb egérgombbal kattintva a **Szöveg** menü következő három gombja jelenik meg:

- Másol A vágólapra másolja a kiválasztott elemet.
- Magyarázat Ha a kiválasztott listaelem egy rövidítés (pl. szakterület), akkor annak magyarázatát jeleníti meg a Windows súgóban.
- Kimond Kimondja a szót, ha annak kiejtése rendelkezésre áll.
- Fonetika Megkeresi a szó fonetikáját, ha ez rendelkezésre áll.

A keresőablak egyéb részei

t₄ *Nyomógombok:*

- Keresés Keresés elindítása az aktuális paraméterekkel. Csak akkor használható, ha a keresőmezőt már kitöltötte.
- Lezár A keresőablak lezárása.

t₅ *Kapcsolók:*

- Nyitva marad Ezt bejelölve a keresőablak a keresés után nyitva marad, egyébként eltűnik.
- Új tallózó Ezt bejelölve minden keresés új tallózóablakot nyit, egyébként a már meglévő tallózóablakban jelenik meg a keresés eredménye.

t₆ *Állapotsor:*

Az állapotsor az ablak alján található. Bal oldalán a mindenkori kiválasztott résszel kapcsolatos információ látható. A segédlista kiválasztása esetén a jobb oldalon két szám található. Az első az összelemszám, a második az aktív elem sorszáma. (A segédlista mindig betűrendben jelenik meg.)

Irodalomjegyzék:

- BÉKÉSI IMRE 1993: *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése (Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához)*. JGYTF Kiadó, Szeged.
- BENKES RÉKA—VASS LÁSZLÓ 1997a: Megjegyzések a hipermédiumok alkalmazásáról. *Iskolakultúra* 3, 3–7.
- BENKES RÉKA—VASS LÁSZLÓ 1997b: Galaxisról galaxisra 1. A hipermédium retorikájáról. *Módszertani Közlemények* 37, 2. 62–6.
- BENKES RÉKA—VASS LÁSZLÓ 1997c: Magyar költők CD-ROM-on. In: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*. JGYTF Kiadó, Szeged, 277–81.
- BENKES ZSUZSA—PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ 1996: Mondatgrammatika, szövegnyelvészet, szövegtan. In: V. RAISZ RÓZSA (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 207. Budapest, 207–27.
- BENKŐ LORÁND—FÁBIÁN PÁL—FEKETE FERENC—GRÉTSY LÁSZLÓ—HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET—KARDEVÁN ANDOR—KEMÉNY GÁBOR—SEBESTYÉN ÁRPÁD—SZENDE ALADÁR—TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997: Van-e szükség Magyarországon anyanyelvi törvényre? Jegyzőkönyv a Magyar Nyelvi Bizottság 1996. május 3-i üléséről. *Magyar Nyelvőr* 1: 104–20.
- KOLTAY TIBOR 1995: A hipertext szövegségéről. In: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*. JGYTF Kiadó, Szeged, 115–26.
- PETŐFI S. JÁNOS 1995: *A hipertextuális irodalom a perszonál komputer elterjedt alkalmazásának korszakában*. In: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*. JGYTF Kiadó, Szeged, 153–72.
- PETŐFI 1998:
- PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- PETŐFI S. JÁNOS—BÁCSI JÁNOS—BENKES ZSUZSA—VASS LÁSZLÓ 1993: *Szövegtan és verselemzés. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda*, Budapest.
- PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ 1992: A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai szövegtani kutatásban. In: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*. JGYTF Kiadó, Szeged, 177–95.
- PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ 1997: A kis herceg koreferenciális és makrokompozicionális elemzéséhez. In: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*. JGYTF Kiadó, Szeged, 143–68.

- VASS LÁSZLÓ 1993: Megjegyzések szövegek makroorganizációjával kapcsolatban. *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon I-III. A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson — Szeged, 1991. augusztus 12-16. — elhangzott előadások.* Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., Budapest—Szeged, 1471–77.
- VASS LÁSZLÓ 1994: Bevezetés. In: ÉLESZTŐS LÁSZLÓ (főszerk.): *Magyar Nagylexikon. Bah – Bij.* Harmadik kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 495.
- VASS LÁSZLÓ 1996a: Rendszerváltás és napi publicisztika (A *Népszabadság* és az *Új Magyarország* külpolitikai rovatának kontrasztív elemzése: 1995. október 5 – 1995. november 7.). In: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I).* JGYTF Kiadó, Szeged, 109–34.
- VASS LÁSZLÓ 1996b: A hipermédia néhány retorikai szabályszerűsége. In: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I).* JGYTF Kiadó, Szeged, 157–67.
- VASS LÁSZLÓ 1996c: Tervezet egy szemiotikai textológiai megalapozottságú szövegnyelvészet kidolgozására. In: R. MOLNÁR EMMA (főszerk.): *Absztrakció és valóság (Békési Imre köszöntése).* JGYTF Kiadó, Szeged, 357–68.
- VASS LÁSZLÓ 1997: Symbolinen kontekstualisaatio ja intertekstualisointi. *Synteesi 1/1997. 16.* Helsinki, 39–52.

9.

A korreferenciarelációk és a tételmondat

Példaszöveg: Lev Tolsztoj, *Anna Karenina*. Első rész, XII., 3-4.

BÉKÉSI IMRE

1. A korreferencialitás analitikus vizsgálatának az a módja, amely PETŐFI S. JÁNOS példaelemzésében megjelenik (PETŐFI 1998), a lehető legobjektívebb mód. Nem preferált (a kutató szemében valamilyen szempontból fontosnak tartott) korreferenciákat vizsgál tehát, hanem minden korreferencialáncot, amit — analitikus feldolgozásban — adott szövegben felismer. Új felismeréseket adott szövegfajta természetére vonatkozólag az ilyen igényű vizsgálatoktól remélhetünk, de — miként PETŐFI S. JÁNOS írja — „csak nagyobb mennyiségű (és változatos jellegű) szöveganyag elemzési eredményei alapján” lehet várni (PETŐFI 1997: 15). E várakozás realitását a jelen kötet elemzései segítik megítélni. Ha elkészül annyi elemzés, s ezek leírási apparátusa egységes annyira, hogy adatai számítógépes elemzésre átkódolhatók lesznek, akkor új felismerésekhez komoly reményeket fűzhetünk.

Az analitikus vizsgálatnak ez az objektív és teljes leírásra irányuló módja egyúttal olyan alapvizsgálat, amely körül számos „szatellit vizsgálat” keringhetne a már el- és közismertté vált szövegszerkezeti sajátosságok célratörő vizsgálataiként. Az egyes szövegművekre műfajilag jellemző kommunikációs megformáltság egyik közismert eszköze például az ún. t é t e l m o n d a t (a szövegmű/szövegegység első vagy utolsó — ritkábban belső — mondataként), amely előrebocsátja vagy éppen összegzi a szövegben/szövegegységben részletezettek lényegét. (A rövid újsághírekben ilyen kötelező makroszerkezeti megoldás a *lead*, a ‘hírfej’, amiben — szerepe szerint — meg kell jelenniük a hír/információ domináns lexikai komponenseinek: mit történt, kivel, hol, mikor?)

E domináns lexikai komponensekkel kezdődnek az egyes korreferencialáncok, amelyek mint láncok is együtt referálnak. Legnyilvánvalóbb ez olyan esetben, ahol a szövegegész (pl. egy regény) első mondatának általános névmását (pl. *minden*) tagolják szét, részletezik, jelenítik meg a következő szövegmondatok tartalmas lexémái. Egyik ismert példája ennek az *Anna Karenina*-történet első mondata: „*Bce c???????? b g??? O?????ux*” (‘Az Oblonszkij-házban minden összekavarodott’): a házaspár, a családtagok, a személyzet; az asszony nem jött ki a lakosztályából, a férj nem a felesége hálójában ébredt, a gyerekek magukra hagyottan futkostak, az angol nevelőnő ..., a szakácsnő..., a szolgálólány és a kocsis fölmondott.

Az idézett első szövegmondatban leírt ‘összekavarodás’-t 16 fejezet részletezi, s a 17.-ben jelenik meg Oblonszkij húga, a mű címadó hősnője, *Anna*. Az olvasó majd csak a történet végén fogja fel, hogy a népes *Oblonszkij-ház* egyetlen figyelemre méltó tagjának, Annának az élete *kavarodott össze* tragikusan, vagyis hogy az első fejezet első szövegmondata mint ‘tételmondat’ kettős szerepet tölt be. Helyileg, aktuálisan a műegész bevezető fejezetét szervezi meg, valódi szerepe azonban a teljes műre érvényes.

2. Az itt felvázoltak szerint — vagyis a ‘tételmondat’ kiemelt szövegszervező szerepére való tekintettel — elemzem a továbbiakban az idézett Tolsztoj-mű egy valamivel későbbi, két bekezdésre tagolódo szövegegységeiben a koreferencia-relációkat.

2.1. Az elemzett szövegegység:

Ve: Lev Tolsztoj: *Anna Karenina*, Első rész, XII, 3-4.

„¹Az anya össze sem tudta Vronszkijt Levinnel hasonlítani. ²Levinben sok minden nem tetszett neki. ³Különös, éles ítéletei; társaságbeli félszége, ami föltevése szerint gögön alapult, barmok és parasztok közt folyó, az ő fogalmai szerint elvadult falusi élete. ⁴Az is nagyon ellenére volt, hogy miután a lányába beleszeretett, másfél hónapig járt a házba, mint aki fél, nem lesz-e nagy tisztesség, ha megkéri. ⁵Nem akarta megérteni, hogy aki lányos házba jár, nyilatkoznia kell. ⁶S egyszer csak, anélkül, hogy nyilatkozott volna, elutazott. ⁷Szerencse, hogy a külseje annyira nem vonzó — gondolta az anya —, s Kitty nem szeretett bele.

⁸Vronszkij *viszont* minden óhaját kielégítette. ⁹Nagyon gazdag, okos, előkelő, fényes katonai és udvari pálya áll előtte, amellet bübájos ember. ¹⁰Lehetetlen jobbat kívánni.”

2.2. Szövegmondatonkénti elemzés:

[K01]Az anya össze sem tudta Vronszkijt Levinnel hasonlítani.

[K01/&vb]:

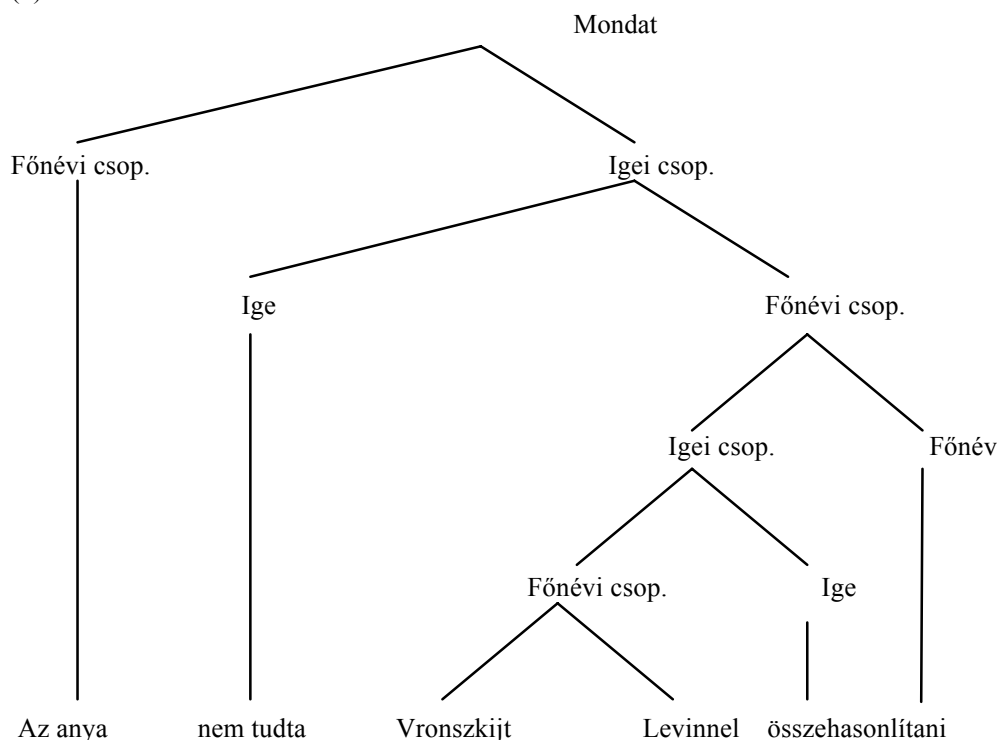
Az anya (*lánya kérőiként annyira különbözőnek ítéli a két férfi értékét, hogy*) össze sem tudta Vronszkijt Levinnel hasonlítani.

Kommentár:

Fontos jegye a [K01]-nek a tételmondat szerepe. Ez a benne kifejezésre jutó tartalom egy induktív következtetési menet általánosításának előrebocsátása. Ezzel kapcsolatban különbséget kell tenni a [K01] egésze, valamint részei között. Egész voltában kataforikus szerepet játszik a tételmondat, és kataforikus irányú benne az [i02] korreferenciaindexszel jelölt kifejezés is: „össze sem tudta hasonlítani”. Az egész, valamint az itt kiemelt rész igényli a folytatást, ami ‘kifejtő magyarázó’ szerepű viszonyításként várható: [K01] UGYANIS [K02]... A [K02]-vel folytatódó szövegmondatok viszont már anaforikusan utalnak vissza ancetedenéseikre, azaz az [i01]-re, az [i03]-ra, az [i04]-re és az [i05]-re.

Szintaktikai szempontból nem lényegtelen, hogy a [K01]-ben referenciálisan uralkodó **összehasonlít** ige (‘összehasonlít *vki vkit vkivel*’) grammatikailag alá van szerkesztve a ‘tud *vki vmit*’ tagadó minőségű ige (1. ábra).

(1)

Az (1) ábra csupán a szófaji viszonyokat ábrázolja. Lényegében ugyanezt tartalmazza az igevel szerkezettel kifejezett tárgy (ami itt az oroszban alany). A [K01] szövegmondatban azonban nem az áll, hogy „nem tudta összehasonlítani”, hanem ez: „össze sem tudta hasonlítani”. A különbség lényegi. Az (1) ábra elvi jelentésében a ‘valaki nem tud valamit’ szerepel, vagyis ott a két személy összehasonlítható, csak az ágens erre nem képes. A [K01] jelű aktuális mondatban — értékkülönbségeik miatt — az ágens a két személyt összehasonlíthatatlannak ítéli.

A [K01] szövegmondatához mint tételmondatához a vizsgált szövegegység valamennyi korreferenciaindexre hozzárendelhető:

i01 = az anya;
i02 = az anya összehasonlító-értékelő gondolatmenete;
i03 = Levin;
i04 = Vronszkij;
(i05 = a lánya lehetséges kérőinek összehasonlításaként).

[K01/&ind]:

Az anya[=i01] (az i05 szempontjából) össze sem tudta[=i02] Vronszkijt[=i04] Levinnel[=i03] hasonlítani[=i02].

[K02]Levinben sok minden nem tetszett neki.

[K02/&vb]:

Levinben sok minden nem tetszett neki (az *anyának*):

Kommentár:

A [K02] szövegmondat a Németh László-fordítás újabb kiadásában már nem különül el, hanem — az orosz szövegnek megfelelően — azonnal rátér a kifejtésre: „Levinben nem tetszettek neki különös, éles ítéletei...” A fordítás itteni, első magyar kiadásában tehát egy altételmondatot találunk, ami megfelel a tételmondat negatív minőségű állításának: [K01] ... *nem tudta* ..., [K02] *nem tetszettek neki*. Az altételmondat referenciális jelentése konkrétabb a főmondati helyzetű tételmondaténál, ezzel felel meg a kifejtő magyarázó szerepkörnek. Általánosabb viszont a [K03]-mal kezdődő folytatásnak; ezáltal egyidejűleg utal anaforikusan (vagyis az előzményére), valamint kataforikusan (a folytatására) is.

A [K01] szövegmondatához négy korreferenciaindex rendelhető:

i01 = neki (*az anya*);
(i05 = mint lányának — az anya által nem kívánatos — kérője szempontjából);
i02 = az összehasonlításnak az i03-ra vonatkozó része; Levinben nem tetszett neki;
i03 = Levinben.

[K02/&ind]:

Levinben[=i03] (*az i05 szempontjából*) sok minden nem tetszett[=i02] neki[=i01].

Megjegyzés:

Idő hiányában a leírásnak itteni további részét elhagyom ([K03], ... [K05] stb.; ezek lényege megtalálható a (2) táblázaton. Foglalkoznom kell viszont a [K04] jelű szövegmondat egyik részletével.

[K04]Az is nagyon ellenére volt, hogy miután a lányába beleszeretett, másfél hónapig járt a házba, mint aki fél, nem lesz-e nagy tisztesség, ha megkéri.

[K04/&vb]:

Az (*anyának az előbbieken túl*) az is nagyon ellenére volt, hogy miután (*Levin*) a lányába beleszeretett, másfél hónapig (*az anya szerint indokolatlanul hosszú ideig*) járt a házba (*Kittyhez*), mint (*olyan férfi*), aki fél, nem lesz-e nagy tisztesség (*a családra nézve*), ha megkéri (*lányuk kezét*).

Kommentár:

A [K04]-ből csupán egy szegmentumot emelek ki: „... mint aki fél, nem lesz-e nagy tisztesség, ha megkéri.” Ebbe a részletbe beleértődik egy nyelvi nem jelölt jelentésrészlet is, amelyet — épp implicit volta miatt — az olvasó kétféle korreferencialáncba építhet be, azaz kétféleképpen értelmezhet. Ezt az implicit jelentésrészletet a „tisztesség” főnév implikálja. Az itteni szerepkörben a „tisztesség” főnévnek állandó határozója van: „tisztesség valakire nézve”; mivel azonban ez itt implicit, az explikálás (értelmezés) az olvasóra marad, aki két lehetőség közül választhat. Az egyik szerint „tisztesség Levinre nézve”, a másik szerint „tisztesség a családra nézve”.

A két értelmezés közti különbség, láthatjuk, oly nagy, hogy mégsem lehet teljesen az olvasó tetszésére bízni a választást.

Egyáltalán nem bízta a választást az olvasóra néhány műfordító. Ambrozovics Dezsőnél, az Anna Karenina egyik első (1905) magyar fordítójánál ezt a szegmentumot így olvashatjuk: „... s mintha (Levin) attól tartott volna, nem lesz-e nagyon is nagy tisztesség a családra nézve, ha előáll az ajánlatával, ...”

A regény (ilyen szempontból megvizsgált) német fordításai közül kettőben, az angol fordítások közül egyben követi a fordító ezt a választás (BÉKÉSI 1985):

- Arthur Luther (1928): „... als fürchtete er, ob er *der Familie* durch einen Heiratsantrag nicht zu viel Ehre erweise...”;
- Deutsche Buch-Gemeinschaft (1966): „... als fürchtete er, *der Familie* durch einen Heiratsantrag zuviel Ehre zu erweisen...”;
- Edmund Fuller (1963): „... as though he were afraid he might be doing *them* too great an honor by making an offer,...”.

Az idézett fordításokban tehát a fordítók explicálják a „tisztesség” főnév állandó határozóját („a családra nézve”, „számukra”); s annak, hogy ezt — Tolsztoj szövegétől eltérően — fontosnak tartják, egyetlen célja van. Nevezetesen az, hogy kizárják azt a konvencionális tudást, amely — e fordítók szerint — aktivizálódhatnék az olvasó tudatában kb. az alábbi, lerövidített mechanizmus révén: Ha egy — egyébként nősülésre képes — fiatalember szerelmes, akkor várhatólag nyilatkozni fog. Ha mégsem nyilatkozik, annak egyik lehetséges oka, hogy „nem mer” nyilatkozni: saját személyét és/vagy társadalmi helyzetét kevésnek érzi arra a megtiszteltetésre, hogy megkérje a lány kezét.

A [K04] szövegmondatához négy korreferenciaindex rendelhető:

i01 = ellenére volt (*az anyának*);

i05 = nagyon ellenére volt;

i02 = (Levin) beleszeretett; járt, várt, fontolgatott, fél, megkéri;

i05 = (beleszeretett) a lányába, (megkéri) a lányát.

[K04/&ind]:

(Az anyának[=i01]) az is nagyon ellenére volt[=i02], hogy miután (Levin[=i03]) a lányába[=i05] beleszeretett, másfél hónapig (az anya[=i01] szerint indokolatlanul sokáig) járt a házba (Kittyhez[=i05]), mint (olyan férfi), aki fél, nem lesz-e nagy tisztesség (a családra: az anyára[=i01] nézve), ha megkéri (a lányuk[=i05] kezét).

A korreferenciaindexek előfordulását szemléltető táblázat (1. táblázat):

	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09	K10
i01	Az anya	neki	föltevése szerint, az ő fogalmi szerint	ellenére volt, lányába, a házba, (a családra nézve), megkéri (a lányuk kezét).	lányos házba (az ő lánya)	a (lányával kapcs.) szándékáról	gondolta az anya	óhaját		
i02	Az anya össze sem tudta (...) hasonlítani	sok minden nem tetszett	föltevése szerint, az ő fogalmi szerint	az is nagyon ellenére volt			gondolta: szerencse, hogy ...			
i03	Levin	Levinben	ítéletei, fél-szege, élete	beleszeretett, járt, várt,	nem akarta megérteni	nyilatkozott volna,	külseje, nem szeretett bele			
i03				fontolgatott, fél, megkéri		elutazott				

i04	Vronszkij							Vronszkij VISZONT	gazdag stb. előtte, bűbájos ember	(nála)
i05	(Az anya lánya)			(beleszerette) a lányába, (megkéri) a lányát	lányos házba, nyilatkozni kell (a lánnyal kapcs. szándé- káról)	nyilatkozott volna (a lánnyal kapcs. szándé- káról)	Kitty			

1. táblázat

A korreferenciaindexek jegyzéke:

i01 = az anya;

i02 = az anya összehasonlító-értékelő gondolatmenete;

i03 = Levin;

i04 = Vronszkij;

i05 = az anya lánya.

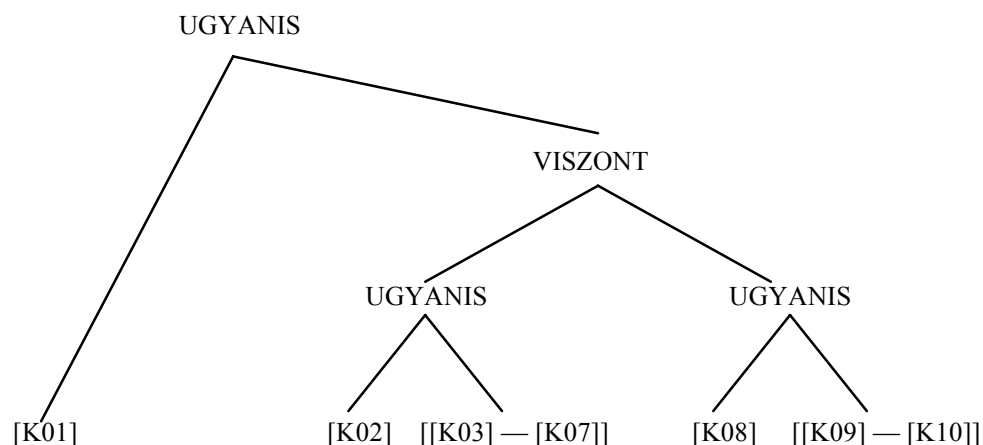
3. Összefoglalás

A korreferencialáncok együttlészereplésének gazdagabb-ritkább volta kölcsönösen összefügg a szöveg/szövegegység szövegmondatokra való tagolódásával. E tagolódás tartalmi-logikai (értelem-szemantikai) relációk mentén valósul meg, amelyekkel együtt kommunikációs, retorikai stb. szabályok is érvényesülhetnek. Magától értetődik például, hogy a tételmondat, valamint a tételmondat kifejtése közti magyarázó relációfajta, esetünkben az [[[K01] UGYANIS [[K02] – [K10]]] szövegegység-végi (konklúziómondatos) helyzetében-szerepében következtető relációfajtaival kapcsolódnék: [[[K02] – [K10]] TEHÁT [[K01]]].

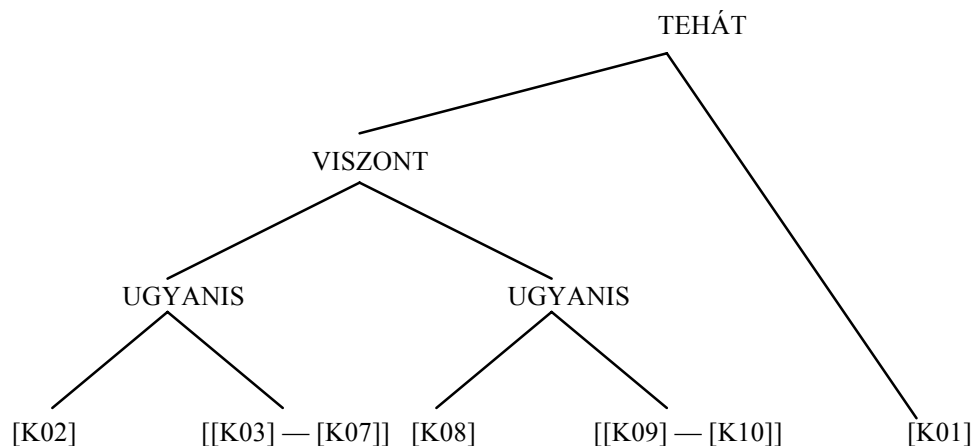
Az is nyilvánvaló, hogy az ellentét egyszerű, ‘szembeállító’ fajtája — szinttartó szerepe folytán — megengedné az általa viszonyított elő- és utótag sorrendi cseréjét; vagyis az anya összehasonlító-érvelő gondolatmenete kezdődnék Vronszkijal is: Vronszkij [[[K08] – [K10]] VISZONT Levin [[K02] – [K07]]].

A fentiekben elemzett korreferenciarelációk ezekben az ún. makroszerkezeti összefüggésekben összegződnék. Az alábbi ágrajzok (2., 3., 4. ágrajz) az elemzett szövegegység nagyobb komponenseinek (‘tömbjeinek’) viszonyait szemléltetik (BÉKÉSI 1986: 94-101).

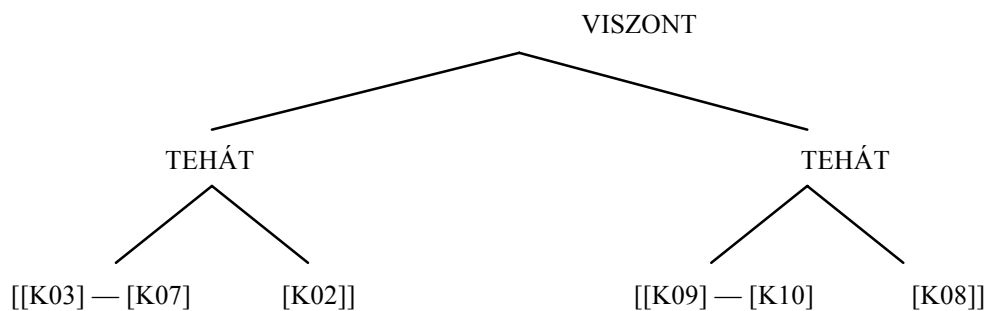
(2)

(3)

(4)

Irodalomjegyzék:

BÉKÉSI 1985:

BÉKÉSI IMRE, Die konfrontative Untersuchung eines Typus der Textkonstruktion. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis* Ser. Ling.-Litt.-Aest., pp. 3—14. Szeged, 1985.

BÉKÉSI 1986:

BÉKÉSI IMRE, *A gondolkodás grammatikája*. A szövegfelépítés tartalmi-logikai szabályrendszere, pp. 94—101. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

PETŐFI 1998:

PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

10.
Kompozícióalkotó korreferencianyalábok
Példaszöveg: József Attila, Thomas Mann üdvözlése.
B. FEJES KATALIN

1. A szövegválasztás szempontja

Ha egy szöveg költői szövegmű, vizsgálatában egyik első szempont az elmondhatósága. „Papírvér”-nek látjuk-e (Németh László „papírszínház”-ának részleges analógiájára), olyannak tehát, amely vizuális architektonikája nélkül kevesebbet érne önmagánál. Vagy pedig szól a vers valakihez: megítélhető helyzetben, esetleg egyidejűleg többekhez, akár egy nagy terem hallgatóságához.

Így közelítve a *Thomas Mann üdvözlése* c. József Attila-költeményhez, az elemzőnek, előadó-művésznek egyszerű dolga van. Keletkezési körülményei ismeretében tudja, hogy a költemény valóban üdvözlés, tehát keletkezésében közrejátszhatott a közönség előtti elhangzás elképzelt helyzete. Ez az elképzelt helyzet olyan erős is lehetett, hogy a kompozíció egészen rajta hagyta nyomát. Ezzel a feltételezéssel vizsgáltam meg néhány közismert magyar költeményt, köztük a *Thomas Mann üdvözlését* is (B. FEJES 1997a), amiben az igen hatásos lezárás kompozíciós előkészítését igyekeztem föltárni. A költemény záró mondatrészlete ugyanis gondolati és költői lelemény. Annyira szerencsés, hogy a hatásos befejezést szinte el sem lehet rontani:

„... lesz, aki csak éppen
néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európaiat.”

A beszédről a látványra (a hangról a képre, a meséről a jelenlétre) vált át a költemény befejezése, a valóságra vonatkozó tudásunk színemlékezeti komponensét ütközteti a civilizált emberről tanult tudáskomponensünkkel:

egy fehér, ‘civilizált’	a feketék, ‘vadak’ közt
egy európai, ‘civilizált’	a fehérek, ‘vadak’ közt.

Az analógia által sugallt jelentésváltozás (a fehérek = vadak) annyira meglepő, hogy az utolsó két sor a költeményt saját erejéből is le tudná zárni. A szállóigévé vált zárósort azonban mégsem önálló dísz, hanem nagyon is mélyről jön; már az indítás kijelöli a befejezéshez szánt megérkezést. Nem szintaktikai alapszerkezete révén (*Mint gyermek \ így kérünk*), hanem az érzéklek területén: az együttlét testközelségének kinetikus csatornájával közösen szereplő hallás és látás útján.

A három együtt referáló kommunikációs csatorna:

a u d i t í v :

*mesélj
a mesét-e
mesélj
Mondd el
az igazat mondd
párnás szavadon
mesélj
fölolvashatól
Arról van szó,
ha te szólsz*

*Kezdd el a mesét
Mi hallgatunk*

k i n e t i k u s :

*Ne menj el
ott legyél
Ülj le közénk*

Foglalj helyet

*lesz, aki
[mint gyermek]
csak éppen
néz téged, mert örül,*

v i z u á l i s :

*hogy lát ma itt
fehérek közt
egy európai*

A lexémák anaforikus nyálábjaiból kitűnik, hogy önmagán belül egyik érzéki területen sem lehetne fokozni a vendéglátók örömeinek kifejezését. Erre való itt a „csatornaváltás”. A szokásos használatában ‘lefele’ módosító *csak* nyilvánvalóan ‘fölfele’ fokoz: ‘annyira örül, hogy csak néz téged’.

2. A költemény szövegmondatai

Ve:

Thomas Mann üdvözlése

¹Mint gyermek, aki már pihenni vágyik
és el is jutott a nyugalmas ágyig,
még megkérlel, hogy »Ne menj el, mesélj« —
(így nem szökik rá hirtelen az éj)
s míg kis szíve nagyot szorongva dobban,
tán ő se tudja, mit is kíván jobban,
a mesét-e, vagy azt, hogy ott legyél:
így kérünk: Ülj le közénk és mesélj.

²Mondd el, mit szoktál, bár mi nem feledjük,
mesélj arról, hogy itt vagy velünk együtt
s együtt vagyunk veled mindannyian,
kinek emberhez méltó gondja van.

³Te jól tudod, a költő sose lódit:
az igazat mondd, ne csak a valódit,
a fényt, amelytől világlik agyunk,
hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.

⁴Ahogy Hans Castorp madame Chauchat testén,
hadd lássunk át magunkon itt ez estén.

⁵Párnás szavadon át nem üt a zaj —

mesélj arról, mi a szép, mi a baj,
 emelvén szívünk a gyásztól a vágyig.
⁶Most temettük el szegény Kosztolányit
 s az emberségen, mint rajta a rák,
 nem egy szörny-állam iszonyata rág
 s mi borzadózva kérdezzük, mi lesz még,
 honnan uszulnak ránk új ordas eszmék,
 fő-e új méreg, mely közénk hatol —
 meddig lesz hely, hol fölolvasható?...
⁷Arról van szó, ha te szólsz, ne lohadjunk,
 de mi férfiak férfiak maradjunk
 és nők a nők — szabadok, kedvesek
 — s mind ember, mert az egyre kevesebb...
⁸Foglalj helyet. ⁹Kezdd el a mesét szépen.
¹⁰Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen
 néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
 fehérék közt egy európaiat.

2.1. Szövegmondatonkénti elemzés

[K00]Thomas Mann üdvözlése

[K01]¹Mint gyermek, aki már pihenni vágyik és el is jutott a nyugalmas ágyig, még megkérlek, hogy
 »Ne menj el, mesélj« — (így nem szökik rá hirtelen az éj) s míg kis szíve nagyot szorongva dobban, tán
 ő se tudja, mit is kíván jobban, a mesét-e, vagy azt, hogy ott legyél: így kérünk: Ül le közénk és mesélj.

[K01/&vb]:

...aki már pihenni vágyik és el is jutott a nyugalmas ágyig, (*várható volna, hogy elcsendesedik, nem szól, de*) még megkérlek ...

Kommentár:

A költői szövegmű önmagában is teljes, kerek, egész. Később lesznek ugyan szituatív utalásai, ezek azonban itt még nem teremtenek kitöltendő hiányt. ([K01/&vb]-ben a zárójelben kurzivált beírás a helyzetre vonatkozó konvencionális tudásból származik.)

A két fő részre tagolódo kompozíciónak a [K01] az első fő része. A *mi* nevében a költő gyermeki lélekkel, gyermek módjára kéri Thomas Mannt, hogy meséljen nekik. A *mint gyermek* jellemző verskezdő hasonlata József Attilának („*Mint a mezőn a kislány ...*”, „*Mint gyerek a páncélos bogarat ...*”, „*Mint gyermek, aki bosszút esküdött ...*”).

A [K01] szintaktikai szerkezete többszörösen összetett mondat, amiben a hátul álló főmondat utaló szava — anaforikus irányából következően — a palatális *így*. A hasonlatot szinte megismétli a kompozíció második fő része: *megkérlek – kérünk, ott legyél – ülj le közénk, mesélj – mesélj, az éj – sötétben vagyunk*.

A [K01]-hez az alábbi korreferenciaindexek rendelhetők:

i01 = megkérlek;

i02 = (Te);

i03 = (Mi);

i04 = ott/itt legyél;

i05 = mesélj;

i06 = az éj.

[K01/&ind]:

Mint gyermek, aki már pihenni vágyik és el is jutott a nyugalmas ágyig, még megkérlel[=i01], hogy »Ne menj el[=i04], mesélj[=i05] « — (így nem szokik rá hirtelen az éj[=i06]) s míg kis szive nagyot szorongva dobban, tán ő se tudja, mit is kíván jobban a mesét-e[=i05], vagy azt, hogy ott legyél[=i04]: így kérünk (i03, i02): Ülj (i02) le közénk (i03)[=i04] és mesélj (i02, i03) [=i05].

[K02] Mondd el, mit szoktál, bár mi nem feledjük, mesélj arról, hogy itt vagy velünk együtt s együtt vagyunk veled mindannyian, kinek emberhez méltó gondja van.

[K02/&vb]:

Mondd el (*te* = *Thomas Mann*) (*nekünk*) (*azt* = *a mesédet, gondolataidat*), mit (*el*) szoktál (*te*) (*mondani*) (*nekünk*), bár mi (*a hallgatód*) nem feledjük (*a mesédet, a gondolataidat*), mesélj (*te*) (*nekünk*) arról, hogy itt (*a találkozás helyén*) vagy (*te*) velünk (*a hallgatóiddal*) együtt, s együtt vagyunk (*mi*) veled mindannyian, kinek (*neked és nekünk, akik itt vagyunk együtt veled*) emberhez méltó gondja van.

Kommentár:

A szövegmondat felszólító módú (sg. 2. személyragos) állítmányai („mondd el”, „mesélj”), valamint a további kijelentő módú (sg. 2. személyragos) állítmányok („szoktál”, „vagy”) a *te*-ben rejlő Thomas Mannra utalnak, és őrá vonatkozik a „veled” névmás is. Az üdvözlő a hallgatóság nevében kér, a szövegmondatban ezt a „mi”, a „velünk” névmások fejezik ki, valamint a „nem feledjük”, a „vagyunk” (pl. 1. személyragos) állítmányokban jelenik meg. A „kinek” vonatkozó névmás alaki egyeztetése csak a „veled” személyére utalna, szintaktikai beszerkesztése azonban (a „mindannyian” után) a jelentést ehhez is kapcsolja: a hallgatóságnak is emberhez méltó gondja van.

A [K02] szintaktikai szerkezete párhuzamosan építkező többszörösen összetett mondat. A főmondatok állítmányai az akusztikai kapcsolatot viszik tovább a [K01] folytatásaként, a mellékmondatokban pedig a kinetikus kapcsolódás figyelhető meg.

A [K01] szövegmondat (önálló szövegmondatnak is értelmezhető) befejezés: „Ülj le közénk és mesélj.”

A [K02] szövegmondatban:

„itt vagy velünk együtt”	„Mondd el, mit szoktál”
„együtt vagyunk veled mindannyian”	„mesélj arról”

A főmondatbeli „arról” kataforikus szerepű mutató névmás a kinetikus kapcsolatra utal, tartalmát a mellékmondat fejti ki.

[K02/&ind]:

Mondd(i02,i03)[=i05] el, mit szoktál(i02), bár mi[=i03] nem feledjük(i03), mesélj(i02, i03)[=i05] arról[=i04], hogy itt vagy(i02) velünk(i03) együtt[=i04] s együtt vagyunk(i03) veled(i02)[=i04] mindannyian(i03), kinek emberhez méltó gondja van(i02, i03).

[K03] Te jól tudod, a költő sose lódit: az igazat mondd, ne csak a valódit, a fényt, amelytől világlik agyunk, hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.

[K03/&vb]:

Te jól tudod, a költő (*itt Thomas Mann*) sose lódit (= *igazat mond, mesél*): az igazat (= *igaz mesét*) mondd(*te*) (*nekünk*), ne csak a valódit (= *a valódi mesét*), a fényt (= *az igazságot*), amelytől világlik (*a mi*) agyunk, hisz egymás nélkül (= *nem segítve egymást*) sötétben vagyunk(*mi*).

Kommentár:

A „Te jól tudod” főmondat (a tárgyas ragozású igei állítmánnyal) konvencionális tudást vezet be az üdvözlő „mi”, melyet a „te”-re is érvényesnek tart: „a költő sose lódit, az igazat mondd, ne csak a valódit”. Az *igazat* és a *valódit* tárgyak jelzős szerkezetek redukciói, költői tömörítések. Értelmezésük az akusztikus kapcsolás körébe tartozik, hiszen a jelzős szerkezet alaptagjaként a *mese* adható meg. Költői jelentésátvitel (szemantikai összeférhetetlenség: álszinesztézikus teljes metafora) az *igaznak* a fénnel való azonosítása. Olyan

interakciót figyelhetünk meg, melynek során a költő az akusztikus csatornáról a vizuális csatornára vált át, mindkettő érvényét fenntartva:

az igazat, (vagyis, azaz) *a fényt, amelytől világlik agyunk*. A metaforikus képsorban a kinetikus csatornát is bekapcsolja a szövegmondat: *egyén nélkül* (= egymást segítve, támogatva).

[K03/&ind]:

Te[=i02] jól tudod(i02), a költő[=i02] sose lódit[=i05], az igazat mondd(i02, i03)[=i05], ne csak a valódit[=i05], a fényt[=i06], amelytől világlik[=i06] agyunk(i03), hisz egymás nélkül[=i04] sötétben[=i06] vagyunk(i03).

[K04]: Ahogy Hans Castorp madame Chauchat testén, hadd lássunk át magunkon itt ez estén.

[K04/&vb]:

Ahogy Hans Castorp (*a te A varázshegy című művének egyik szereplője*) madame Chauchat (*a te A varázshegy című művének szereplője*) testén, hadd lássunk át (*mi is*) magunkon itt (*a veled való beszélgetés helyszínén*) ez estén (*amikor nekünk igazat mondsz, mesélsz*).

Kommentár:

Szintaktikai/szemantikai szempontból nyílt utalás épül be a szövegmondatba, melyet a köszöntő (*mi*) arra használ fel, hogy az önmagán való gondolkodását/átlátását hasonlítsa az igaz mesét mondó *te* egyik művében történetekhez. A szövegmondat szövegen belüli referenciájába ez a hasonlat a vizuális csatornán keresztül érvényesül. Vagyis a hasonlító-módhatározói mellékmondatban szereplő utalás nem szól bele a versszöveg (kor)referenciális szerveződésébe, ezért nincs szükség új indexek bevezetésére.

[K04/&ind]:

Ahogy Hans Castorp(i02) madame Chauchat(i02) testén, hadd lássuk(i03) át[=i06] magunk(i03)on itt(i04) ez estén[=i06]

[K05] Párnás szavadon át nem üt a zaj — mesélj arról, mi a szép, mi a baj, emelvén szívünk a gyásztól a vágyig.

[K05/&vb]:

Párnás szavadon (*a te szavadon = Thomas Mann szaván*) át nem üt a zaj (*nem halljuk/érezkeljük a bántó hangokat/eseményeket*), mesélj (*te*) (*nekünk*) arról, mi a szép, mi a baj, emelvén (*miközben emeled te*) (*a mi*) szívünk a gyásztól a vágyig.

Kommentár:

A szövegmondat szintaktikai szerkezete két egymáshoz lazán kapcsolódó főmondatból áll, melyek közül a másodikba egy állandóhatározói mellékmondat épült be. A két főmondatban a *te* és a *mi* korreferenciáján kívül alapvetően az akusztikus csatorna érvényesül: *párnás szavadon át nem üt a zaj — mesélj*. Az *emelvén* határozói igenév az egyidejűség kifejezése mellett magába sűríti a 2. személyre utalást is: *mesélj ... emelvén* (miközben emeled te) *szívünk* a gyásztól (a sötétségtől) *a vágyig* (a reménykedésig).

[K05/&ind]:

Párnás szavad(i02)on[=i05] át nem üt a zaj[=i05] — mesélj(i02, i03)[=i05] arról, mi a szép, mi a baj, emelvén(i02) szívünk(i03) a gyásztól(i06) a vágyig.

[K06] Most temettük el szegény Kosztolányit s az emberségen, mint rajta a rák, nem egy szörny-állam iszonyata rág s mi borzadva kérdezzük, mi lesz még, honnan uszulkanak ránk új ordas eszmék, fő-e új méreg, mely közénk hatol — meddig lesz hely, hol fölolvasható?...

[K06/&vb]:

Most (*a te-vel való beszélgetés idejéhez viszonyítva*) temettük (*mi*) el szegény Kosztolányit s az emberségen (*melynek a te és a mi is része*), mint rajta (*Kosztolányin*) a rák, nem egy szörny-állam iszonyata rág s mi (*a hallgatóid, az emberek általánosítva is*) borzadva kérdezzük (*tőled*) mi lesz még (*velünk*), honnan uszulnak ránk (*emberekre*) új ordas eszmék, fő-e új méreg, mely közénk (*emberek közé*) hatol — meddig lesz hely (*számodra*), hol fölolvashatol (*te, nekünk*)?...

Kommentár:

A szövegmondat nyílt utalása aktuális tényt említ: Kosztolányi halálát, temetését, mely a hasonlításhoz nyújt konkrét és valóságos hátteret. A *mi* kérdésének bevezető része ez a hasonlat, mely a betegséget (a rákot) absztrakt jelentésben nagyítja fel az *emberség* ('emberiség') elpusztítójává, így az itt ülő *mi* tagjait is érinti: Thomas Mannt emberséges emberek jönnek el meghallgatni. Az *emberségen* (így rajtunk is) *nem egy szörny-állam iszonyata rág, s mi* (a hallgatóid és tágabb értelemben minden tisztességes ember) *borzadva kérdezzük* (tőled); a *mi* kérdései közül három általánosan kérdez a leselkedő veszélyekre (ezért is ítélem a *mi* jelentését tágabb értelműnek), a negyedik kérdés (*meddig lesz hely, hol fölolvashatol?*...) visszavált a konkrét szituációra. (A tipográfiában gondolatjel választja el ezt a kérdést az előzőektől.) A korreferenciális kapcsolatban a *te* szerkezeti kiegészítőként; *lesz hely* (számodra), illetőleg igei személyragban jelenik meg: *fölolvashatol* (te) ebben a szövegmondatban. A három csatorna közül az akusztikus kap szerepet: *kérdezzük*.

[K06/&ind]:

Most temettük(i03) el szegény Kosztolányit s az emberségen, mint rajta a rák, nem egy szörny-állam iszonyata rág s mi[=i03] borzadva kérdezzük(i03, i02), mi lesz még(i03), honnan uszulnak ránk[=i03] új ordas eszmék, fő-e új méreg, mely közénk[=i03] hatol — meddig lesz hely(i02), hol fölolvashatol(i02)[=i05]?...

[K07]Arról van szó, ha te szólsz, ne lohadjunk, de mi férfiak férfiak maradjunk és nők a nők — szabadok, kedvesek s mind ember, mert ez egyre kevesebb...

[K07/&vb]:

Arról van szó (*akkor*), ha te szólsz (*hozzánk*), ne lohadjunk (*mi*) de mi férfiak férfiak maradjunk és nők (*maradjanak*) a nők – szabadok, kedvesek s mind ember (= *mindannyian emberek maradjunk*), mert ez (*ember*) egyre kevesebb...

Kommentár:

Az *arról* kataforikus szerepű névmás tartalmát a mellékmondat adja meg: *ne lohadjunk, de* (= 'hanem') *mi férfiak férfiak maradjunk* stb. A szövegmondat szintaktikai szerkezetében érdemes eltűnődnünk a *ha te szólsz* feltételes időhatározói mellékmondat kapcsolódásán. Lehetne előrevetett mellékmondata a *ne lohadjunk* tagmondatnak is, a szövegmondat akusztikus kapcsolódását figyelembe véve azonban a főmondathoz kell kapcsolnunk. Mikor van arról szó, hogy ne lohadjunk? Akkor, ha te szólsz. Vagyis az *arról van szó* nyelvi klisé jelentése: 'arról győzől meg bennünket, arra biztatsz a szavaiddal, amikor szólsz hozzánk, hogy ne lohadjunk'. Így kapcsol jelentésében ahhoz a gondolathoz, hogy míg mesélsz, a szívünket *a gyásztól a vágyig* emeled.

A szövegmondatban található állandóhatározói mellékmondatok között összefoglaló jelentésű a *mind ember* tagmondat: *mi férfiak férfiak maradjunk és nők a nők — szabadok, kedvesek, vagyis mind ember*. A közvetlenül kapcsolható a relatív főmondathoz: *ne lohadjunk, de* (= 'hanem') *mindannyian emberek maradjunk*.

[K07/&ind]:

Arról van szó[=i05], ha te[=i02] szólsz(i02)[=i05], ne lohadjunk(i03), de mi[=i03] férfiak(i03) férfiak maradjunk(i03) és nők a nők — szabadok, kedvesek s mind ember(i03), mert ez egyre kevesebb...

[K08]Foglalj helyet.

[K08/&vb]:

Foglalj (*te*) helyet (*körünkben*).

Kommentár:

A szövegmondatnál a *mi* (a hallgatóság) megismétli a kérést: *Ülj le közénk = foglalj helyet körünkben*. Bár nincs jelen a szövegmondat szintaktikai reprezentációjában a *mi*, de a megszólított 2. személyt csak a *mi* kérheti meg. A legerősebb korreferencia, mely a szövegegészbe kapcsolja a mondatot, a kinetikus kapcsolás: *Foglalj helyet*.

[K08/&ind]:

Foglalj(i02) helyet[=i04].

[K09]Kezdd el a mesét szépen.

[K09/&vb]:

Kezdd el (*mondani nekünk*) a mesét szépen.

Kommentár:

A szövegindítás akusztikus kapcsolódásának a megismétlése ez a szövegmondat. A kezdésben szereplő *mesélj* igei állítmányt analitikus szerkezeti forma ismétli meg: *Kezdd el a mesét szépen*. A *kezd el* igekötős igei állítmány egyértelműen magában foglalja, hogy nem írni, nem énekelni, nem rajzolni, hanem ‘mondani’ kezd el a mesét, továbbá azt is, hogy kinek kezd el mondani.

[K09/&ind]:

Kezdd(i02) el a mesét(i03)[=i05].

[K10]Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen néz téged, mert örül, hogy lát ma itt fehérek közt egy európaít.

[K10/&vb]:

Mi (*a hallgatóid*) hallgatunk (*téged*) és lesz (*közöttünk olyan*), aki csak éppen néz téged, mert örül, hogy lát ma (*a beszélgetés ideje*) itt (*a beszélgetés helye*) fehérek közt (*közöttünk*) egy európaít (*ez te vagy*), (azaz: ‘*vadak közt egy civilizáltat*’).

Kommentár:

A vers befejező mondatában az előző mondat cselekvő akusztikus hatása befogadó akusztikus élményre vált: ‘te kezded mondani a mesét, mi pedig hallgatunk téged’. A gyors ‘csatornaváltásokkal’, valamint a nyelvi anyag sorokra tagolásával (az áthajlásokkal) sajátos fokozást s egyben a lezárást készíti elő a költő: *csak éppen – néz* (mint cselekvés = ‘rád csodálkozik’) *téged lát ma itt – fehérek közt egy európaít*.

Az igei állítmányokban József Attila azt a finom jelentésszárnyat érvényesíti, melyet a *néz* és *lát* különbsége fejez ki. (A köznyelvi használatban is ismert ez: ‘néz, de nem lát’.) A nézés kinetikus, a látás vizuális élményként jelenik meg. A szövegmondat záró részében a *te*-re történő utalás 3. személyű azonosítás: *néz téged, egy európaít*.

[K10/&ind]:

Mi[=i03] hallgatunk(i03, i02)[=i05] és lesz, aki csak éppen néz[=i04] téged[=i02], mert örül, hogy lát[=i06] ma itt fehérek közt(i03) egy európaít[=i02].

2.2 A korreferenciaindexek jegyzéke

i01 = kérés;

i02 = (*te*), Thomas Mann,

i03 = (*mi*);

i04 = *ülj le közénk* (kinetikus kapcsolat),

i05 = mesélj (akusztikus kapcsolat),
i06 = az éj (vizuális kapcsolat).

2.3. [Ve/ind]: az eredeti korreferenciális indexekkel kiegészített változata

[K01/&ind]:

Mint gyermek, aki már pihenni vágyik és el is jutott a nyugalmas ágyig, még megkérlel[=i01], hogy »Ne menj el[=i04], mesélj[=i05] « — (így nem szökik rá hirtelen az éj[=i06]) s míg kis szive nagyot szorongva dobban, tán ő se tudja, mit is kíván jobban a mesét-e[=i05], vagy azt, hogy ott legyél[=i04]: így kérünk (i03, i02): Ülj (i02) le közénk (i03)[=i04] és mesélj (i02, i03) [=i05].

[K02/&ind]:

Mondd(i02,i03)[=i05] el, mit szoktál(i02), bár mi[=i03] nem feledjük(i03), mesélj(i02, i03)[=i05] arról[=i04], hogy itt vagy(i02) velünk(i03) együtt[=i04] s együtt vagyunk(i03) veled(i02)[=i04] mindannyian(i03), kinek emberhez méltó gondja van(i02, i03).

[K03/&ind]:

Te[=i02] jól tudod(i02), a költő[=i02] sose lódit[=i05], az igazat mondd(i02, i03)[=i05], ne csak a valódit[=i05], a fényt[=i06], amelytől világlik[=i06] agyunk(i03), hisz egymás nélkül[=i04] sötétben[=i06] vagyunk(i03).

[K04/&ind]:

Ahogy Hans Castorp(i02) madame Chauchat(i02) testén, hadd lássuk(i03) át[=i06] magunk(i03)on itt(i04) ez estén[=i06]

[K05/&ind]:

Párnás szavad(i02)on[=i05] át nem üt a zaj[=i05] — mesélj(i02, i03)[=i05] arról, mi a szép, mi a baj, emelvén(i02) szívünk(i03) a gyásztól(i06) a vágyig.

[K06/&ind]:

Most temettük(i03) el szegény Kosztolányit s az emberségen, mint rajta a rák, nem egy szörny-állam iszonyata rág s mi[=i03] borzadva kérdezzük(i03, i02), mi lesz még(i03), honnan uszulkan ránk[=i03] új ordas eszmék, fő-e új méreg, mely közénk[=i03] hatol — meddig lesz hely(i02), hol fölolvashatol(i02)[=i05]?...

[K07/&ind]:

Arról van szó[=i05], ha te[=i02] szólsz(i02)[=i05], ne lohadjunk(i03), de mi[=i03] férfiak(i03) férfiak maradjunk(i03) és nők a nők — szabadok, kedvesek s mind ember(i03), mert ez egyre kevesebb...

[K08/&ind]:

Foglalj(i02) helyet[=i04].

[K09/&ind]:

Kezdd(i02) el a mesét(i03)[=i05] szépen.

[K10/&ind]:

Mi[=i03] hallgatunk(i03, i02)[=i05] és lesz, aki csak éppen néz[=i04] téged[=i02], mert örül, hogy lát[=i06] ma itt fehérek közt(i03) egy európa[=i02].

3. Általános kommentár

A fentiekben elemzett szöveg műfajából következően is sajátos. Ha elbeszélés — vagy elbeszélő költemény — volna, akkor jellemző módon a benne található időbeli korreferencialáncok folyamatossága/megszakadása komponálná a szövegművet; s természetesen az időbeliséggel összefüggően szereplnének a történések, a helyszínek, a cselekvések korreferencialáncai.

József Attila költeménye egyetlen helyzet megjelenítése, az a cselekvés, amelyben a grammatikai többes első személy (*mi*) üdvözlí, köszönti a grammatikai egyes szám második személyt (a *te*-nek megfelelő, a versben meg sem szólaló, semmit nem cselekvő vendéget). A költő szándéka így egyértelműen az öröm, a tisztelet, a várakozás. A köszöntés örömét szavakkal alig lehet elmondani, a szavakat a *te*-től várja a *mi*: **kér**, meg**kér**lel, **kér**dez, illetőleg: **néz**, **örül**, **lát**. Ezért lehet feltételeznünk, hogy a szövegegész kompozícióját is a **kérünk** pillanatának az auditív-kinetikus-vizuális megjelenítése alkotja (A hangzaskép és az íráskép viszonyáról: B. FEJES 1997b). Így kerülhet bele a szövegbe néhány, egymásra nem utaló (önmagukban viszont szövegen kívüli ismereteket mozgósító) elem: *A Varázshegy* két főszereplője, Kosztolányi temetése, az igazságnak mint fénynek az említése a politikai korra nyomuló sötétségben (TÖRÖK GÁBOR 1976. 151).

3.1. A korreferenciaindexek előfordulását összefoglaló táblázat (1. táblázat):

	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09	K10
i01	Meg- kérlel, kérünk									
i02	Thomas Mann (TÉGED) (TE) (téged) (te) ülj le	(te) (te) veled	Te jól tudod, a költő, mondd	Hans Castorp madame Chauchat	szavadon, (te) mesélj emelvén: 'miközben emeled'	(te) fölolvas- hatol	ha te szólsz	(Te) Foglalj helyet.	(Te)	téged, egy európaít
i03	(mi) közénk (nekünk)	(nekünk is) mi, velünk együtt, együtt vagyunk veled	agyunk, vagyunk	lássunk magunkon	(a mi) szívünk	temettük el mi ... kérdé- zük, (velünk) ránk, közénk	(mi) ne lohadjunk, férfiak maradjunk mind ember (marad- junk)	(körünk- ben)	(nekünk)	Mi hallga- tunk, fehérek köz (=közöt- tünk)
i04	ne menj el,	itt vagy velünk együtt,	egymás nélkül	itt (ahol együtt				Foglalj helyet.	(Itt vagy.)	(Itt vagy.)
i04	ott legyél, Ülj le közénk (=KINE- TIKUS kapcsolat)	s együtt vagyunk veled mindany- nyian		vagyunk)						csak éppen néz
i05	mesélj (=A- KUSZ- TIKUS kapcsolat)	mondd el, mesélj arról	sose lódít, az igazat mondd, ne csak a valódit		Párnás szavadon át nem üt a zaj, mesélj arról	kérdezzük, fölolvas- hatol	Arról van szó, ha te szólsz		Kezdd el a mesét szépen.	(Hall- gatjuk a mesét.)

i06	az éj (=VIZUÁLIS kapcsolat)		a fényt, amelytől világlik agyunk, ... itt ez egymás nélkül sötétben vagyunk, itt ez estén	hadd lássunk át magunkon	a gyásztól (='feke- tétől')					lát ma itt fehérek közt egy európaít.
-----	-----------------------------------	--	--	--------------------------------	-----------------------------------	--	--	--	--	---

1. táblázat

Irodalomjegyzék:

B. FEJES KATALIN 1997a:

Az elmondott vers szerkezete. Szöveg és stílus: *Szabó Zoltán köszöntése*. Kolozsvár, 160-164.

B. FEJES KATALIN 1997b:

Hangkép, írásképp (Juhász Gyula: Anna örök). *Néprajz és Nyelvtudomány XXXVIII*, 7-13.

PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

TÖRÖK GÁBOR 1976:

József Attila-kommentárok. Gondolat Kiadó, Budapest

11.

A stiláris adekvátságot érvényre juttató korreferencia

Példaszöveg: a Kurír 1997. VII. 5-i számában megjelent glossza
SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

Ebben az elemzésben stiláris adekvátságot bizonyító korreferenciaelemzés történik a következő lépések szerint:

1. az elemzésre választott glossza szövegmondatainak megszámozása;
2. a szöveg elliptikus mondatainak kiegészítése és a szövegmondatai határán hiányzó kötőszók pótlása;
3. a szöveg korreferens elemeinek számbavétele;
4. táblázatos kimutatás a szöveg korreferens elemeiről és antecedensükről;
5. táblázat készítése a korreferáló elemeknek a szövegmondatokbeli előfordulásáról;
6. a szöveg korreferenciátípusainak számszerű kimutatása;
7. a korreferens elemek tömörülésének feltüntetése abszolút előfordulásuk és relatív gyakoriságuk alapján;
8. a szöveg korreferáló elemei makroegységbeli eloszlásának bemutatása;
9. a korreferenciális elemek távolba hatásának feltérképezése;
10. a szöveg kulcsszava és a szemantikai szempontból leglényegesebb szavai korreferencialáncának levezetése;
11. a szövegjelentés szempontjából legfontosabb három szó felcserélhetőségének és helyettesíthetőségének megállapítása kapcsán a stiláris szerep kiderítése.

A Kurír 1997. VII. 5-i számának 16. oldalán a *Kikapcs Objektum* részben olvasható következő glossza a korreferenciaelemzés anyaga:

Kerékpártelnők

Időnként nem árt visszarévedni szívet melengető pillanatokra. Például jó volt a képernyő segedelmével ismét észlelni **TORGYÁN BÁCSIT** azon a bizonyos 95-ös, karácsony közeli napon, amikor egy szegény magyar gyereknek vitt biciklit. Annak a kerékpárnak aligha akadt párja a rendszerváltás utáni magyar történelemben! Örült ám a kissrác, el is mondta mindjárt, miért épp **JÓZSI BÁCSITÓL** kért ajándékot, amire szüleinek nem telik. Hát azért, mert sokat látta a tévében... Persze talán szimpatikus is lehet neki **TORGYÁN BÁCSI**, mert, teszem azt, a tévémaci szintűgy gyakran fölbukkan a televízióban, tőle mégse kívánt semmit a kisfiú. Hanem **TORGYÁN DOKTOR** szemrehányást is kapott, ugyanazon faluból, egy sokgyermekes anyától: nekik miért nem hozott semmit, pedig ők is szegények. Föltalálta magát a legnagyobb kigazda, emlékezhettünk régről, és nemrégről is, újra megszemlélhettvén az egykori jótékony tudósítást a tévében. **TORGYÁN BÁCSI** saját fényképét kezdte osztogatni a nem kalkulált lurkóknak.

Azóta nyilván ő a fény az éjszakában.

MáRVÁNY

[0.] Kerékpártelnők

[1.] Időnként nem árt visszarévedni szívet melengető pillanatokra. [2.] Például jó volt a képernyő segedelmével ismét észlelni **TORGYÁN BÁCSIT** azon a bizonyos 95-ös, karácsony közeli napon, amikor egy szegény magyar gyereknek vitt biciklit. [3.] Annak a kerékpárnak aligha akadt párja a rendszerváltás utáni magyar történelemben! [4.] Örült ám a kissrác, el is mondta mindjárt, miért épp **JÓZSI BÁCSITÓL** kért ajándékot, amire szüleinek nem telik. [5.] Hát azért, mert sokat látta a tévében... [6.] Persze talán szimpatikus is lehet neki **TORGYÁN BÁCSI**, mert, teszem azt, a tévémaci szintűgy gyakran fölbukkan a televízióban, tőle mégse kívánt semmit a kisfiú. [7.] Hanem **TORGYÁN DOKTOR** szemrehányást is kapott, ugyanazon faluból, egy sokgyermekes anyától: nekik miért nem hozott semmit, pedig ők is szegények. [8.] Főltalálta magát a legnagyobb kiscgazda, emlékezhethünk régről, és nemrégről is, újra megszemelelhetvén az egykori jótékony tudósítást a tévében. [9.] **TORGYÁN BÁCSI** saját fényképét kezdte osztogatni a nem kalkulált lurkóknak.

[10.] Azóta nyilván ő a fény az éjszakában.

A szövegvizsgálat első lépéseként azért tanulságos a hiányok kiegészítése (1. táblázat), hogy érzekeljük: a **befogadói** tudat hol végez ösztönös pótlást, a **szövegalkotó** viszont mikor mellőzi a redundáns elemek közlését, ezáltal is segítve gondolatSORA koherenssé, kohezív és konnEXSZÉ választását.

Szövegmondatok

[0.] Kerékpártelnők

[1.] Időnként nem árt visszarévedni szívet melengető pillanatokra.

[2.] [Hiszen] Például jó volt a képernyő segedelmével ismét észlelni Torgyán bácsit azon a bizonyos 95-ös, karácsony közeli napon, amikor egy szegény magyar gyereknek vitt biciklit.

[3.] Annak a kerékpárnak aligha akadt párja a rendszerváltás utáni magyar történelemben!

[4.] Örült ám a kissrác, el is mondta mindjárt, miért épp Józsi bácsitól kért ajándékot, amire szüleinek nem telik.

[5.] Hát azért, mert sokat látta a tévében...

[6.] Persze talán szimpatikus is lehet neki Torgyán bácsi, mert, teszem azt, a tévémaci szintűgy gyakran fölbukkan a televízióban, tőle mégse kívánt semmit a kisfiú.

[7.] Hanem Torgyán doktor szemrehányást is kapott, ugyanazon faluból, egy sokgyermekes anyától: nekik miért nem hozott semmit, pedig ők is szegények.

[8.] Főltalálta magát a legnagyobb kiscgazda, emlékezhethünk régről, és nemrégről is, újra megszemelelhetvén az egykori jótékony tudósítást a tévében.

[9.] [Ugyanis] Torgyán bácsi saját fényképét kezdte osztogatni a nem kalkulált lurkóknak.

[10.] [Ezért] Azóta nyilván ő a fény az éjszakában.

Rendszermondatok

[0.] Kerékpártelnők

[1.] Időnként nem árt visszarévedni [az embernek] szívet melengető pillanatokra.

[2.] Például jó volt [az embernek] a képernyő segedelmével ismét észlelni Torgyán bácsit azon a bizonyos 95-ös, karácsony közeli napon, amikor [ő] egy szegény magyar gyereknek vitt biciklit.

[3.] Annak a [Torgyán által hozott] kerékpárnak aligha akadt párja a rendszerváltás utáni magyar történelemben!

[4.] Örült ám a kissrác, [és] el is mondta [ő azt] mindjárt, [hog]y ő] miért épp Józsi bácsitól kért [olyan] ajándékot, amire [az ő] szüleinek nem telik.

[5.] Hát azért [kért ő Józsi bácsitól kerékpárt], mert [ő] sokat látta [őt] a tévében...

[6.] Persze talán szimpatikus is lehet neki Torgyán bácsi, mert, teszem azt, a tévémaci szintűgy gyakran fölbukkan a televízióban, tőle mégse kívánt semmit a kisfiú.

[7.] Hanem Torgyán doktor szemrehányást is kapott, ugyanazon faluból, egy sokgyermekes anyától: [hog]y nekik miért nem hozott [ő] semmit, pedig ők is szegények.

[8.] [mi] Emlékezhethünk régről, és nemrégről is [arra], újra megszemelelhetvén az egykori jótékony tudósítást a tévében, [hog]y főltalálta magát a legnagyobb kiscgazda.

[9.] Torgyán bácsi saját fényképét kezdte osztogatni a nem kalkulált lurkóknak.

[10.] Azóta nyilván ő a fény az éjszakában.

1. táblázat

Kétféle módon mehet végbe a tudatban a hiány kiegészítése: egyrészt a mondatokat hiánypótlással önállóvá formáljuk, ilyenkor a szövegalkotással ellentétes műveletet hajtunk végre: a mondatokat dekontextualizáljuk (megfosztjuk szövegkörnyezetüktől), másrészt úgy is, hogy a szövegmondatok kapcsolódását kötőszók pótlásával tesszük explicitté.

A szemantikailag elliptikus mondatok kiegészítése a rendszermondatok típusában történt meg, hiszen a szövegmondatok kommunikatív így is teljesekek a szövegbe ágyazottságuk miatt. Viszont a szövegmondatok közötti tartalmi-logikai kapcsolás hiányából fakadó „űr” a szövegmondatokban tölthető be, illetve még pontosabban ott explikálható. Ezáltal szembeállíthatók a szöveg- és a rendszermondatok, visszakövetkeztethetünk a virtuális teljes szerkezetű rendszermondatokra, amelyekből a jelfőlösleg a szövegmondatban törölődik, másrészt a korreferenciát adó \emptyset elemek is explikálhatók.

Ebben a szövegben kevés kiegészítést kellett alkalmazni. Ez minden esetben grammatika-tudásunk alapján, illetve a szövegképzés általános elveinek ismeretében ment végbe.

Nem látszott szükségesnek a névmásoknak a rendszermondatban névszóvá vagy névszói szerkezetű transzformálása, ugyanis ebben a mondattípusban is vannak névmások, nyilván „üresek”, amelyek a szövegmondatban tartalmassá válva (RÁCZ—FALUVÉGI 1994: 110) tartalmilag feltöltődnek (M. KORCHMÁROS 1975-76: 331-60). Sőt a hiány pótlása szövegmondaton belüli \emptyset anafora helyébe tett névmással végezhető el. — Az [1.] és [2.] rendszermondatban a lélektani alany pótlása fakultatív lehet. A [3.] rendszermondatban az *annak* anaforikus névmás jelentésének a pontosítása többféleképpen is végbemehet: a [Torgyán által hozott] vagy [az említett]. Az egész glosszában a legnagyobb hiányzó szövegdarabot az [5.] szövegmondatba kellett pótolni, de ez teljes egyértelműséggel beilleszthető volt.

Második lépésben a **korreferens elemek számbavétele** szükséges:

- [0.] *Kerékpártelnők [I₁, II₁]*
 [1.] *Időnként nem árt visszarévedni [III₁]szívet melengető pillanatokra.*
 [2.] *Például jóvolt a képernyő [IV₁] segedelmével ismét [V₁] észlelni [VI₁] Torgyán bácsit [II₂] azon a bizonyos 95-ös, karácsony közeli napon, amikor egy szegény [VII₁]magyar gyereknek [VIII₁] vitt [IX₁] [\emptyset = II₃] biciklit [I₂].*
 [3.] *Annak [II₄] a kerékpárnak [I₃] aligha akadt párja a rendszerváltás utáni magyar történelemben!*
 [4.] *Örült ám a kisserác [VIII₂], el is mondta [\emptyset = VIII₃] mindjárt, [\emptyset = VIII₃] miért épp Józsi bácsitól [II₅] kért [X₁] ajándékot [I₄], amire [I₅] [\emptyset = VIII₅] szüleinek nem telik [VII₂].*
 [5.] *Hát azért [\emptyset = VIII₆] [\emptyset = I₆] [\emptyset = X₂] [\emptyset = II₅], mert sokat [\emptyset = VIII₇] látta [VI₂] [\emptyset = II₇] a tévében... [IV₂]*
 [6.] *Persze talán szimpatikus is lehet neki [VIII₈] Torgyán bácsi [II₈], mert, teszem azt, a tévémaci [IV₃] szintűgy gyakran fölbukkan a televízióban [IV₄], tőle mégse kívánt [X₃] semmit [I₇] a kisfiú. [VIII₉]*
 [7.] *Hanem Torgyán doktor [II₉] szemrehányást is kapott, ugyanazon faluból, egy sokgyermekes [VIII₁₀] anyától: nekik miért nem hozott [IX₂] [\emptyset = II₁₀] semmit [I₈], pedig ők is szegények. [VI₃]*
 [8.] *Főltalálta magát a legnagyobb kiserác [II₁₁], emlékeztetünk [III₂] régről, és nemrégről is, újra [V₂] megsemlélhetvén [VI₃] az egykori jótékony tudósítást a tévében. [IV₅]*
 [9.] *Torgyán bácsi [II₁₂] saját [II₁₃] fényképét [XI₁ = I₉] kezdte osztogatni [IX₃] a nem kalkulált lurkóknak. [VIII₉]*
 [10.] *Azóta nyilván ő [II₁₄] a fény [XI₂] az éjszakában.*

Ennek alapján a szöveg korreferáló elemeit: az antecedenst és a vele korreferens elemeket számba lehet venni.

Értelmezésem szerint — mint a 2. táblázatból is látszik — a korreferenciának szűkebb és tágabb értelemben vett fajtái lehetségesek, előbbibe a szó szerinti azonosság (*Torgyán bácsi*) és a referenciális azonosságon alapuló szóváltoztatás (*Torgyán bácsi* = *Torgyán doktor* = *a legnagyobb kiserác*; *kért* = *kívánt*) tartozik, az utóbbiba az azonos jelentésmezőbe tartozás alapján a hipo- és hiperonimák (*bicikli*, *ajándék*), az asszociatív úton kapcsolódók (*fénykép*, *fény*), illetve a pragmatikai jellegű kapcsolat révén összetartozók (*biciklit*, *semmit*, *fényképet*). A nem nyelvi, nem szemantikai, hanem nyelven kívüli, pragmatikailag jellemezhető kapocs nyújtja bár a legszélesebb mezőn belüli összefüggést, mégis ugyanolyan szoros köteléket biztosít, mint a grammatikai-jelentéstani. — Ezzel

egyező KÁROLY (KÁROLY 1995: 811) és PAPP (PAPP 1991: 775) álláspontja. Eltérő viszont PETŐFI S. JÁNOSÉ, aki csak a verbális megjelenési formájában különbözött tekinti korreferensnek (PETŐFI 1998: 19).

Az igei személyragokat nem számítottam korreferáló elemnek, mert ilyen esetben a Ø alany korreferál, az igei állítmány csak az egyeztetéssel utal az alany számára, személyére.

Az antecedensként funkcionáló nyelvi elemek egy-egy jelentéssíkot indítanak el, mint ahogy ez a 3. táblázatból jól látszik.

korreferenciaindex	antecedens szó	mondat-sorszám	korreferens szó	mondat-sorszám
I	kerékpártelnök	0.	biciklit	2.
			kerékpárnak	3.
			ajándékot	4.
			amire	4.
			Ø névmás tárgy szerepében	5.
			semmit	6.
			semmit	7.
II	kerékpártelnök	0.	Torgyán bácsit	2.
			Ø névmás alany szerepében	2.
			annak = a Torgyán által hozott	3.
			Józsi bácsitól	4.
			Ø névmás határozóként	5.
			Ø névmás tárgy szerepében	5.
			Torgyán bácsi	6.
			Torgyán doktor	7.
			Ø névmás alany szerepében	
			a legnagyobb kisczarda	8.
			Torgyán bácsi	9.
			saját	9.
			ő	10.
III	visszarévedni	1.	emlékezhetünk	8.
IV	képernyő	2.	tévében	5.
			tévemaci	6.
			televízióban	
			tévében	8.
V	ismét	2.	újra	8.
VI	észlelni	2.	látta	5.
			megszemlélhetvén	8.
VII	szegény	2.	nem telik	4.
			szegények	7.
VIII	egy gyereknek	2.	kissrác,	4.
			Ø névmás alany szerepében (2),	
			Ø névmás birtokos jelzői funkcióban	
			Ø névmás alanyi szerepben (2)	5.
			neki,	6.
			kisfiú	
			sokgyermekes	7.
			lurkóknak	9.
IX	vitt	2.	hozott	7.
			osztogatni	9.
X	kért	4.	Ø kért	5.
			kívánt	6.
XI	fényképét	9.	fény	10.

2. táblázat

A korreferenciális összefüggések előbbi „térképéről” leolvasható: hol lépnek be új jelentéssíkok: új korreferencialáncok a szövegstruktúrába:

A **korreferenciatípusok** a következőképpen oszlanak meg ebben a glosszában (4. táblázat):

Korreferens lexéma			Korreferens lexéma anaforikus elemmel	névmási anafora	Ø névmási anafora
korreferencia-index	változatlan	változó			
I	—	3	1	3	1
II	3	4	—	3	4
III	—	2	—	—	—
IV	2	3	—	—	—
V	—	2	—	—	—
VI	—	3	—	—	—
VII	2	1	—	—	—
VIII	—	5	—	1	5
IX	—	2	—	—	—
X	—	2	—	—	—
XI	—	2	—	—	—

4. táblázat

Az explicált korreferáló elemek **szófaja**: főnév: 17, névmás: 6, ige: 5, igenév: 2, melléknév: 2, határozószó: 1. A névmás használata a helyettesítésből fakad, más szófaj esetében az újraemléltési szerep dominál.

A korreferens elemek **tömörülése** a következőképpen alakult (5. táblázat):

korreferens elemek abszolút előfordulása	korreferens elemek relatív gyakorisága	a szövegmondatok száma
1	2 %	1
2	11 %	3
3	—	—
4	—	—
5	18 %	2
6	11 %	1
7	12 %	1
8	15 %	1
9	31 %	2
összesen: 56	100 %	11

5. táblázat

A korreferáló elemek **eloszlása** a szöveg feltételezett makroegységei között ezt a számszerűséget mutatja (6. táblázat):

szövegegységek	szövegmondatok	korreferens elemek abszolút előfordulása	korreferens elemek relatív gyakorisága
bevezetés	0–1.	3	5 %
tárgyalás	2–9.	51	92 %
befejezés	10.	2	3 %

6. táblázat

A korreferenciális elemek **távolba hatását** is célszerű nyomon követni (7. táblázat):

távolba ható korreferens lexémák	összesen	a szövegmondatok sorszáma
<i>Kerékpártelnök</i>	8	0., 2., 3., 4., 5., 6., 7.
<i>Kerékpártelnők</i>	14	0., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10.
<i>visszarévedni</i>	2	1., 8.
<i>képernyő</i>	5	2., 5., 6., 8.
<i>ismét</i>	2	2., 8.
<i>észlelni</i>	3	2., 5., 8.
<i>szegény</i>	3	2., 4., 7.
<i>gyereknek</i>	11	2., 4., 5., 6.
<i>vitt</i>	3	2., 7., 9.
<i>kért</i>	2	4., 6.
<i>fényképét</i>	2	9., 10.

7. táblázat

Érdeemes a szöveg kulcsszavának korreferencialáncát levezetni (8. táblázat):

mondat-sorszám	szövegmondatok közötti korreferencia	szövegmondaton belüli korreferencia
0.	<i>kerékpártelnők</i>	
	↑	
2.	<i>Torgyán bácsit</i>	← ∅ névmás alanyi funkcióban
	↑	
3.	<i>annak = a Torgyántól kapott</i>	
	↑	
4.	<i>Józsi bácsitól</i>	
	↑	
5.	∅ névmás határozói funkcióban	← ∅ névmás tárgyi funkcióban
	↑	
6.	<i>Torgyán bácsi</i>	
	↑	
7.	<i>Torgyán doktor</i>	← ∅ névmás alanyi funkcióban
	↑	
8.	<i>a legnagyobb kispazda</i>	
	↑	
9.	<i>Torgyán bácsi</i>	← saját
	↑	
10.	<i>ő</i>	

8. táblázat

Ebben a korreferencialáncban a főnévi korreferens elemek azonosítása egyrészt pragmatikai ismereteink, másrészt a glossza egészének ismeretében lehetséges. Közös előismeretünk, napjaink politikai valóságának tartozéka annak tudása, hogy Torgyán József a FKGP elnöke, s mint jogászt, megilleti a *doktori* cím. Általános világtudásunkhoz tartozik az, hogy egy gyerek számára egy felnőtt férfi: *bácsi*. — Az anaforikus névmási utalások azonosító szerepének a felismerése grammatika-ismeretünkől fakad. — Mivel a Torgyánra referáló nyelvi elemeknek a referencia-azonossága fennáll, ezért elvi felcserélhetőségük szemantikai, sőt pragmatikai alapon elképzelhető, de ha ez megtörténne,

éppen ennek a glosszának a sajátos stílusneme változnék meg: az újságíró hűvös kívül állását, objektivitását jelezné, ha például a variánsok helyébe mindenütt *Torgyán doktor* kerülne. Ám ebben a glosszában — műfajából adódóan — szó sincs közömbösségről, az érdektelennek a kívülállásáról, hanem a rendszerváltás óta sok furcsaságot tapasztalt újságíró „felülnézetéből”, távolságtartásából, distanciájából fakadóan ironikus hangvételét tapasztalhatjuk.

A szóváltoztatás az igazi tollforgató esetében már nem csak olyan triviális alapkövetelmény teljesítése, hogy ne legyen a szövegben szóismétlés. Sokkal többről van szó: a stílus adekvátságáról. A publicista úgy fogalmaz, hogy mögötte érezzük a *gyermek* és az *asszony* szavait is abban a keretben, amelyet az újságíró jelöl ki a maga nézőpontjával: rávilágít a korkülönbségre (*Torgyán bácsi*), a falusi sokgyerekes asszony vélhető státusz-tiszteletére (*Torgyán doktor*), mert bár ez a glossza monologikus szöveg, szóhasználata felvillantja egy gyerek és egy asszony nyelvi kódhasználatát a függő idézetnek ható megfogalmazással (*Hát azért, mert sokat látta a tévében...nekik miért nem hozott semmit, pedig ők is szegények*). A rejtett idézet (a szabad függő beszéd) jelleget erősít a kettőspont, amely idézőjel nélkül is jelezheti az idézést. Erre enged következtetni a „felelet” *Hát* töltelékszóval való indítása, illetve a glossza keretein belül meglévő narratív hangvételhez idomuló szövegmondatot indító: *Hanem*.

A korreferens szavak kiválasztása tehát a glossza műfaj vezérelte stílus kérdés. Ugyanerre a következtetésre jutunk a következő korreferencialáncok végigkövetésekor is (9. táblázat):

mondat-sorszám	szövegmondatok közötti korreferencia	szövegmondaton belüli korreferencia
2.	<i>gyereknek</i>	
	↑	
4.	<i>kissrác</i>	← ∅ névmás alanyi funkcióban (2) ↖ ∅ névmás birtokos jelzőként
	↑	
5.	∅ névmás alanyi funkcióban	
	↑	
6.	<i>neki</i>	← <i>a kisfiú</i>
	↑	
7.	<i>sokgyermekes</i>	
	↑	
9.	<i>lurkóknak</i>	

9. táblázat

A *gyermek* szó a „állandó jelzőnek” ható *szegény*-nyel együtt vagy anélkül minden szöveghelyzetben felcserélhető lenne a *kisfiú*, a *kissrác* szavakkal. Sőt esetleg szabadon lehetne helyettesíteni a jelentés alapvető módosulása nélkül a szövegben nem szereplő szinonimákkal is: *kisfiúcska*, *gyermek*. De a publicista a virtuális szinonimasorból nem ok nélkül emeli ki a *szegény magyar gyermek* azonosítására a *kissrác* lexémát, amely az ÉrtSz. által vulgárisnak tartott formán a *kis* jelzői összetételi taggal finomít: bizalmas körben használatossá teszi, de ugyanakkor jelzi ezzel a héber eredetű szóval a gyerek életre valóságát is, míg az asszony gyerekeit a régies, tréfás, kedveskedő *lurkó* megnevezéssel illetve, azok sok gyermekes családban az állandó „láb alatt valóságukra” és pajkosságukra is utalhat.

Lehet, hogy latens distinkció bújkik meg a *magyar* jelző kitételében a *gyerek* szó elé, szemben a *sokgyermekes anya* kifejezés előli elhagyásában.

Végül nézzük a glossza harmadik fontos szavának korreferencialáncát (10. táblázat)!

mondat-sorszám	szövegmondatok közötti korreferencia	szövegmondaton belüli korreferencia
0	<i>kerékpártelnök</i>	
	↑	
2.	<i>biciklit</i>	
	↑	
3.	<i>kerékpárnak</i>	
	↑	
4.	<i>ajándékot</i>	← <i>amire</i>
	↑	
5.	Ø névmás tárgyi funkcióban	
	↑	
6.	<i>semmit</i>	
	↑	
7.	<i>semmit</i>	
	↑	
8.	<i>fényképét</i>	

10. táblázat

Már az újságcikk címe is jelzi: játékos kedvű, de kellő humorérzékű és ironizáló hajlammal megáldott publicista ragadott tollat, ugyan nem vitriolba mártottat, de iróniáját kibontakozni engedő. A jó nyelvérzékű tollforgató a *kerékpárt* — *pártelnök* összetételláncból a szóhatár áthelyezésével alkotott szórejtvényt egy hapax legomenon lexémával: *Kerékpártelnök*. Ebben a szóban nem a *kerékpárt* (*vivő*) *pártelnök* szintagmából alkotott jelentéssűrítő összetételt kell látnunk, hanem az ismert nyelvi játék szabályai szerint alkotott szót, amely a valóság groteszk helyzetét ugyancsak groteszk fintorról árulkodó szóösszerántással érzékelteti. Ez a szövegindító szó az összetételi tagok jelentésbeli inkompatibilitásával már eleve jelzi: a játékos szócsinálás mögött az iróniát mint ennek a glosszának stíluskohéziót adó eszközét kell percipiálni. Mintha az első mondat naiv nézői pozíciójába andalító hangulatában elfelejtkeznénk erről, hogy annál inkább rádöbbenjünk épp a stílussal korreláló pragmatikai természetű lexéma-korreferenciák kapcsán az iróniára:

ajándékot
 ↗ ↑ ↖
kerékpárt semmit fényképét.

A glosszaíró nyilvánvalóan ironizál akkor is, amikor tulajdonnévvel megnevezés helyett jelzős szintagmával azonosít: *Főltalálta magát a legnagyobb kiskazda*. A Független Kiskazda Párt elnöke hivatalos és egyben közömbös titulus helyébe lépő jelzős kifejezés *nagy – kis* paradoxonának iróniája kisugárzik az egész mondatra, többféle jelentést implikálva: a tisztségre utalás mellett a szóellentét mögött ellentmondást is sejtetve.

Ezek hatására már átértékelődik a befogadóban a kezdő sorok pozitív előjele (*visszarévedni szívet melengető pillanatokra*), és az egész szöveg ismeretében alakul ki bennünk az az olvasat, amely átértékeli az „értékeket”. A glossza részleteket ki nem dolgozó, de néhány fontos gondolatot felvető jellegével összhangban sok irányban ható iróniával csipkedni meg az újságíró mind a kiskút, mind Torgyán Józsefet. De megfricskázza a médiát is mindenhatóságát sejtető szavaival. A *képernyő segedelmével* kifejezéssel a ’segítségével’ értelmű régies, biblikus, vallásos nyelvbe illő az Isten mindenhatóságára utaló *Isten segedelmével* szókapcsolatot asszociáltatja bennünk. Az *emlékezhetünk régről, és nemrégről is, újra megismerhetjük* (ti. ’a tévé engedte, hogy megismerjük’) az *egykori jótékony tudósítást a tévében* mondatrészlettel a tévének az információ terjesztésével való élését vagy visszaélését is sejteti. De egy oldalvágást ad latensen a rendszerváltás utáni korszak sok furcsaságnak teret nyitó légkörének is.

Az ironikus olvasat ráébreszt: a glossza minden mondata át van itatva vele, természetesen az irónia stiláris eszközökben való kitapinthatatlanságával, de mégis úgy, ahogy a szöveg utolsó mondatának allúzióra, még hozzá egy giccses táncdal mondatára (*Te vagy a fény az éjszakában.*) rájátszó metaforája olvastatja a szöveget, amelyben a stilisztikumot a korreferenciális elemek kiválasztása adja.

*

Gondom abból fakadt a szövegvizsgálat leírásakor, hogy a fogalmi tartalmú szavak korreferenciaindexének a szövegbe illesztése és különösen azokkal való helyettesítése a Petőfi-féle modellértékű korreferenciajegyzék szerint (1998: 27) nehéznek tűnt, mert a kódok feloldását az értelmezés követésekor lassan végeztem el, illetve a szemináriumi gyakorlatban ezt verbalizálhatatlannak véelve, más jelölési módhoz folyamodtam (KÁROLY 1995: 811), viszont szemléletesnek tartva PETŐFI összefoglaló táblázatát, hasonlót magam is készítettem. A Petőfi-féle elemzési modelltől, amely az egyes közlésegyégeket követően kommentárt ad, azért tértem el, mert követhetőbbnek éreztem, ha csak a korreferáló elemeket tüntetem fel táblázatos formába tömörítve, segítve a szintetizálást.

Szükségnek hiszem a szöveg korreferencia-típusait megállapítani, a korreferenciális elemek tömörülését, eloszlását és távolba hatását is kimutatni, hiszen ezek egy szöveg stílusának velejárói.

Humán beállítottságom miatt nincs affinitásom a matematikai képletekkel: a bonyolult betű- és számkombinációs jelekkel dolgozashoz. A geometriai ábrák kapcsán valóban célszerűnek érzem az idomok megnevezésekor a kódok hozzárendelését, de verbális szövegek elemzésekor csak nagyon egyszerű jelzéseket tudok elképzelni. Egyszerűbbnek és elkülönítőbbnek találtam a szövegmondatok arab számmal és a korreferenciaindexek római számmal való jelölését. (Hasonlóan jár el KÁROLY 1995: 811.).

Jelzéseimben (eltérve a Petőfi-féle mintától) a nyelvészeti szakirodalomban szokásosat követtem: a szöveget és elemeit adatként kezelve dőlttel szedtem (mert így jobban elkülönült a vizsgált szöveg és magyarázata), és az abból konkrétan vizsgált elemeket vastagítással emeltem ki. Hasonlóképp a nyelvészeti tradíció nyomában haladva a félidézőjelet a jelentés szimbolikus érzékeltetésére használom.

Irodalomjegyzék:

BÉKÉSI IMRE, *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

BÉKÉSI IMRE, *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

DIENES DÓRA, A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése. *Nyelvtudományi Értekezések* 98, 1978.

RÁCZ—FALUVÉGI 1994:

FALUVÉGI KATALIN—KESZLER BORBÁLA—LACZKÓ KRISZTINA—LENGYEL KLÁRA—RÁCZ ENDRE, *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 109-11.

KÁROLY 1995:

KÁROLY SÁNDOR, Kései ómagyar kori emlékek szöveggrammatikája. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. Akadémiai Kiadó, Budapest. II/2. 761-834.

M. KORCHMÁROS 1975–76:

M. KORCHMÁROS VALÉRIA, A mutató névmás tartalmi feltöltődésének forrásai, *Néprajz és Nyelvtudomány* 19-20.

NAGY FERENC 1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Tankönyvkiadó, Budapest.

PAPP 1991:

PAPP ZSUZSANNA, Legkorábbi szövegemlékeink szöveggrammatikája. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 755-81.

PETŐFI 1997:

PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica* 1. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

PETŐFI 1998:

PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

12. Explicités és koreferencia

Példaszöveg: egy anekdotikus prózarészlet
TOLCSVAI NAGY GÁBOR

Az alább következő koreferenciaelemzés tárgya Temesi Ferenc *Por* című regényének egy részlete (I. kötet. Magvető, 1986. 180.) A részlet Temesi szótárregényének szerkezetéből eredően kettős tulajdonságú: egyrészt egy teljesebb szöveg nyilvánvaló egysége, abba beépül, másrészt pedig önálló, önmagában is megáll rövid írásként anekdotára jellemző történetelmondó szerkezettel. A szótárregénybe való beépülésnek számtalan olyan jelölője van a részletben, amely csak a teljes szöveg ismeretében válik nyilvánvalóvá (maga az elbeszélő én, az „eszménykép”, a részlet végén említett „Kamon” és „Bottyán Karcsi”, de talán még inkább a gyerekkor). A részlet önállóságát bizonyítja az a tény, hogy mindezek a szövegbeli elemek a teljes szöveg ismerete nélkül is érthetőek egy befogadásban, mert a világról és más szövegekről, ill. történetelbeszélésekről való tudása alapján a befogadó valamilyen nem specifikált jelentést rendelhet ezekhez az elemekhez (a gyerekkorhoz általános jellemzőket, a Kamonhoz és a Bottyán Karcsihoz pedig a ’név’ mellett például a ’barát’, ’osztálytárs’ jelentéseket is, végül az elbeszélő énhez annyit, amennyit egy ilyen általános énbemutató esetén egyáltalán lehet, föltehetően prototipikusan).

Az önállóságot emellett további formai jellemzők biztosítják, így a szövegrészlet retorikai szerkezete (a történetelbeszélés időszerkezete, kezdete és poénos befejezése), valamint a teljes regényszöveg szótárszerű felépítése. Ez utóbbi formailag minden tekintetben érvényesül: az egyes szövegrészek a lexikon- és szótárszócikkek tipográfiájának és helyesírásának megfelelnek (kisbetűs cím, tilde a címszó helyett a szövegben, másutt nyíllal jelölt utalások más szócikkekre). Mindezek a jellemzők indokolják a részlet koreferenciális elemzésre való kiválasztását, egyúttal pedig lehetővé teszik azt, hogy a teljes szöveg és a kiválasztott szövegrészlet különösebb sérülése nélkül el lehessen végezni az utóbbi koreferenciális elemzését. A továbbiakban a teljes szöveghez, annak elemeihez és értelemeleihez kapcsolódó vonatkozásokat, utalásokat tehát módszertani eredetű korlátozásként el lehet hagyni.

Az itt olvasható elemzés a PETŐFI által megadott mintát követi (PETŐFI 1998) a lehető legteljesebb mértékben, az összehasonlíthatóság érdekében. Az itt is alkalmazott koreferenciaelemzés egy szövegtani reprezentációs nyelv kialakításának egy összetevője (vö. PETŐFI 1996: 26kk), és ilyen értelemben vállalja azt a módszertani tényt, hogy a nyelv vagy a szöveg megközelítésekor az ’objektív valóságot’ nem lehet megragadni közvetlenül, csak egy elméletileg és módszertanilag meghatározott közegen keresztül. Ez a belátás különösen fontos empirikus vizsgálatoknál.

Ve: Temesi Ferenc: *Por*. eszménykép. I. kötet. Magvető, 1986. 180.

eszménykép

Tudja csak meg a világ (ha áll még és kíváncsi rá): az én gyerekkori ~-em Percy Harrison Fawcett volt. Karácsonyra kaptam meg a könyvét (már nem a Jézuska hozta). Az volt a címe: „A Mato Grosso titka”. Dél-amerikai kalandozásairól számolt be benne ez a derék brit utazó, aki annyi megpróbáltatáson ment keresztül az Amazonas őserdeiben, hogy — Zola ide vagy oda — egészen megrendített. Olyan halálmegvető, elszánt és kitartó szerettem volna lenni, mint ő. Fel is írtam a könyvfedél belsejére, hogy: „A könyv elolvasása után a szerzőt ~-nek választottam.” És aláírtam a nevem. A lapon még húsz névnek jelöltem ki helyet, de csak a Kamoné került az enyém alá. Odaadtam Bottyán Karcsinak is, de ő nem adta vissza. Akkoriban úgy ejtettem a „Fawcett” nevet, hogy „Fevkett”. Ma már tudom, hogy „Fócett”-nak kellett volna ejteni, viszont ~-em, az nincs.

A szövegmondatok szerint kódolt szöveg:

[K00]eszménykép

[K01]Tudja csak meg a világ (ha áll még és kíváncsi rá): az én gyerekkori ~-em Percy Harrison Fawcett volt. [K02]Karácsonyra kaptam meg a könyvét (már nem a Jézuska hozta). [K03]Az volt a címe: „A Mato Grosso titka”. [K04]Dél-amerikai kalandozásairól számolt be benne ez a derék brit

utazó, aki annyi megpróbáltatáson ment keresztül az Amazonas őserdeiben, hogy — Zola ide vagy oda — egészen megrendített. [K05]Olyan halálmegvető, elszánt és kitartó szerettem volna lenni, mint ő. [K06]Fel is írtam a könyvfedél belsejére, hogy: [K07]„A könyv elolvasása után a szerzőt ~nek választottam.” [K08]És aláírtam a nevem. [K09]A lapon még húsz névnek jelöltem ki helyet, de csak a Kamoné került az enyém alá. [K10]Odaadtam Bottyán Karcsinak is, de ő nem adta vissza. [K11]Akkoriban úgy ejtettem a „Fawcett” nevet, hogy „Fevkett”. [K12]Ma már tudom, hogy „Fócett”-nak kellett volna ejteni, viszont ~em, az nincs.

Megjegyzés:

A kettőspont utáni nagy kezdőbetűs rész önálló szövegmondatként való elemzése (itt l. K06 és K07) — mint azt a mintaként adott Petőfi-tanulmány (PETŐFI 1998) rögzíti — kissé ellentmondásos. A külön mondatként elemzést támogatja az a tény, hogy mind a Máté 9,9-13. példaszövegben, mind az itteniben a nagy kezdőbetűs, kettőspont utáni egység idézőjellel körülhatárolt idézet, és ez az egység szövegbeli státusát alapvetően meghatározza. A megadott példaszövegben azt ugyanis más mondja, mint a mondat többi részét, ezáltal a mondat perspektívája kognitív értelemben megváltozik (vö. LANGACKER 1985). Az itteni szövegben azonban az idézetet ugyanaz mondja, mint magát az idéző szöveget, a perspektívaváltozás ennek következtében kisebb, vagy nem is következik be (itt valójában csupán előidejűségről van szó, magát a perspektívaváltozást, a szituáció és a beszélő viszonyában beálló módosulást az utolsó mondat külön kifejtve jelzi). Az egy mondatként való elemzést támogatja viszont az, hogy K06 és K07 szerkezete együttesen nagy mértékben hasonlít K01 vagy K03 grammatikai szerkezetére és egyúttal a kettősponttal jelölt mondat szerkesztésre, a nagy kezdőbetű és főképp az idézőjel hiánya (vagyis a beszélő jelen idejű azonossága) azonban nem indokolja a külön szövegmondatként való értelmezést. Mivel a szövegmondatokra bontás e kérdését a jelen tanulmányban nem lehet kifejtetni, ezért az elemzést ennek a nehézségnek az ismeretében végzem el.

Meg kell még jegyezni, hogy az elemzés a tekintetben sem „teljes”, hogy elsősorban a legfeltűnőbb és a leginkább explikálást kívánó, koreferenciát adó nominális részekre, igei vonzatokra és nominális névmási elemekre összpontosít, míg például az igeidők és a vele a szöveg(részlet)ben szorosan összefüggő aspektus kérdését nem tárgyalja.

Mondatonkénti koreferenciaelemzés:

[K01]Tudja csak meg a világ (ha áll még és kíváncsi rá): az én gyerekkori ~em Percy Harrison Fawcett volt.

[K01/&vb]:

Tudja csak meg a világ (*azt, amit most mondok*) (ha áll még (*a világ*) és kíváncsi (*a világ*) rá (*arra, amit most mondok*)): az én (*az elbeszélő én*) gyerekkori ~em (*eszményképem*) Percy[^]Harrison[^]Fawcett volt.

Kommentár:

K01-ben két kötelező vonzatos szerkezet található, és a két szerkezet a mondat szemantikájában egymással párhuzamos, amennyiben mindkettő vonzatát a kettőspont utáni tagmondat fejti ki. A kiegészítés utalószavát (**azt, arra**) az ige jelöli ki, míg másik részét („amit most mondok”) a világról való tudás alapján lehet megadni egy egyszerű séma (l. pl. SHANK—ABELSON 1977, BEAUGRANDE—DRESSLER 1981: 88-117) alapján, amely szerint 1) a megtudás, megismerés, a kíváncsiság kielégítése például valamilyen elbeszélés révén lehetséges; 2) az elbeszélés a prózai irodalmi műveknek (így Temesi Por című regényének) alapjellemezője. Tehát az a valaki, aki az első mondat első részében megszólal, feltételezhetően azért szólal meg, hogy elmondjon, elbeszéljen valamit, amire a „tudja csak meg” kvázi felszólítás egyértelműen utal is. Ugyanakkor kétségtelen, hogy maga a „tudja csak meg” mondatösszetevő még több irányban nyitva hagyja a lehetőségeket, amelyeket azután a kettőspont utáni rész szűkít le, tehát a kiegészítést a megadott egyes szám első személyű formában az egész K01 ismerete teszi lehetővé. A több lehetőség modellálása inkább elméleti jelentőségű, ill. lassú elemző első olvasást feltételez (és nem spontán, normális tempójú első olvasást, amelyhez ilyen nyelvi vagy fogalmi kiegészítések, ill. kifejtések nemigen tartoznak; vö. JAUB 1991: 813-46). A több lehetőség modellálása az itt elemzett szöveg(részlet) mesterségesen önálló szövegszerűségéből származhat, eredeti kontextusában, még szótárszerű regényformájában is egy lehetőségre (az itt kiegészítettre) redukálódik.

Az eredeti szöveg zárójeles részében az igék alanya az előző rész **a világ** elemével explikálható, két okból. Egyrészt a rövid szöveg(részlet) első szövegmondatában (K01) más elem egyszerűen nem jöhet szóba kiegészítésül (sem a közvetlen kontextus, sem a világról való olvasói tudás nem kínál mást, itt tehát működhet egyfajta következtetés, vö. GRICE 1957), másrészt az első szövegmondatban (K01) a világ három explikált, ill. implikált említése közül az első kettő frazémába helyezve („tudja csak meg a világ”, „áll még a világ”), a harmadik vonzatos szerkezetbe építve („kíváncsi valamire”) jelenik meg, amelyekben — különösen az első kettőben — a **világ** részben frazeológiai kötött (bár nem egyedül kötelező) elem. A mondat első részében explikáltan szereplő **világ** ezért határozottan hívja elő önmagát még kétszer egymás után.

Az **az én** birtokos értelmű mondatösszetevő egyértelműen „az elbeszélő én” birtokosnak felel meg. Az elemzett szöveg(részlet) más megoldást nem kínál, maga a teljes (itt nem idézett) regényszöveg ellenben egyrészt ezt a lehetőséget egyértelműsíti (minden más E/1 beszéd idézőjelben van), másrészt kétértelműsíti: az elbeszélő énnel azonosuló személyről egy „másik” elbeszélő én több részben egyes szám harmadik személyben beszél. Bár az itt elemzett szöveg(részlet) minden elemének explikálását ez nem befolyásolja, magának a teljes szövegnek a megértési lehetőségeit (amelynek modellálásához az itt alkalmazott koreferenciaelemzés hozzájárul) egy komponensben meghatározza.

A ~ jel explikálása egyetlen megoldásban lehetséges: a szöveg(részlet) címének kis kezdőbetűje, valamint a szótárról és a lexikonról (mindkettőt speciális szövegtipológiai értelemben véve) való tudás és a K01 beli értelemlehetőségek a ~ = eszménykép azonosítást határolják be.

Végül megjegyzendő, hogy a teljes szövegben (regényben) a **gyerekkori** jelző koreferenciális kapcsolatot tart azokkal a szövegrészekkel, amelyek az elbeszélő én gyerekkoráról szólnak, hasonló „szócikkekbe” áformált anekdoták keretében.

K01 szövegmondatához a következő (ko)referenciaindexek rendelhetők:

- i01 = amit most mondok;
- i02 = a világ;
- i03 = elbeszélő én;
- i04 = gyerekkor(i);
- i05 = eszménykép;
- i06 = Percy Harrison Fawcett.

[K01/&ind]:

Tudja csak meg[i01] a világ[=i02] (ha áll[i02] még és kíváncsi rá[i02|i01]): az én[=i03]) gyerekkori[i04] ~[=i05]-em[i03] Percy^Harrison^Fawcett[=i06] volt.

[K02]Karácsonyra kaptam meg a könyvét (már nem a Jézuska hozta).

[K02/&vb]:

Karácsonyra kaptam (*én = az elbeszélő én*) meg a (*az ő = Percy^Harrison^Fawcett*) könyvét (már nem a Jézuska hozta (*karácsonyra azt = a könyvet*)).

Kommentár:

Az egyes szám első személyű igei személyrag az egész szöveg(részlet)ben azonosítódik az elbeszélő énnel, mivel más beszélő nincsen a szöveg(részlet)ben. K02 E/1 explicit igei állítmány antecedense tehát K01 E/1 birtok birtokosa.

A K02 egyes szám harmadik személyű birtokos személyjeles főneve, a birtok („könyve”) által utalt birtokos „Percy^Harrison^Fawcett” lehet és senki más, mert az eddigiekben másról nem esik szó E/3 ragozással, utalás, bennfoglalás sem tesz lehetővé mást. K02 E/3 birtoka birtokosának antecedense tehát K01 „Percy^Harrison^Fawcett” összetevője.

A **hozta** ige tárgya a „könyv”, egyrészt a mondatbeli közelség miatt, valamint ismét más lehetséges megoldás hiányában, másrészt pedig a **karácsonyra kaptam** és a **Jézuska hozta** részleges koreferenciájából eredően. (A két elem részlegesen koreferens, a másodikat helyettesítheti az első, az első a második nem, miképp azt K02 ki is fejt.) Ez a részleges koreferencia ismét egy sémán alapul. A **Jézuska hozta** részlegesen

koreferens kapcsolatot hoz létre K01 **gyerekkori** jelzőjével, ennek részleges jellege K02 korlátozó szemantikájából ered: a gyerekkor még tart, hiszen gyerekkori eszményképről van szó, de a könyvet „már nem a Jézuska hozta”.

K02 szövegmondathoz a következő (ko)referenciaindex rendelhető:
i07 = könyv.

[K02/&ind]:
Karácsonyra kaptam[i03] meg a könyv[=i07]é[i06]t (már nem a Jézuska hozta[i07]).

[K03]Az volt a címe: „A Mato Grosso titka”.
[K03/&vb]:
Az volt a (a könyv) címe: „A Mato Grosso titka”.

Kommentár:

A **címe** E/3 személyű birtokosa a „könyv”, tehát a kiegészítés antecedense K02-ben található. A kiegészítést egy séma igen egyszerű eleme teszi lehetővé (címe például könyvnek van, ill. könyvnek — az e szövegben már korábban említett könyvnek is — van címe). Egyúttal ismét nincs más explikálási lehetőség, vagyis a szöveg megértője nem tud másfelé tájékozódni, az eddig említett szövegértelmezési-összetevők közül csak a „könyv” jöhet számításba szemantikai, sémabeli kötöttségek miatt, más utalást pedig a K03-ban nem értelmezhető birtokos személyjel hárít el, s a birtokost a szövegben jelöli ki.

[K03/&ind]:
Az volt a címe[i07]: „A Mato Grosso titka”.

[K04]Dél-amerikai kalandozásairól számolt be benne ez a derék brit utazó, aki annyi megpróbáltatáson ment keresztül az Amazonas őserdeiben, hogy — Zola ide vagy oda — egészen megrendített.

[K04/&vb]:
(az ő = *Percy^Harrison^Fawcett*) Dél-amerikai kalandozásairól számolt be benne ez a derék^brit^utazó (*Percy^Harrison^Fawcett*), aki (*Percy^Harrison^Fawcett*) annyi megpróbáltatáson ment keresztül az Amazonas őserdeiben, hogy — Zola ide vagy oda — (*Percy^Harrison^Fawcett*, azaz *Percy^Harrison^Fawcett sorsa, viselkedése*) egészen megrendített (*engem = az elbeszélő ént*).

Kommentár:

K04-ben a **derék^brit^utazó** szerkezethez egy közelre mutató névmás („ez”) tartozik, amelynek e szövegrészben nem annyira lehetséges deiktikus szerepe érvényesül, hanem inkább közelre mutató funkciója. A közelre mutató az elemzett szöveg(részlet)en, vagyis az önálló szócikken belül érvényesül elsősorban (azon kívüli lehetséges utalásainak elemzésére itt nincs mód), méghozzá a a jelzős főnév értelméből eredően személyre, már említett E/3 személyű személyre mutat rá, ebből pedig egyetlen akad a szöveg(részlet) eddigi mondataiban. A közelre mutatót támogatja a mutató névmás utáni határozott névelő, amely a magyarban (is) a szövegbeli említettség egyik leggyakoribb jelölője (l. már KIEFER 1979). Az „ez a derék^brit^utazó” antecedense tehát K01-ben „*Percy^Harrison^Fawcett*”, K02-ben a „könyvét” birtok birtokosa. A koreferálást, ill. az itteni kiegészítést támogatja ismét egy séma: „A Mato Grosso titka” könyvcím prototipikus kalandos útikönyvcím.

Az **aki** vonatkozó névmási kötőszó az első tagmondat által adott ismeretek révén már könnyen azonosítható, értelmezési lehetősége teljesen behatárolódik az előzőek által, tehát a mondat első tagmondatában található „ez a derék^brit^utazó” összetevőre, és rajta keresztül a „*Percy^Harrison^Fawcett*” összetevőre koreferál.

K04 végén a **megrendített** alanya nem teljesen egyértelmű. Maga az eddigi szöveg inkább a tulajdonnévi kiegészítést kínálja, az eddigi egyszerű koreferenciák folytatásaként. Séma segítségével, s különösen a cím szemantikájának figyelembe vételével azonban — föltehetőleg jobban közelítve egy lehetséges tipikus spontán

olvasói megértéshez — föltételezhető, hogy a tulajdonnévi kiegészítés még nem teljes, inkább csupán metonímia, amely a tényleges alanyt megadhatja a „sors”, „viselkedés” összetevőkben. A tulajdonnévi kiegészítés csak a korábbi, az elemzésben már megnevezett elemekre koreferál, a „sors”, „viselkedés” értelmezés ezzel szemben bevonja a koreferenciák körébe az „eszménykép” címbeli és K01-beli elemet is. Ezen az értelmezésen keresztül teremt részleges koreferenciát a „megrendített” kiegészítése a K04-beli „kalandozás” és „megpróbáltatás” összetevőkkel, ill. koreferenciát K01 második tagmondatának azonosító predikatív viszonyával.

A megrendített kötelező tárgya az igerag sajátosságából következően ezen a szöveg(részlet)en belül csak E/1-re utalhat, azzal egészíthető ki, ez tehát „az elbeszélő én” eddigi említéseivel koreferál.

K04 szövegmondatához a következő (ko)referenciaindex rendelhető:

i08 = Percy Harrison Fawcett sorsa, viselkedése.

[K04/&ind]:

Dél-amerikai kalandozása[i06]iról számolt be benne ez a derék^brit^utazó[i06], aki[i06] annyi megpróbáltatáson ment keresztül az Amazonas őserdeiben, hogy — Zola ide vagy oda — egészen megrendített[i08|i03].

[K05]Olyan halálmegvető, elszánt és kitartó szerettem volna lenni, mint ő.

[K05/&vb]:

Olyan halálmegvető, elszánt és kitartó szerettem volna lenni (*én = az elbeszélő én*), mint ő (*Percy^Harrison^Fawcett*).

Kommentár:

A mondat E/1 személyragú igei (állítmányi) részének alanya ismét az „elbeszélő én”, koreferálva az eddigi említésekkel, ill. személyragosan utalt helyekkel (K01, K02, K04).

Az *ő* kiegészítése a korábbi négy szövegmondat E/3 személyragos/jeles főnevei alapján csak „Percy^Harrison^Fawcett” lehet, mert más hasonló elem nincsen az eddigi szövegben, amely hasonló határozottsággal és rámutatással jelölné ki utaltját. Tehát az *ő* antecedensei, amelyekkel koreferens viszonyban van, azok az elemek, amelyeknek explikációja a „Percy^Harrison^Fawcett” név. Ez a következtetési elemzés — mint fentebb már jeleztem — eléggé kézenfekvő, azonban nem meríti ki az indoklást, amely az olvasó megértési műveleteit kívánja megközelíteni. Annyit lehet itt röviden megállapítani, hogy az elemzésül választott szöveg(részlet)ben érvényesül az „ő” névmásnak legalábbis a magyarban általános távolra mutató szerepe (vö. KOCSÁNY 1995 további irodalommal), amely itt, ebben a szöveg(részlet)ben az „én” közelre mutató általános szerepével áll párban és egyúttal kontrasztban, itt egyedüli ilyen kettősségben, megfelelve egy általános perspektívának, amely a beszélő nézőpontjából ered, és amelynek a nyelvi megformálás valamilyen mértékig mindig megfelel, többek között éppen a beszélő szemszögéből közelre és távolra mutató nyelvi elemek alkalmazásával (l. LANGACKER 1985).

[K05/&ind]:

Olyan halálmegvető, elszánt és kitartó szerettem volna lenni[i03], mint ő[i06].

[K06]Fel is írtam a könyvfedél belsejére, hogy:

[K06/&vb]:

Fel is írtam (*én = az elbeszélő én*) a könyvfedél belsejére (*azt*), hogy:

Kommentár:

Az E/1 személyragos igealak itt is „az elbeszélő én”-nel azonosítható, annak korábbi előfordulásai az itteninek az antecedensei, tehát azokkal van koreferens viszonyban, a fentebb már megadott indokok alapján.

Az „azt” csupán a mondatbeli ige kötelező, mellékmondat formájú tárgyának az utalószava, ilyen értelemben kataforikus.

K06 szövegmondathoz a következő (ko)referenciaindex hozzárendelése célszerű:

i09 = könyvfedél belseje.

[K06/&ind]:

Fel is írtam[i03], „K07” a könyvfedél belsejé[i09]re, hogy:

[K07], „A könyv elolvasása után a szerzőt ~-nek választottam.”

[K07/&vb]:

„A könyv elolvasása után (*én = az elbeszélő én*) a szerzőt (*Percy Harrison Fawcettet*) ~-nek (*eszményképnek*) választottam.”

Kommentár:

Az E/1 személyragos igealak itt is „az elbeszélő én”-nel azonosítható, annak korábbi előfordulásai az itteninek antecedensei, azokkal van koreferens viszonyban.

Mint fentebb K04-ben hasonlóan, itt is indokoltnak tartottam, hogy egy explikált szövegösszetevőt is újraexplikáljak, kiegészítsek. A szerző a szemantikai és a szövegértelmen alapuló körülhatároltsága alapján azonosul a „Percy^Harrison^Fawcett” összetevővel (séma alapján például könyvnek, ill. itt a könyvnek van szerzője, a szövegben egy könyvről esik szó, annak szerzője pedig megneveztetik K02-ben). A szerző antecedense ennek megfelelően a „Percy^Harrison^Fawcett” összetevő minden formájú előfordulása, azokkal áll koreferens viszonyban.

A ~ azonosítása az „eszménykép” összetevővel a K01 kommentárjában jelzett módon történik meg, ezért azzal és koreferenciáival (vö. K04, K05) kerül koreferens viszonyba.

[K07/&ind]:

„A könyv[i07] elolvasása után a szerző[i06]t ~[i05]-nek választottam[i03].”

[K08]És aláírtam a nevem.

[K08/&vb]:

És (*én = az elbeszélő én*) aláírtam (*a könyvfedél belsejére írt, K07-ben idézett szöveg alá*) a (*az én = az elbeszélő én*) nevem.

Kommentár:

Az E/1 igei személyrag és birtokos személyjel ismét „az elbeszélő én”-nek felel meg, az azt jelölő eddigi előfordulások az antecedensei, azokkal áll koreferens viszonyban.

Az **aláírtam** ige igekötője, valamint a könyvfedélre és a könyvbe, ill. általában a korlátozott méretű lapra írásra vonatkozó, főképp térbeli és vizuális jellegű séma indokolja „a könyvfedél belsejére írt, K07-ben idézett szöveg alá” kiegészítést.

K08 szövegmondathoz a következő (ko)referenciaindex bevezetése célszerű:

i10 = név.

[K08/&ind]:

És alá[i09]írtam[i03] a nev[i10]em[i03].

Megjegyzés:

i06 itt csak részlegesen érvényes.

[K09]A lapon még húsz névnek jelöltem ki helyet, de csak a Kamoné került az enyém alá.

[K09/&vb]:

A lapon még húsz névnek jelöltem (*én = az elbeszélő én*) ki helyet, de csak a Kamoné (*a Kamon neve*) került az enyém (*az én nevem*) alá.

Kommentár:

A **lap** újból explikált elem, de nem olyan mértékig, hogy ne kellene vagy lehetne tovább kiegészíteni. Ebben az esetben a fent K08-ban már működésbe hozott séma érvényesül ismét, bár más szempontból: itt maga a kijelölt kétdimenziós tér, annak mérete, színe és a könyvhöz tartozása (melyet a határozott névelő jelöl) indokolja a könyvfedélhez tartozást (mert máshoz nem tartozhat), s majd csak ezután, a „helyet” elem hozza vissza ennek a térnek a séma alapján értelmezett beosztására vonatkozó összetevőjét. Ennek megfelelően a **lap** antecedense K06 „könyvfedél belseje” összetevője, azzal áll koreferens viszonyban.

A birtokjeles személynév és a hasonló szerepű E/1 személyes névmás birtokos szerkezeté explikálását a „név” összetevővel az első tagmondatbeli említés által adott egyetlen lehetőség egyértelműsége mellett a mondat szemantikája is meghatározza a már említett séma alapján, amelynek itt az eredeti szövegben megtalálható elemei: „lap”, „helyet kijelöl”, „alá”. A „név” antecedense az első tagmondaton kívül K08-ban található, azzal áll koreferens viszonyban.

Meg kell jegyezni még, hogy a **névnek** datívuszi esetragos főnévi összetevő esetleg szintén kiegészíthető (például: „amelyeknek viselői szintén eszményképül választották a szerzőt”), azonban K09-ben a **név** nem annyira metonimikus, mint inkább szó szerinti jelentésében szerepel (‘azt kell vagy lehet a lapra írni’), ennek következtében a kiegészítés csak részben indokolt. Ez a **név** K08-ban találja meg antecedensét.

[K09/&ind]:

A lap[i09]on még húsz név[i10]nek jelöltem[i03] ki helyet, de csak a Kamoné[i10] került az enyém[i10] alá.

[K10]Odaadtam Bottyán Karcsinak is, de ő nem adta vissza.

[K10/&vb]:

Odaadtam (*a könyvet = Percy^{Harrison}Fawcett könyvét*) Bottyán Karcsinak is, de ő (*Bottyán Karcsi*) nem adta vissza (*a könyvet = Percy^{Harrison}Fawcett könyvét*).

Kommentár:

A mondat két igéjének kötelező, de nem kötelezően explikálandó tárgya „a könyv”. E ponton található a szöveg(részlet) talán egyetlen nagyobb távú olyan koreferenciális kapcsolása, amelynek nincsen előzménye a közvetlen megelőző szövegmondatban. A **könyv** összetevő ezt megelőzően K07-ben fordul elő, és annál korábban, K08-ban és K09-ben — mint látható volt — másról van szó, ezért a tárgy megnevezésének hiánya miatt a már működésbe hozott sémák, a szöveg(részlet)ben kialakuló kontextussal együtt határolják be ennek a tárgynak az azonosítását, mindkét ige mellett azonosan.

Az ő azonosítása „Bottyán Karcsi”-val azért lehetséges, mert az igéknek ugyanaz a tárgyük, valamint a két ige által együttesen kijelölt séma, alanyaik és vonzataik együtt egyetlen konceptuális hálót alkotnak (‘adás – visszaadás’; vö. BEAUGRANDE—DRESSLER 1981), amelyet az E/3-ból eredő távolra mutató is kiegészít.

Fölmerülhet az, hogy az első tagmondatot ki lehet egészíteni az „azért, hogy aláírja ő is” összetevővel, ez azonban nem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy valamilyen koreferenciaviszonyhoz hozzá lehessen fűzni az elemzett szöveg(részlet)ben.

[K10] szövegmondatban a következő (ko)referenciaindexet célszerű bevezetni:

i11 = Bottyán Karcsi.

[K10/&ind]:

Odaadtam[i03|i07] Bottyán Karcsi[=i11]nak is, de ő[i11] nem adta[i07] vissza.

[K11]Akkoriban úgy ejtettem a „Fawcett” nevet, hogy „Fevkett”.

[K11/&vb]:

Akkoriban (*gyerekkoromban*) (*én = az elbeszélő én*) úgy ejtettem a „Fawcett” nevet, hogy „Fevcett”.

Kommentár:

Az **akkoriban** névmási összetevő azért explikálható a „gyerekkoromban” kifejezéssel, mert (az időben) távolra mutat, csakúgy, mint [K01]-ben az elbeszélés idejét kijelölő „gyerekkori” jelző, egyúttal rámutató, tehát határozott névmási elem, vagyis a szövegben már feltételezhetően említett időpontra vagy időszakra utal, ez pedig egyedül a „gyerekkor” és részleges koreferens társai, ezért ez utóbbi az itteni névmási határozó antecedense. Az azonosításban egy olyan séma működik, amely nem általában a világ egy részletéről való tudást rendezi el, hanem a szöveg megértését irányítja, méghozzá itt abból a szempontból, hogy a történetelbeszélő — miképp fentebb jeleztem — mindig valamilyen nézőpontból mondja el történetét, amelynek egyik legfontosabb eleme az elbeszélés és az elbeszélő időpontja, a kettő közötti viszony. Az **akkoriban** ezt összegzi sémászerűen, a távolra mutatóval, a szöveg(részlet)ben egyedül lehetséges időtartományra utalással.

Az E/1 személyragos ige ismét „az elbeszélő én”-nek felel meg, az azt jelölő korábbi összetevők ennek antecedensei, azokkal áll koreferens viszonyban.

[K11/&ind]:

Akkoriban[i04] úgy ejtettem[i03] a „Fawcett”[i06] nev[i10]et, hogy „Fevcett”.

[K12]Ma már tudom, hogy „Fócett”-nak kellett volna ejteni, viszont ~em, az nincs.

[K12/&vb]:

Ma már (*én = elbeszélő én*) tudom, hogy „Fócett”-nak kellett volna ejteni (*a „Fawcett” nevet*), viszont ~em (*eszményképem*), az (*eszményképem*) nincs.

Kommentár:

Az E/1 személyragos ige újból „az elbeszélő én”-nek felel meg, az azt jelölő korábbi összetevők ennek antecedensei, azokkal áll koreferens viszonyban.

Az „a »Fawcett« nevet” kiegészítést a „kiejt” ige (és ezáltal a „név” vonzat) K11 utáni közvetlen újbóli ismétlése indokolja, valamint a „Fawcett” név ejtészavzatának ismétlése (ugyanis már K11 olvasása közben valamilyen fonetikai reprezentációt kell adni a „Fawcett” névnek, és ez eleve behatárolja a lehetőségeket, az angolul tudó vagy a nevet ismerő olvasó számára pedig azonos K12 „»Fócett«”, pontosabban persze „Fószett” összetevőjével). Az itteni „név” a korábbi „név” említésekkel van koreferens viszonyban, azok ennek antecedensei.

A ~ azonosítása az „eszménykép” összetevővel a K01 és K07 kommentárjában jelzett módon történik meg, ezért azzal és koreferenciáival (vö. K04, K05) kerül koreferens viszonyba. A mondatbeli második említés, az **az** explikálásaként jellegzetes beszélt nyelvi ismétlés.

[K12/&ind]:

Ma már tudom[i03], hogy „Fócett”-nak kellett volna ejteni[i10], viszont ~[i05]-em[i03], az[i05] nincs.

Ve/&ind: Temesi Ferenc: Por. eszménykép. I. kötet. Magvető, 1986. 180.

[K01/&ind]:

Tudja csak meg[i01] a világ[=i02] (ha áll[i02] még és kíváncsi rá[i02|i01]): az én[=i03] gyerekkori[i04] ~[=i05]-em[i03] Percy^Harrison^Fawcett[=i06] volt.

[K02/&ind]:

Karácsonyra kaptam[i03] meg a könyv[=i07]é[i06]t (már nem a Jézuska hozta[i07]).

[K03/&ind]:

Az volt a címe[i07]: „A Mato Grosso titka”.

[K04/&ind]:

Dél-amerikai kalandozása[i06]iról számolt be benne ez a derék^brit^utazó[i06], aki[i06] annyi megpróbáltatáson ment keresztül az Amazonas őserdeiben, hogy — Zola ide vagy oda — egészen megrendített[i08|i03].

[K05/&ind]:

Olyan halálmegvető, elszánt és kitartó szerettem volna lenni[i03], mint ő[i06].

[K06/&ind]:

Fel is írtam[i03], „K07” a könyvfedél belsejé[=i09]re, hogy:

[K07/&ind]:

„A könyv[i07] elolvasása után a szerző[i06]t ~[i05]-nek választottam[i03].”

[K08/&ind]:

És alá[i09]írtam[i03] a nev[i10]em[i03].

[K09/&ind]:

A lap[i09]on még húsz név[i10]nek jelöltem[i03] ki helyet, de csak a Kamoné[i10] került az enyém[i10] alá.

[K10/&ind]:

Odaadtam[i03|i07] Bottyán Karcsi[=i11]nak is, de ő[i11] nem adta[i07] vissza.

[K11/&ind]:

Akkoriban[i04] úgy ejtettem[i03] a „Fawcett”[i06] nev[i10]et, hogy „Fevkett”.

[K12/&ind]:

Ma már tudom[i03], hogy „Fócett”-nak kellett volna ejteni[i10], viszont ~[i05]-em[i03], az[i05] nincs.

A koreferenciaindexek jegyzéke:

i01 = amit most mondok;

i02 = a világ;

i03 = elbeszélő én;

i04 = gyerekkor(i);

i05 = eszménykép;

i06 = Percy Harrison Fawcett;

i07 = könyv;

i08 = Percy Harison Fawcett sorsa, viselkedése;

i09 = könyvfedél belseje;

i10 = név;

i11 = Bottyán Karcsi.

További megjegyzések:

A fenti elemzés olvasója tapasztalhatja, hogy a kiegészítések, explikálások kevesebb határozottságot mutatnak, mint a mintául vett PETŐFI 1998. A zárójeles kiegészítésekben alkalmazott, egyenlőségjellel jelölt hozzátoldó értelmezések mellett a séma egyáltalán nem „objektív”, készként adott jellege is ehhez járul hozzá (vö. pl. NOTHDURFT 1986). Épp ez utóbbi jelenség, vagyis a sémák részleges egyéni értelmezése, ill. részlegesen specifikus ismeretekkel való kitöltése nyitja ki — bár az itteni példában kis mértékben — az explikálás tartományait.

Néhány esetben a koreferenciaviszony részleges jellege miatt nem alkalmaztam koreferenciaindexet (például a „karácsony” – „Jézuska”, vagy másutt a „kalandozás” és „megpróbáltatás”, valamint a „halálmegvető”, „elszánt”, „kitartó” elemek között, ill a „Percy Harrison Fawcett sorsa, viselkedése” kiegészítés és ezek között). Ez természetesen vitatható, mint ahogy az i01 jelű koreferenciaindex használata is (bár ezt indokolja az, hogy kataforikusan az egész szöveg(részlet)re kiterjed, magában a teljes regényszövegben pedig anaforikusan, egyúttal metonimikus s egyszerre metaforikus módon az egész szövegre vonatkozva is).

Az elemzésben jelzett vagy benne rejlő bizonytalanságok igazolják PETŐFI (PETŐFI 1998: 31) kijelentését: terjedelmesebb korpusz elemzése szükséges a biztosabb alapokhoz. Ehhez a jelen kötet elemzéseinek diskurzusa bizonytalanságot hoz hozzájárul.

Irodalomjegyzék:

DE BEAUGRANDE—DRESSLER 1981:

DE BEAUGRANDE, ROBERT-ALAIN—DRESSLER, WOLFGANG U., Einführung in die Textlinguistik. Niemeyer. Tübingen.

GRICE 1957:

GRICE, PAUL, Meaning. In: *Philosophical Review*. 66. 377-88.

JAUB 1991:

JAUB, HANS ROBERT, *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*. Suhrkamp Taschenbuch. Frankfurt am Main.

KIEFER 1979:

KIEFER FERENC, Szövegelmélet – szövegnyelvészet – szöveggrammatika. In: *Magyar Nyelvőr* ? : 216-25.

KOCSÁNY 1995:

KOCSÁNY PIROSKA, Műhelytanulmány az "ő" névmásról. *Magyar Nyelvőr* ? : 285-93.

LANGACKER 1985:

LANGACKER, RONALD, Observations and speculations on subjectivity. In: J. Haiman (ed.): *Iconicity in syntax*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia. 109-50.

NOTHDURFT 1986:

NOTHDURFT, WERNER, Das Muster im Kopf? Zur Rolle von Wissen und Denken bei der Konstitution interaktiver Muster. In: Kallmeyer (Hg.): *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*. Schwann, Düsseldorf. 92-116.

PETŐFI 1996:

PETŐFI S. JÁNOS, *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában*. *Linguistica Series C, Relatiomes*, 8. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.

PETŐFI 1998:

PETŐFI S. JÁNOS, Koreferenciális kifejezések és koreferenciarelációk. (Lásd jelen kötetben.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

SHANK—ABELSON 1977:

SHANK, ROGER—ABELSON, ROBERT, *Scripts, Plans, Goals, and Understanding*. Hillsdale, New York.

Utószó

PETŐFI S. JÁNOS — DOBI EDIT

Ebben az utószóban a koreferenciaelemzésnek e kötet tanulmányaiban előtérbe került néhány kérdésével kívánunk foglalkozni.

1. A *koreferenciaelemzés* két sík kapcsolatának figyelembe vételével megy végbe: (a) egyik az elemzett szövegben az interpretátor feltételezése szerint kifejezésre jutó világdarab mentális képe a maga entitásaival (azaz személyek, tárgyak, fogalmak, tulajdonságok, tényállások stb. mentális képével); (b) másik az elemzett szöveg fizikai megjelenési formája az interpretátor által szintaktikailag/szeman-tikailag értelmezett szövegösszetevőkkel. Ezeknek a szövegösszetevőknek egy része a feltételezett világdarab entitásaira utal (referál), másik része ezekről az utalt/referált entításokról juttat kifejezésre különféle állításokat.

Egy *koreferenciareláció* ('együtt utalási reláció') nem más, mint a feltételezett világdarab (feltételezetten) ugyanazon entitására utaló szövegösszetevők valamilyen módon értelmezett 'rokonsági' kapcsolata. Ez a kapcsolat lehet 'azonosság' (ez az eset áll fenn olyan — akár azonos, akár egymástól különböző — szövegösszetevők között, amelyek feltételezetten a feltételezett világdarab ugyanazon entitására utalnak), lehet valamilyen értelemben 'birtokos-birtok' jellegű (ez az eset áll fenn például olyan két szövegösszetevő között, amelyek egyike egy személyre vagy tárgyra, másika pedig egy valamilyen módon e személyhez vagy tárgyhoz tartozónak tekinthető entitásra utal) de lehet sokféle más természetű is.

2. A koreferenciaelemzések vizsgálatánál a következő négy kérdésre kell választ keresnünk:

- (1) milyen jellegűek azok az *entítások*, amelyekre szövegösszetevőkkel utalni lehet;
- (2) milyen *szövegösszetevők* tölthetik be az *utalás* funkcióját;
- (3) a *koreferencialitásnak* milyen *típusait* különböztethetjük meg, azaz milyen referenciális különbözőségek tartoz(hat)nak bele a koreferencia fogalomkörébe,
- (4) mi tekinthető a *koreferenciarelációk jelölése* legcélszerűbb módjának.

Utószavunk következő szekciójában e négy kérdéshez fűzünk megjegyzéseket a kötet tanulmányaira reflektálva.

3.1. Az **utalt entítások** igen változatos jellegűek lehetnek. Jóllehet e kötet tanulmányai valószínűleg nem nyújtanak róluk teljes képet, a további kutatások előmozdítása céljából célszerű az azokban kifejezésre jutó entítások vázlatos tipológiát körvonalazni. Teljességre nem törekszünk sem a típusokat, sem az egyes típusokhoz tartozó példákat illetően. (Az entításokat két rövid függőleges vonal közé zárt nyelvi kifejezéssel jelezzük; ezekhez azután olyan (az előfordulási helyüket) jelző szimbólumokat rendelünk, amelyek struktúrája a következő: a szóban forgó tanulmány sorszáma / a tanulmányban elemzett szöveg szóban forgó szövegmondatának kódja / az adott szövegmondat szóban forgó (ko)referenciaindex.)

A) Az entítások egy részét az jellemzi, hogy MEGSZÁMLÁLHATÓ OBJEKTUMOK (személyek vagy tárgyak), amelyek a következő osztályokba sorolhatók:

(a) számszerűen egyértelműen meghatározott és egyértelműen azonosítható egy vagy több személy, tárgy stb.; pl.:

|Jézus|: 1/K01/i01; |a Máté nevű ember|: 1/K01/i03; |a Máté nevű ember háza|: 1/K05/i05;

|a nagy és magas hegy, amelyre az angyal vitte Jánost|: 2/K03/i07; |Bárány, Jézus Krisztus|: 2/K02/i05; |(a szent város) tizenkét kapuja|: 2/K04/i13; |a kapukon szereplő nevek|: 2/K04/i15; |a tizenkét apostol neve, „Izrael fiai tizenkét törzsének nevei”|: 2/K06/i17;

|a Római Birodalom|: 3/K04/i05**; |a lovas fogatok hajtói|: 3/K06/i09; |Néró császár|: 3/K11/i29; |a pálya|: 3/K08/i15; |a Circus Maximus|: 3/K09/i19;

|a csirke|: 4/K01/i02; |sütő|: 4/K06/i13;

|a(z általunk, a cég által mellékelte) katalógus|: 5/K03/i08; |a cég|: 5/K05/i21; |az (Ön, igen tisztelt Szegediné úrnő) otthona|: 5/K05/i22; |a piros VW Golf (típusú gépkocsi)|: 5/K07/i30;

|a (K03-ban kifejtett) két szempont|: 6/K04/i08; |a reneszánsz kor|: 6/K05/i11;

|a kakas|: 7/K00/i01; |az aranygaras|: 7/K00/i02; |a király|: 7/K02/i04; |a király és a királykisasszony apja|: 7/K03/i07;

|keresőablak|: 8/K01/i01; |három fő rész (a keresőablaké)|: 8/K02/i06; |TAB (billentyű)|: 8/K02/i08;

|az anya|: 9/K01/i01; |Levin|: 9/K01/i03; |Vronszkij|: 9/K01/i04;
|(te), Thomas Mann|: 10/K01/i01;

|pártelnök|: 11/0./II₁; |a képernyő|: 11/2./IV₁; |egy szegény magyar gyerek|: 11/4./VIII₁;

|Percy Harrison Fawcett|: 12/K01/i06; |könyvfedél belseje|: 12/K06/i09; |Bottyán Karcsi|: 12/K10/i11.

(b) számszerűen egyértelműen meghatározott de egyértelműen nem azonosítható egy vagy több személy vagy tárgy, pl.:

|az a 150-200 ezer ember, aki a lovasfutamokat néz(het)|: 3/K05/i07; |a rajt, azaz a verseny kezdete|: 3/K08/i13; |tiszteletkör|: 3/K09/i22**;

|egy királycsalád|: 7/K01/i03; |a szemét ('szemétdomb')|: 7/K07/i09;

|egyedileg nem specifikált CD-ROM|: 8/K01/i02 (©); |(az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli), egyedileg nem specifikált könyv|: 8/K01/i03 (📖); |(az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli, egyedileg nem specifikált könyvben található) egyedileg nem specifikált keresőkártya|: 8/K01/i04 (🔍);

|elbeszélő én|: 12/K01/i03.

(c) számszerűen egyértelműen nem meghatározott, de egyértelműen azonosítható egy vagy több személy, tárgy stb.; pl.:

|asztal/asztalok [a Máté nevű ember házában]|: 1/K05/i09; |a (Máté nevű ember házába jövő) sok vámos|: 1/K05/i06; |a (Máté nevű ember házába jövő) sok bűnös|: 1/K05/i07; |Jézusnak a (Máté nevű ember házában jelen lévő) tanítványai|: 1/K05/i08.

|az „utolsó hét csapással teli” csészék|: 2/K01/i03;

|a kocsiversenyek futamai|: 3/K05/i08*; |a lovasfogatok hajtóinak színei|: 3/K06/i10*; |a kocsiversenyekről írt feljegyzések|: 3/K11/i28*;

|a cégünk) termékei|: 5/K03/i09;

|az adott (klasszikus auktorok által írott) művek|: 6/K06/i01'; |a klasszikus auktorok|: 6/K06/j13;

|a szolgáltatók|: 7/K15/i11.

(d) számszerűen egyértelműen nem meghatározott és egyértelműen nem azonosítható egy vagy több személy, tárgy stb.; pl.:

|*(bizonyos, itt meg nem határozott értelemben vett)* igazak|: 1/K12/i16; |az egészségesek *(általában)*|: 1/K09/i11; |a betegek *(általában)*|: 1/K09/i12;

|lovak fogatok|: 3/K02/i03; |a fogadások|: 3/K06/i11**;

|mi, azon személyek együttese, akik a receptet meg akarják valósítani|: 4/K02/i11;

|a *(legszebb)* évelők|: 5/K04/i12; |a *(legszebb)* balkonvirágok|: 5/K04/i13; |a *(legszebb)* díszcserjék|: 5/K04/i14; |a *(legszebb)* gyümölcsfák|: 5/K04/i15; |a *(legszebb)* bogyósok|: 5/K04/i16; |a *(legszebb)* növényritkaságok|: 5/K04/i17; |minden igény|: 5/K06/i28;

|a művek keletkezésének körülményei|: 6/K03/i06;

|az emberek|: 7/K03/i06; |baromfi|: 7/K06/i08;

|egyedileg nem specifikált szó (szavak)|: 8/K01/i05;

|mi|: 10/K01/i03;

B) Az entitások egy másik része a NEM MEGSZÁMLÁLHATÓ OBJEKTUMOK alábbi alosztályaiba sorolhatók:

(a) mennyiségileg egyértelműen meghatározottak és egyértelműen azonosíthatók; pl.:

|a Circus Maximus hosszúsága|: 3/K09/i20*; |a Circus Maximus szélessége|: 3/K09/i21*;

(b) mennyiségileg egyértelműen meghatározottak, de egyértelműen nem azonosíthatók; pl.:

|6 dkg zsír|: 4/K01/i03; |15 dkg gomba|: 4/K01/i04; |10 dkg zöldség|: 4/K01/i05; |15 dkg rizs|: 4/K01/i06; |1 evőkanálnyi zöldpetrezselyem|: 4/K01/i07;

(c) mennyiségileg egyértelműen nem meghatározottak, de egyértelműen azonosíthatók; pl.:

|a szent város falának anyaga|: 2/K10/i20; |színarany|: 2/K10/i21; |minden(féle) drágakő, beleértve a következő szövegmondatban szereplő 12 drágakövet is (a jáspis kivételével, amely kitüntetett szerepű)|: 2/K11/i23;

|a kút vize|: 7/K17/i13;

(d) mennyiségileg egyértelműen nem meghatározottak és egyértelműen nem azonosíthatóak; pl.:

|tisztá üveg, ill. átlátszó üveg|: 2/K10/i22;

|csipetnyi só|: 4/K01/i08; |(csipetnyi) törött bors|: 4/K01/i09; |kevés reszelt sajt|: 4/K01/i10; |víz|: 4/K03/i12;

C) Az ELŐZŐEKTŐL KÜLÖNBÖZŐ entitások:

(a) konzisztenciájukat folyamatosan változtató objektumok; pl.:

|1 csirke|: 4/K01, K02, K03, K04, K05, K07, K08/i02; |15 dkg rizs|: 4/K01, K04, K05/i06;

(b) genus- (fogalom-)jellegűek; pl.:

|(bizonyos, itt közelebbről meg nem határozott értelemben vett) irgalmasság|: 1/K11/i14; |(bizonyos, itt közelebbről meg nem határozott értelemben vett) áldozat|: 1/K11/i15;

|a menny|: 2/K03/i08;

|mezőgazdasági kiállítás, bemutató|: 3/K13/i30**;

|az irodalmi mű (vagy művek, általában)|: 6/K01/i01; |az irodalom|: 6/K01/j01; |a társadalom|: 6/K01/i02; |a kettősség eszméje|: 6/K02/j05;

|egyedileg nem specifikált CD-ROM|: 8/K01/i02 (©); |(az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli) egyedileg nem specifikált könyv|: 8/K01/i03 (📖); |(az egyedileg nem specifikált CD-ROM-on belüli, egyedileg nem specifikált könyvben található) egyedileg nem specifikált keresőkártya|: 8/K01/i04 (🔍); |egyedileg nem specifikált szó (szavak)|: 8/K01/i05;

(c) nyelvek/metanyelvek, (címszó, megszólítás, név); pl.:

|„kocsiverseny” lexikoncímszó|: 3/K00/i01°;

|Igen Tisztelt Szegediné Úrnő|: 5/K01/i01;

|királykisasszony (megszólítás)|: 7/K09/i05’; |seggem (megszólítás)|: 7/K17/i14’; |a király mint rang|: 7/K03/i04*; |a királykisasszony mint név|: 7/K03/i05*;

(d) tulajdonságok; pl.:

|gyerekkor(i)|: 12/K01/i04;

(e) tényállások; pl.:

|megkérlel|: 10/K01/i01; |ott/itt legyél|: 10/K01/i04; |mesélj|: 10/K01/i05;

⌘ időpontok/időtartamok; pl.:

|a reneszánsz kor|: 6/K05/i11;

|a mese ideje|: 7/K01/i00;

|ismét|: 11/8./V₁; |újra|: 11/K2/V₂.

3.2. Az utalás funkcióját betöltő **szövegösszetevők** a következő típusokba sorolhatók:

(a) tulajdonnevek; pl.:

„Jézus”: 1/K01/i01; „a Máté nevű ember”: 1/K01/i03;
„Isten, az Úr”: 2/K03/i09;
„a Római Birodalomban”: 3/K04/i05**; „a Circus Maximus”: 3/K09/i19;
„Levinnel”: 9/K01/i03; „Vronszkijt”: 9/K01/i04;
„Hans Castorp”: 10/K04/i02;
„Torgyán bácsit”: 11/2./II₂;
„Percy Harrison Fawcett”: 12/K01/i06; „Bottyán Karcsi”: 12/K10/i11.

(b) főnevek/nominális kifejezések; pl.:

„a sok vámos”: 1/K05/i06; „asztal”: 1/K06/i09;
„nagy és magas fala”: 2/K04/i12; „menyasszony”: 2/K07/i04;
„lovas fogatok”: 3/K02/i03; „a kétkerekű könnyű kocsi”: 3/K07/i03; „négy egymás mellé fogott ló”: 3/K07/i12;
„1 csirke”: 4/K01/i02; „6 dkg zsír”: 4/K01/i03; „1 evőkanálnyi zöldpetrezselyem”: 4/K01/i07;
„az 1995-ös kerti szezon”: 5/K02/i03; „(cégünk új termékeinek) kedvezményes árait”: 5/K03/i10;
„a művek keletkezésének körülményeit”: 6/K03/i06; „az irodalomtudományi kutatások története”: 6/K04/i10;
„egy öregebb kisasszony”: 7/K02/i05; „a garaskát”: 7/K10/i02;
„az ablaknak”: 8/K02/i01; „a SHIFT-TAB billentyűkkel”: 8/K02/i09;
„a lányába”: 9/K04/i05;
„sötétben”: 10/K03/i06;
„gyereknek”: 11/2./VIII₁; „ajándékot”: 11/4./I₄;
„derék^brit^utazó”: 12/K04/i06.

(c) személyes/mutató/vonatkozó ... névmások; pl.:

„engem”: 1/K03/i01;
„akinél”: 2/K01/i02; „neked”: 2/K02/i01; „engem”: 2/K03/i01; „nekem”: 2/K03/i01; „melyben”: 2/K03/i04; „melyek”: 2/K04/i15; „velem”: 2/K07/i01; „annak”: 2/K09/i04;
„eddig”: 6/K05/i11; „belőle”: 6/K07/i01; „amit”: 6/K03/i03;
„önáluk”: 7/K06/i03;
„azon”: 8/K01/i02; „abban”: 8/K01/i03; „ezek”: 8/K02/i06;
„velünk”: 10/K02/i03;
„aki”: 12/K04/i06; „ő”: 12/K05/i06.

(d) birtokos személyjelek; pl.:

„házában”: 1/K05/i03; „tanítványaiaival”: 1/K05/i01;
„helyét”: 3/K08/i01; „kezdetét”: 3/K08/i01; „jutalma”: 3/K10/i23*;
„katalógusunkat”: 5/K08/i21; „esélyét”: 5/K09/i01;
„testvére”: 7/K02/i04;
„szivünk”: 10/K05/i03;
„nevem”: 12/K08/i03.

(e) határozószók; pl.:

„így”: 2/K01/K02;
„utána”: 3/K09/i08;
„ugyanígy”: 4/K09/K00-K08;
„akkoriban”: 6/K06+K06'/i11;
„egyszer”: 7/K01/i00; „aztán”: 7/K04/i00;
„ismét”: 11/2./V₁; „újra”: 11/8./V₂;
„akkoriban”: 12/K11/i04;

(f) igekötők; pl.:

„odaadom”: 7/K09/i05; „visszaadod”: 7/K09/i01; „visszaadom”: 7/K10/i01; „add ide”: 7/K10/i05;
„felszállott”: 7/K13/i10;
„aláírtam”: 12/K08/i09;

(g) igei személyragok; pl.:

„továbbment”, „látott”: 1/K01/i01; „vendégül látta”: 1/K05/i03, i01;
„jöve”: 2/K01/i02; „voltak”: 2/K01/i03;
„nézhette”: 3/K05/i07,i08; „húzta”: 3/K07/i12, i03;
„meghintjük”: 4/K08/i11, i02_{K02,K03a,b,K04a,b,K05a,b,c,K06,K07a,b,c}; „készíthetjük el”: 4/K09/i11;
„elkezdődhet”: 5/K02/i03; „válogathat”: 5/K04/i01;
„kiváltanak”: 6/K03/i01; „esett”: 6/K04/i08;
„éltek”: 7/K05/i03; „add meg”: 7/K19/i05, i02;
„mozoghat”: 8/K02/i10; „kaphat”: 8/K04/i10;
„tetszett”: 9/K02/i02; „volt”: 9/K04/i02;
„foglalj (helyet)”: 10/K08/i02 ; „néz”: 10/K10/i04;
„el (is) mondta”: 11/4./VIII₃;
„megrendített”: 12/K04/i08, i03; „tudom”: 12/K12/i03.

(h) főnévi igenév; pl.:

„használtani”: 9/K01/i02;
„visszarévedni”: 11/1./III₁.

(i) teljes igealak mint önálló tényállás; pl.:

„megkérlek”: 10/K01/i01; „(ne) menj el”: 10/K01/i04; „mesélj”: 10/K01/i05; „lódít”: 10/K03/i05.

(j) szimbólum (nem nyelvi jel); pl.:

„egy CD ©”: 8/K01/i02; „egy azon belüli könyv ”: 8/K01/i03; „az abban való keresés módszerének ”: 8/K01/i04;
„~em”: 12/K01/i05.

3.3. A koreferencialitás lehetséges típusai közül a tanulmányokban a következők fordulnak elő:

a) Teljes referenciális azonosság (ismétlés, szinonimitás, pronominalizáció, birtokos személyjelezés, igei személyragozás, értelmező — olykor definitív jellegű — meghatározás):

Mivel itt a referenciális azonosság, illetve eltérés érzékeltetése a cél, az utalások felépítése — ahol a szemléletesség ezt kívánja — módosul (a, b, c, d, e, i pontokban): a tanulmány sorszámát a példaként hozott referenciális elem indexe követi, ezt pedig annak a szövegmondatnak a szimbóluma, amelyben az adott koreferenciaindex előfordul (ahol ez az előfordulás természetesen az alponthan tárgyalt koreferenciatípushoz szolgál adalékul). Pl.:

|Jézus|: 1/i01/K01;

1/i01/K01: „Jézus”; 1/i01/K03: „engem”; 1/i01/K04: „nyomába”; 1/i01/K05: „Jézussal és tanítványaival”; 1/i01/K07: „Mesteretek”;

|menyasszony, a „Bárány jegyese”, azaz — mint később nyilvánvaló lesz — a szent város, Jeruzsálem|: 2/i04/K02;

2/i04/K02: „megmutatom”, „jegyest”; 2/i04/K03: „megmutatá”, „a szent várost”, „Jeruzsálemet”, „mely”, „szállott alá”, „melyben”; 2/i04/K07: „megmérje”, „a várost”, „annak”, „falát”.

|lovak fogatok|: 3/i03/K02;

3/i03/K07: „két-, háromfogatos^kocsik”, „biga”, „triga”, „indultak”, „húzta”, „a kétkerekű könnyű kocsit”, „quadriga”.

|elbeszélő én|: 12/i03/K01;

12/i03/K01: „én”, „~em”; 12/i03/K02: „kaptam”.

(b) Hiponíma – hiperoníma-viszony; pl.:

|minden(féle) drágakő|: 2/i23/K11;

2/i23/K11: „minden drágakővel”; 2/i23/K12: „jáspis”, „zafir”, „kalcedon”, „smaragd”, „szárdonix”, „kárneol”, „krizolit”, „berill”, „topáz”, „krizopráz”, „jácint”, „ametiszt”;

|kerék|: 11/I₁/0;

11/I₁/0.: „kerék”; 11/I₂/2.: „biciklit”; 11/I₃/3.: „a kerékpárnak”; 11/I₄, I₅/4.: „ajándékot”, „amire”; 11/I₆/5.: „Ø”; 11/I₇/6.: „semmit”; 11/I₈/7.: „semmit”.

⌘ „Asszociatív úton” fennálló kapcsolat; pl.:

|fénykép(ét)|: 11/II₉ = XI₁/9.;

11/II₉ = XI₁/9.: „fényképét”; 11/X₂/10.: „a fény”;

A koreferenciaindexek ebben a tanulmányban egy római számból és az adott index előfordulását szemléltető arab számmal jelzett alsó indexből állnak.

⌘ Halmaz – részhalmaz-reláció; pl.:

|az a 150-200 ezer ember, aki a lovasfutamokat néz(het)i|: 3/i07/K05;

3/i07/K05: „150-200 ezer ember”; 3/i07/K06: „kötöttek”;

|a kocsiversenyek futamai|: 3/i08*/K05;

3/i08*/K05: „nézhette”, „a futamokat”; 3/i08*/K09: „egy futam”, „missus”, „volt”, „tartott”, „utána”;

â Az utalt entitás állapotvltozsa; pl.:

|1 csirke|: 4/i02/K01;

4/i02/K01: „1 csirke”; 4/i02/K02: „a felvagdalt csirkt”; 4/i02_{K02}/K03: „a csirke”; 4/i02_{K02, K03a}/K03: „proljk”; 4/i02_{K02, K03a, b}/K04: „a csirkre”; 4/i02_{K02, K03a, b, K04a, b}/K05: „eresztjk fel”; 4/i02_{K02, K03a, b, K04a, b, K05a}/K05: „zestjk”; 4/i02_{K02, K03a, b, K04a, b, K05a, b}/K05: „proljk”; 4/i02_{K02, K03a, b, K04a, b, K05a, b, K06, K07a, b}/K07: „bortjk”; 4/i02_{K02, K03a, b, K04a, b, K05a, b, K06, K07a, b, K08a, b}/K08: „adjk”;

|15 dkg rizs|: 4/i06/K01;

4/i06/K01: „15 deka rizs”; 4/i06/K04: „15 deka rizs”; 4/i06_{K04a}/K04: „rontjk”; 4/i06_{K04a, b}/K05: „ellepje”.

(f) Metaszint megfelels; pl.:

|„kocsiverseny” lexikoncmsz|: 3/K00/i01^o;

3/K00/i01^o: „kocsiverseny”; 3/K02/i01: „gyorsasági versenye”;

|a király mint rang|: 7/K03/i04*;

7/K03/i04*: „király”, „lett”;

|a királykisasszony mint nv|: 7/K03/i05*;

7/K03/i05*: „királykisasszony”; 7/K14/i05*: „kirkykisasszony”;

|kakaska (megszlts)|: 7/K08/i01’;

7/K08/i01’: „kakaskám”;

|királykisasszony (megszlts)|: 7/K09/i05’;

7/K09/i05’: „királykisasszony”;

|garas ’pnz’|: 7/K14/i02*;

7/K14/i02*: „garast”;

|seggem (megszlts)|: 7/K17/i14’;

7/K17/i14’: „seggem”.

(g) Szvegrszre utalás; pl.:

[[K05]Amikor ksbb vendgl ltta házában, sok vmos meg bns odajtt, s Jzussal s tanítányaival egytt asztalhoz telepedett.]: 1/K06/K05;

1/K06/K05: „ezt”;

|„[K07]Miért eszik Mesteretek vámosokkal és bűnösökkel?”|: 1/K06/K07;

1/K06/K07: „megkrdeztk”;

[[K11]Irgalmasságot akarok, nem áldozatot. [K12]Nem azért jöttem, hogy az igazakat hívjam, hanem hogy a bűnösöket.”]: 1/K10/K11^K12;

1/K10/K11^K12: „jelent”.

(h) Főnévi csoport és a főnévi csoport központi eleme között fennálló koreferencia; pl.:

|az irodalmi mű (vagy művek, általában) – az irodalom|: 6/K01/i01–j01;
6/K01/i01–j01: „az irodalmi mű”;

|a (K01-ben kifejtett) kettős függőségrendszer – a kettősség eszméje|: 6/K02/i05–j05;
6/K02/i05–j05: „kettős függőségrendszerben”;

|a művek keletkezésének körülményei – a művek keletkezése|: 6/K03/i06–j06;
6/K03/i06–j06: „művek keletkezésének körülményeit s folyamatát”.

(i) Az adott kommunikációs csatorna által fenntartott koreferencia; pl.:

|mesélj|: 10/i05/K01;

10/i05/K01: „mesélj”, „mesét-e”; 10/i05/K03: „lódit”, „mondd”, „a valódit”; 10/i05/K05: „szavadon”, „a zaj”, „mesélj”; 10/i05/K07: „szó”, „szólsz”; 10/i05/K09: „a mesét”; 10/i05/K10: „hallgatunk”;

|az éj|: 10/i06/K01;

10/i06/K01: „az éj”; 10/i06/K03: „a fényt”, „világlik”, „sötétben”; 10/i06/K04: „lássuk át”, „estén”; 10/i06/K05: „a gyásztól”.

3.4. Arra a kérdésre, hogy mi tekinthető a **koreferenciarelációk jelölése legcélszerűbb módjának**, a kutatás jelenlegi fázisában természetesen nem lehet végleges választ adni. Arra vonatkozóan, hogy milyen nyelvi elemek tekinthetők/tekintendők referenciálisaknak, hogy ezek között az elemek között milyen koreferenciarelációk értelmezhetők/értelmezendők, végül, hogy a referenciák, illetve a koreferenciarelációk milyen módon jelölhetők/jelölendők, a kötet tanulmányaiban a következő kép rajzolódik ki. Ennek a képnek kialakulásához nagy mértékben hozzájárult az a tény, hogy a mintaelemzésnek szánt első tanulmány jelölésrendszerét az egyes tanulmányok szerzői szöveg- és problémáspecifikus szimbólumokkal egészítették ki.

I.

– a tárgyas igei személyrag:

7/K11:

Hát oda[i05] is *adta*[i01|i02] a kakas[i01] a garas[i02]t.; ahol i01 = a kakas; i02 = garas.

- Az *adta* igei állítmány tárgyas személyragja utal egyrészt a cselekvés alanyára (l. közvetlenül az igealak után álló i01 koreferenciaindex), másrészt a cselekvés határozott tárgyára (l. az i01 után álló „|” jellel elválasztott i02). A szövegmondatbeli koreferenciaindexek értelmezése a következő: az *adta* igealak személyragjának alanyra utaló összetevője koreferál a *kakas* kifejezéssel (amit az azonos „i01” koreferenciaindex jelez), a tárgyra utaló összetevője pedig a *garast* kifejezéssel (amit az azonos „i02” koreferenciaindex jelez).

– igekötő:

7/K09:

— *Oda*[i05]*adom*[i01|i02], királykisasszony[=i05'], de csak három^nap múlva[i00] *vissza*[i01]*adod*[i05|i02].; ahol i01 = a kakas; i02 = a garas; i05 = a királykisasszony.

Az *odaadom* és a *visszaadod* tárgyas ragozású igealakokban szereplő koreferenciaindexek értelmezése a következő:

- a tárgyas igei személyrag utaló funkcióját szemléltető — a teljes igealakok után kitett — összetett koreferenciaindex felépítése megegyezik az előző példamondatbeliével;
- az *oda* igekötő koreferens — az adott szövegmondatban csak megszólítás formájában jelzett, a szövegelőzményben explicit formában szereplő — *királykisasszonnyal*, közvetve a *visszaadod* igealak tárgyas személyragjával (pontosabban az abban jelzett alannyal, azaz a *kakassal*), ez indokolja mind az *oda*, mind az *adod* kifejezések után az „i05” koreferenciaindex jelenlétét;
- a *vissza* igekötő koreferens az *odaadom* igealak tárgyas személyragja által utalt, alanyi szerepű — a szövegelőzményből ismert — *kakas* kifejezéssel, ez indokolja az *odaadom* igealak és a *vissza* igekötő után álló azonos „i01” koreferenciaindexet.

– birtokos személyjel:

7/K02:

Hát abban^a család[i03]ban volt[=i05] a király[=i04]nak^{egy} testvére[i05+i04], egy öregebb^{kis} asszony[i05].; ahol i04 = a király; i05 = a király testvére, egy öregebb kisasszony.

- A *testvére* kifejezés után álló összetett koreferenciaindex első tagja (i05) a *testvér* referenciális értékére utal; az i05-höz „+” jelzéssel kapcsolt „i04” koreferenciaindex az „-e” birtokos személyjel — a *királyra* utaló — funkcióját szemlélteti, s mint ilyen megegyezik a királynak birtoklást kifejező részeshatározó koreferenciaindexével (i04);
- a *volt* igealak — explicit formában nem jelölt — igei személyragja koreferens a *testvére* kifejezéssel, illetve — szükségszerűen — ennek értelmezőjével, az *egy öregebb királykisasszony* kifejezéssel, ennek szemléltetéseként szerepel a *volt*, a *testvére* és az *egy öregebb királykisasszony* kifejezések után is az „i05” koreferenciaindex.

– címszó/név/rang:

3/K00 vs 3/K02:

3/K00: kocsiverseny[=i01°]; ahol i01° = „kocsiverseny” lexikoncímszó.

3/K02: Az ókor[=i04**]ban lovas^{fogatok}[=i03] gyorsasági verseny[i01]e[i03] COP[i01].; ahol i01 = kocsiverseny.

- a 3/K00-ban szereplő *kocsiverseny* (mint lexikoncímszó) összetevővel koreferens kifejezés az adott szövegmondatban nincs;
- a 3/K02-ben szereplő „i01” koreferenciaindexszel ellátott *gyorsasági versenye* kifejezés, és a predikatív viszonyt érzékeltető copula (*COP*) a kocsiversenyre mint tényleges valóságmozzanatra utal.

7/K03:

Hát, de ugye csak úgy hívták[=i06] ő[i05]t is, hogy *királykisasszony*[=i05*], amiért a testvére[i04+i05] *király*[=i04*] volt[i04] meg az apja[=i07+i05] is ugye — de az apja[i07+i05] után a testvére[i04+i05] *lett*[i04*].; ahol i04* = a király mint rang / i04 = a király; i05* = a királykisasszony mint név / i05 = a királykisasszony.

- A *királykisasszony* (‘királykisasszony mint név’) kifejezéssel együtt utaló (koreferens) más összetevő az adott szövegmondatban nem található, az „i05*” koreferenciaindex ezért itt csak a királykisasszony (mint név) utaló szerepét szemlélteti;
- a *király* (‘király mint rang’) kifejezés koreferens a *lett* igealak — nem explicit formájú — igei személyragjával, referenciális azonosságukat szemlélteti a mindkét kifejezésben feltüntetett „i04*” koreferenciaindex;
- a ‘király mint rang’ és a ‘királykisasszony mint név’ referenciális értékű kifejezések utaló szerepe megkülönböztetendő a ‘király’ és a ‘királykisasszony’ referenciális értékű kifejezésektől; az *őt*, *testvére*, *volt*, *apja* összetevőkben feltüntetett koreferenciaindexek e fentebb felsorolt utóbbi kifejezések referenciális összefüggéseit szemléltetik.

– **megszólítás:**

7/K08:

Meglátta[i05|i01] a királykisasszony[i05], azt mondja[i05|AZT], hogy: —*Kakaskám*[=*i01'*+*i05*], add[i01|i02] nekem[i05] a garaská[i02]t!, ahol *i01'* = kakaska (megszólítás).

- a megszólítás referenciális értéke egyfajta ‘nyelvi referencia’, nem azonosítható azzal a valóságbeli entitással, amit/akit megszólítottként jelölhetünk meg. Ezt a különbözőséget szemlélteti a 7/K08-ban szereplő „i01” és — a vele fennálló koreferenciális kapcsolatot „ ’ ” mellékjellel kifejező — „i01” koreferenciaindex;
- az „i01” koreferenciaindexszel ellátott *kakaskám* megszólítással megegyező referenciájú szövegelem az adott szövegmondatban nem található;
- a *meglátta* igealak személyragja tárgyra utaló összetevőjének, illetve az *add* igealak személyragja alanyra utaló összetevőjének koreferencialitást szemléltető reprezentációjában az „i01” koreferenciaindex szerepel, mivel itt az utalt entitás maga a kakas (nem mint megszólítás, hanem maga mint megszólított).

– **elvont értelmű és konkrét értelmű szóhasználat:**

7/K07 vs 7/K14:

7/K07: Volt[i01] egy kakas[i01]; ahogy kapart[i01] a szemét[=*i09*]en, kikapart[i01] egy *aranygaras*[*i02*]/t.; ahol i02 = az a konkrét aranygaras, amit a kakas talált.

7/K14: No, a kisasszony[i05] meg ugye, a királykisasszony[i05] szégyellte[i05|AZT], hogy hát királykisasszony[i05*] lét[i05]re a kakas[i01]től kért[i05] *garas*[*i02**]/t.; ahol *i02** = garas mint ‘pénzfajta’ általában.

– ‘Az az aranygaras, amit a kakas kikapart’ megkülönböztetendő az ‘aranygarastól mint a pénz egy általánosságban értelmezett fajtájától’: a 7/K07-ben szereplő *aranygaras*at kifejezés referenciális értéke — ahogy azt az „i02” koreferenciaindex is szemlélteti — konkrét; az adott szövegmondatban nincs más olyan összetevő, amellyel az említett kifejezés koreferenciális viszonyban állna; a 7/K14-ben szereplő *garas*t kifejezés referenciális értéke elvont, általános, ezt reprezentálja az „i02*” koreferenciaindex; ebben a szövegmondatban sincs egyéb olyan szövegelem, amellyel az adott kifejezés koreferenciális kapcsolatban állna.

– **egész szövegmondatra, illetve szövegrészre utalás:**

1/K06: megkérdezték[i10|„K07”]

- A *megkérdezték* igealak után feltüntetett „i10” koreferenciaindex az igében foglalt cselekvés — adott szövegmondatban explicit formában nem szereplő — alanyára utal; a „K07” szimbólum pedig arra, hogy a *megkérdezték* tárgya a K07-tel jelzett szövegmondatban jut kifejezésre.

II.

– **állapotváltozás:**

4/K01:

Hozzá[i01]valók :(*COP*) [i02], [i03], [i04], [i05], [i06], [i07], [i08], [i09], [i10] *1^csirke*[=*i02*], *6^dkg^zsír*[=*i03*], *15^dkg^gomba*[=*i04*], *10^dkg^zöltség*[=*i05*], *15^dkg^rizs*[=*i06*], *1^evőkanál-nyi^zöldpetrezselyem*[=*i07*], *csipetnyi^só*[=*i08*], (*csipetnyi*) *törött^bors*[=*i09*], *kevés^reszelt^sajt*[=*i10*].

4/K02:

A^felvagdalt^csirké[i02]t *6^deka^zsír*[i03]on a *15^deka^gombá*[i04]val és a *10^dekányi^apró^kockára^vágott^zöltség*[i04]gel megpirítjuk[i11].

4/K03:

Ha *a csirke*[*i02*_{K02}] megpirult[i02_{K02}] (*a*), *annyi^víz*[=*i12*]et öntünk[i11] rá[i02_{K02}], hogy ellepje[i12|i02_{K02}], majd fedő^alatt puhára pároljuk[i11|i02_{K02},K03a] (*b*).

4/K04:

$15^{\wedge}deka^{\wedge}rizs[i06]t$ jól megmosunk $[i11](a)$, s ráöntjük $[i11|i06_{K04a}](b)$ $a^{\wedge}csirké[i02_{K02,K03a,b}]re$.

- A 4/K03-ban szereplő „ $i02_{K02}$ ” koreferenciaindex a 4/K02-ben $i02$ -vel jelölt csirkének 4/K01-ben lévő állapotához képest a 4/K02-ben bekövetkezett változását jelzi. Értelemszerűen így interpretálандók az — állapotváltozást okozó folyamatok szemléltetéseképp — egyre több alsó indexszel ellátott „ $i02$ ” koreferenciaindexek is (l. 4/K03; 4/K04).

– **halmaz – részhalmaz-reláció:**

3/K05 vs 3/K06:

3/K05: A lelátók $[=i06^{**}]$ ról $150-200^{\wedge}ezer^{\wedge}ember[=i07]$ nézhette $[i07|=i08^{*}]$ a futamok $[i08^{*}]$ at.; ahol $i07$ = az a 150-200 ezer ember, aki a lovasfutamokat néz(het)i.

3/K06: A hajtók $[=i09^{*}]$ különböző $^{\wedge}$ színek $[=i10^{*}]$ ben indultak $[i09^{*}]$, melyek $[i10^{*}]$ re nagy $^{\wedge}$ fogadások $[=i11^{**}]$ at kötöttek $[\subset i07]$.

- 3/K05-ben a *150-200 ezer ember* nominális alanyi kifejezés és a *nézhette* igealak személyragja alanyra utaló összetevőjének koreferenciáját az említett kifejezések után feltüntetett — megegyező — „ $i07$ ” koreferenciaindex szemlélteti;
- azt, hogy 3/K06-ban a *kötöttek* igealak személyragja a *150-200 ezer ember*nek nem szükségszerűen mindegyikére utal (azaz, a szövegből nyert ismeretek alapján nem lehetünk biztosak abban, hogy a 150-200 ezer néző mindegyike fogadásokat is kötött), az „ $i07$ ” koreferenciaindex előtt feltüntetett „ \subset ” ’részhalmaz’-jel szemlélteti.

– **asszociatív kapcsolat:**

11/9. vs 11/10.:

11/9.: Torgyán bácsi(II_{10}) saját(II_{11}) *fényképét*($II_9 = XI_1$) kezdte osztogatni(IX_3) a nem kalkulált lurkóknak(VIII_9).

11/10.: Azóta nyilván ő(II_{12}) a *fény*(XI_2) az éjszakában.

A fenti példamondatok jelölésrendszere némileg eltér az eddigiekétől: a szövegmondatok szimbólumául „K” jelzés nélküli, csupán a szövegmondat szövegbeli helyét jelző sorszámnev szolgál; a koreferencialáncok összetevőinek szimbóluma az adott szövegelemet jelző római számból és az adott elem előfordulását szemléltető arab számmal jelzett alsó indexből áll.

- A 11/9. *fényképét* kifejezése és a 11/10. *fény* kifejezése közötti koreferenciális kapcsolatot szemlélteti az említett összetevők után álló „ XI ” koreferenciaindex, melynek 11/9.-ben első, 11/10.-ben második előfordulását jelzik az alsó indexek;
- a *fényképét* kifejezés után feltüntetett „ II_9 ” koreferenciaindex — a „ II ” koreferenciaindexszel szimbolizált — *Torgyán bácsit* kifejezéssel való referenciális azonosságát szemlélteti.

– **főnévi csoport és központi eleme:**

6/K01:

Az *irodalmi* $[=j01]^{\wedge}mű[=i01]$ a társadalom $[=i02]$ ban jön $^{\wedge}$ létre $[i01]$, és a társadalom $[i02]$ ban fejti $^{\wedge}$ ki $[i01]^{\wedge}$ hatását($i01$) $[=i03]t.$; ahol $i01$ = az irodalmi mű (vagy művek, általában), $j01$ = az irodalom.

- Az „ $i01$ ” koreferenciaindexszel jelölt teljes nominális kifejezés (az *irodalmi mű*) központi elemének tekintett *irodalmi* összetevő „ $j01$ ” koreferenciaindexének „ 01 ” alkotóeleme a referenciális azonosságra, „ j ” alkotóeleme a teljes kifejezéshez képest ’központi elem’-ként való értelmezésére utal.

– koreferenciaindexek, amelyek — referenciális értékének — meghatározásában *más* referenciális elem szerepel;

3/K09:

A szabályok[=i18*]^szerint hétszer kellett a kocsik[i03]nak a pályá[i15]t megkerülniük[i03], egy^futam[ci08*]^(missus)[ci08*] a^Circus^Maximus[=i19]ban (hosszúsága[i19][=i20*] 600^m, szélessége[i19][=i21*] 200^m) 8400^m^volt[ci08*], és mintegy tizenöt^percig tart[ci08*]ott, utána[ci08*] a hajtók[i09] még egy tiszteletkör[=i22**]t futottak[i09].; ahol i20* = a Circus Maximus(i19) hosszúsága, i21* = a Circus Maximus(i19) szélessége.

- Az „i20*” és az „i21*” koreferenciaindexek mellékjelezése (*) az említett koreferenciális indexekkel jelölt összetevőkön belüli más — önálló referenciájú — elem jelenlétére utal (i19= Circus Maximus).

III.

– *nem koreferencia-, pusztán referenciaindex:*

3/K02:

Az ókor[=i04**]ban...

- Amennyiben szükségesnek látszik koreferencialációban nem szereplő referenciaindexek alkalmazása is, azok kizárólagos referenciális jellegét célszerű valamilyen módon jelezni, például „**”-gal, mint a fenti példában.

4. Az alábbiakban a **kötetbeli tanulmányok** alapján igyekszünk — ahol célszerű, példák kiemelésével — áttekinteni a koreferencialitás megközelítési módjait, azzal a céllal szemléltetni a szövegelemzési — bizonyos esetekben az adott szövegtípus által kívánt — sajátosságokat, hogy azok értékelő elemzésére kínáljunk módot, valamint esetleges megoldási lehetőségeket vázoljunk bizonyos problematikus jelenségek megoldására. Az egyes tanulmányok ismertetése, az egyedi megoldások számbavétele során a következő három — a szövegreprezentáció szempontjából egyébként nem elhanyagolható — kérdést *nem* érintjük:

- a) A szövegek koreferenciális elemzésekor célszerű-e/hasznos-e az összes referenciális értékkel bíró összetevőt (ko)referenciaindexszel ellátni, vagy sem?
- b) Célszerű-e az igealakok koreferenciális szerepének szemléltetése?
- c) Hogyan értelmezhető/értelmezendő, illetve alkalmazható/alkalmazandó legcélszerűbben a konkaténáció?

Az egyes szövegekre a szövegtípus megnevezésével utalunk; a sorszám azonos az egyes tanulmányok kötetbeli sorszámával.

1. Újszövetségi szentírási szöveg

A koreferencialációkat összegző *táblázatból* a következő kifejezések — amelyek már fennálló (ko)referencialáncok összetevői — utaló szerepének feltüntetése nem szerepel:

K01: **ott** — ott[i04];

K04: **nyomába** — nyomá[i01]ba;

K05: **asztalhoz^telepedett** — asztalhoz^telepedett[i01, i06, i07, i08];

K05: **odajött** — oda[i05]jött;

K05: **tanítványai** — tanítványai[i01]val;

K06: **tanítványaitól** — tanítványai[i01]tól;

K07: **Mesteretek** — Mesteretek[i08];

K12: **hívjam** (tárgyas r.) — hívjam[i01|i07, i08].

A táblázatokkal kapcsolatban — itt és valamennyi más, táblázatot alkalmazó tanulmányban — eldöntendő, hogy milyen relációk és milyen módon reprezentálандók.

2. Újszövetségi szentírási szöveg

A szerzők a *birtokos személyjel* koreferenciális szerepét nem elemzik, ennek megfelelően nem is szemléltetik.

Úgy tűnik, hogy a *szövegmondaton belüli koreferencia* szemléltetése nem céljuk (pl. [K04]-ben: Izráel[...]fiai[...]^törzsé[...]nek^nevei[i15/...]^(voltak[i15])), hasonló a helyzet a „[K06]”, „[K08]”, „[K09]” szövegmondatokban. Ennek kapcsán vetődhet fel a gondolat, nem lenne-e hasznos — a koreferenciális utalások ‘hatókörének’ szemléltetése végett’ — valamiféle jelölést bevezetni a szövegmondaton belüli, illetve a szövegmondat-határon „átható” utaló funkció reprezentálására.

Gyakran a verbális elemekkel kiegészített szövegmondat olyan *kiegészítéseket* is tartalmaz, amelyeket az indexekkel reprezentált változat nem illusztrál. Kérdés, milyen mértékben látszik szükségesnek, hogy a verbális kifejezésekkel és a koreferenciaindexekkel kiegészített szövegmondatok „lefedjék” egymást, valamint — szintén e kérdéshez kapcsolódva — milyen jellegű kiegészítések esetén kerül elő ez a probléma (a szövegkörnyezetből származó ismeretekre támaszkodva tett kiegészítésekre, vagy a valóságra vonatkozó tudásunkra támaszkodva tett kiegészítésekre vonatkozóan).

3. Lexikonszócikk

Sajátos jelenség a lexikonszócikk *szimbólumainak* értelmezése, ami szükségszerűen összefügg a *szövegmondat-elhatárolás* kérdésével. Átgondolandó, hogy található-e biztos támpont a szövegmondatok meghatározásában, illetőleg elhatárolásában; ha igen, milyen ismeretekkel kell rendelkezniünk egy-egy szövegmondat típusra vonatkozóan, hogy teljes biztonsággal állapíthassunk meg szövegmondat-határokat (Eldöntendő például, hogy a lexikonszócikkek jellemző kis fekete négyzeteket — lásd 3/K03/■ — célszerű-e/szükséges-e külön szövegmondatoknak tekinteni.)

A koreferenciátípusok szemléltetéseként bevezetett egyedi jelölések:

- i01°: metasintű referencia;
- **: a szövegmondatokban csupán egyszer előforduló *referenciaindexek*;
- *: koreferenciaindexek, amelyek — referenciális értékének — meghatározásában *más* referenciális elem szerepel (pl. i20*= a Circus Maximus(i19) hosszúsága);
- ⊂: *részhalmaz*-reláció (pl. [K06]).

4. Ételrecept

A szövegtípus sajátágaiból a következő problémák adódnak: a *szövegmondatok sorrendiségének kérdése* (a szóban forgó ételreceptben ugyanis a recept törzsszövege és a hozzávalók felsorolása egymással párhuzamosan szedett), a csirke *állapotváltozásának* reprezentálása, az *anyagnevek* (ko)referenciája.

Problémát vet fel az *ugyanígy* kifejezés referenciális értékének szemléltetése.

5. Üzleti levél

Egyes koreferenciaindexek különböző referenciális síkhoz tartozó entitásokat azonosítanak (‘megszólítás’ = Sz.-né = Őn), célszerű lenne a koreferenciátípusok — érintkezésének, ill. különbözőségének — reprezentálása.

A toldalékos alakokban néhol a teljes alak után, máshol a toldalék előtt szerepelnek a (ko)referenciaindexek. A tárgyas ragozású igék (alanyi és tárgyi) referenciáját a szerző kétféleképpen jelöli: pl. [K08]: Kérem[=i31][i01], ill.: rendelje^meg[i01, i19]. Mindkét esetben eldöntendő, melyik jelölésmód a célszerű.

Bizonyos helyeken a szerző olyan koreferenciát is jelöl, amit a szöveg nem tesz egyértelművé: pl. [K10]. Ilyen esetekben talán célszerű lenne utalni a feltételezett koreferenciális viszony „forrására” (úgy mint szövegkörnyezet, ill. képzelt vagy tapasztalt valóság).

6. Tudományos szöveg

A szerző kétféle (ko)referenciaindexet alkalmaz a szerkezetes nominális kifejezések utaló szerepének szemléltetésére: *i.*-vel jelöli a teljes főnévi csoportot, ill. annak központi elemét; *j.*-vel a főnévi csoportokon belül előforduló nem központi elemeket (ha szükséges a reprezentációjuk); mindkét típuson belül szemlélteti a rész-egész-relációt is, mindezzel reprezentálva a szaknyelv-specifikus „kifejezésszerkesztés befelé/lefelé bővülő” jellegét. Meggondolandó, hogy nem lehetne-e még informatívabbá tenni ezt a (ko)referenciaindex-rendszert annak figyelembevételével is, hogy egy központi elem köré szerveződő kifejezésnek nem feltétlenül a központi eleme kapcsolódik be egy koreferencialáncba, és vesz részt a szöveg szervezésében, hanem a köré szerveződő kifejezés más nominális eleme.

A szövegmondat lineáris elrendezésében egymástól távol lévő, de szintaktikailag és szemantikailag szorosan összetartozó elemek kapcsolódását a következő jelölés szemlélteti: $\wedge \dots \wedge$. A nem folyamatos láncok reprezentálásának módja a többi tanulmánnyal kapcsolatban is tisztázandó.

7. Mese

E szövegtípus elemzésében sajátos kérdésekként vetődnek fel a következők, melyek szemléltetésére a szerző új jelöléseket vezet be:

- „jelentésvátózasos” koreferencia (pl. ’király mint rang’ – ’a király személye’), ahol a titulus jelölésére a „*” mellékjel szolgál,

- a megszólítás és a megszólított személy, állat referenciális érintkezése (és különbözősége), ahol a megszólítás szemléltetésére a „, ’ ” mellékjel szolgál.

A szerző a koreferenciaindexekkel kiegészített szövegmondat-változatban szemlélteti az utalószók és az irányt jelölő igekötők együtt utaló szerepét is, ez utóbbiak rendszerint az ige ’kiindulópont’, ill. ’célpont’ argumentumhelyeit betöltő, (tényleges referenciával rendelkező) nyelvi elemmel állnak koreferenciális viszonyban. (Valamint az azonos alaptagú igék — részleges lexikális egyezésük miatt — egymással is.)

A mese *idősíkjának* összefüggősége is kifejezésre jut (i00), bár az idő változását a szerző nem szemlélteti.

8. Egy CD-Rom használati utasítása

Az elemzett — nem lineáris organizációjú — multimediális szöveg egyedi *szimbólumai* önmagukban (ko)referenciaindexekként is értelmezhetők.

A szövegösszefüggőség megteremtésében olyan szövegalkotó tényezők is szerepet játszanak, amelyek egy tisztán verbális szöveg esetében nem: *ikonikus jelek, különböző felületek, színek, betűtípusok* (a nyelvi elemeken, grammatikai eszközökön kívül).

A szerzők a *birtok-birtokos-relációt* nem szemléltetik; a (ko)referenciaindexek a toldalékos szóalakokban a todalék után állnak.

9. Regény

Az elemzés a tételmondatok szövegösszefüggés-teremtő szerepét járja körül, amelyben a szövegben előforduló koreferenciaindexek mindegyike jelen van.

A szerző a *makroszerkezeti összefüggések* szemléltetése végett vizsgálja a kötőszók szövegszervező funkcióját is.

10. Vers

A szerző a *tényállások* referenciális értékét is koreferenciaindexszel látja el.

Az *akusztikus, kinetikus, vizuális* kapcsolódásokat vizsgálja a szövegépítkezésben; egyfajta koreferenciasíkoknak tekinti ezeket, amelyekbe a különféle koreferencialáncok elemei csatlakoznak.

A grammatikailag jelölt koreferenciát a koreferenciaindexekkel kiegészített szövegmondat-reprezentációk nem tartalmazzák.

11. Glossza

A szerző egyéni jelölési módszert alkalmaz (a szövegmondatok szimbólumául „K” jelzés nélküli, csupán a szövegmondat szövegbeli helyét jelző sorszámnev szolgál; a koreferencialáncok összetevőinek szimbóluma az adott szövegelemet jelző római számból és az adott elem előfordulását szemléltető arab számmal jelzett alsó indexből áll), ami egyrészt nem befolyásolja a szövegelemzés eredményeinek más vizsgált szövegtípusok eredményeivel való összevethetőségét, másrészt felveti azt a kérdést, hogy nem lenne-e célszerű a koreferenciaindexek előfordulási sorrendjét más szövegekkel kapcsolatban is jelölni..

Csak a visszatérő, többször előforduló entitásokat, tényállásokat reprezentálja (igék/cselekvésmozzanatok, időhatározószók/időviszonyok, főnevek/statikus entitások), s ezzel érinti a pusztán *referenciaindexek* alkalmazásának kérdését is.

Gyakorisági, statisztikus vizsgálatokat végez a következő szempontok alapján:

- a koreferáló elemek *eloszlása*;
- *koreferenciátípusok*;
- a koreferenciális elemek *távolba hatása*;
- *antecedensek* és előfordulásaik;
- *szövegmondaton belüli*, ill. *szövegmondatok közötti* koreferencia.

Minthogy ezeknek a szempontoknak stilisztikai elemzésekben jelentős szerepük van, alkalmazásuk minden olyan esetben eldöntendő, ahol az elemzésnek stilisztikai vizsgálatok céljára is szolgálnia kell.

12. Irodalmi próza

A predikátum után álló koreferenciaindexekben a „ | ” jelzés nemcsak a tárgyas ragozású ige személyragja által utalt *alanyi és tárgyi összetevők* koreferenciaindexeit választja el, hanem néhol a predikátum *alanyát* és *bármilyen kötelező argumentumát* is. Ezzel a szerző érdekes, meggondolandó problémát érint: nem lenne-e célszerű a szövegmondatok reprezentálásakor a — rendszermondatok kiindulási szekezetétől szolgáló — ‘predikátum + argumentumai struktúrát’ szemléltetni (nemcsak a tárgyas ragozású igék alanyi és tárgyi argumentumait).

Az *időviszony-reprezentáció* nem teljes: a szerző a *gyermekkor-t* ellátja koreferenciaindexszel, a *ma* kifejezést viszont nem.

Itt is felvetődik a *részleges koreferencia* kérdése: *Karácsony – Jézuska*.

5. Összegzésképpen hangsúlyozni szeretnénk, hogy az Utószóban tárgyalt valamennyi kérdésre végleges jelleggel csak akkor adható válasz, ha a koreferenciaelemzés mind a szövegnyelvészeti, mind a szövegtani elemzés szerves részét képezi.

- a) A *szövegnyelvészeti* megközelítés azt jelenti, hogy a koreferenciaelemzés során a szövegmondat-reprezentációkat referenciaindexeket alkalmazó rendszermondatokból levezetett reprezentációkként alkotjuk meg;
- b) A *szövegtani* megközelítés pedig azt, hogy a koreferenciaelemzés során egyrészt azt vizsgáljuk, hogy a koreferenciarelációk megállapításához mivel járulnak hozzá ‘szövegtipológiai ismeretek’, másrészt azt, hogy a vizsgált szöveg koreferenciarelációinak megállapítása milyen ‘világra vonatkozó ismeretek’ alkalmazását tételezi fel/kívánja meg, illetve mivel gazdagítja az adott szövegben feltételezéseink szerint kifejezésre jutó világfragmentumra vonatkozó ismereteinket.

Természetesen mindkét megközelítés megkívánja mind az alkalmazott elemek, mind a feltételezett relációk explicit reprezentálását.

Officina Textologica 2.

Coreferential elements, co-reference relations

(Analysis of Hungarian language texts)

0. *Officina Textologica*, a new periodical by the Publishing House of Lajos Kossuth University of Debrecen, has been originated in order to contribute to the elaboration of a text linguistic - textological method for analysing text sentences. (As regards the main functions of this periodical, see its first issue: János S. Petőfi, A polyglot research program in textology / text linguistics. *Officina Textologica* 1, 1997.)

As far as linguistics is concerned, we should draw a clear distinction between the so-called architectonics-oriented linguistics and other branches of linguistics (e.g. psycholinguistics, ethnolinguistics, sociolinguistics) on the one hand; and, within the scope of architectonics-oriented linguistics, we should separate system linguistics and text linguistics on the other hand. Moreover, system linguistics should be divided into two components: the relational component and the transformational component, respectively. The system of linguistic disciplines outlined above can be illustrated in a tree-like diagram as shown in Fig 1:

linguistic disciplines
architectonics-oriented linguistics other branches of linguistics
system linguistics text linguistics
relational component transformational component

(Fig. 1)

1. Architectonics-oriented linguistics deals with the lexicogrammatical structure and formation, as well as prosodic, metric and rhythmic characteristics of verbal units.

- The relational component of system linguistics, studying the construction of basic lexicogrammatical structures as elements of the language system, elaborates methods for representing the existing lexicogrammatical relations between components of these lexicogrammatical structures.

- The transformational component of system linguistics studies all possible linear manifestations of basic lexicogrammatical structures within a specific language, and attempts to outline the conditions under which a certain manifestation could be applied.

- The function of text linguistics is, on the one hand, to assign a 'basic lexicogrammatical structure' - representation (hereafter referred to as BLS-representation) to the text sentences of those texts that are being examined, and to provide information about all possible linear arrangements of basic lexicogrammatical structures having been assigned to text sentences. On the other hand, another function of text linguistics is to present arguments for explaining the occurrences of the specific manifestations of basic lexicogrammatical structures that have been actually applied in different places of texts.

Since text sentences seem to be incomplete in most cases, that is, they cannot be considered, as opposed to system sentences, to be independent of each other, it is necessary to transform text sentences into something like system sentences by completing them before the assignment of BLS-representation. When completing text sentences and presenting arguments about their manifestations, we need, of course, competence in linguistics; however, in most cases, it is essential to have special knowledge about textology, and general knowledge about 'the world-fragments' that can be associated with all the subjects concerned.

When analysing a selected text the following steps should be executed in order that the lexicogrammatical structure and formation of each text sentence can be interpreted:

- (1) the text sentence should be completed with all the necessary information that can be acquired from previous text sentences;
- (2) a BLS-representation should be assigned to the completed version of the text sentence; then
- (3) the BLS-representation of Step 2 should be provided with information about its possible linear manifestations; and finally,
- (4) arguments are to be sought that can explain
 - (a) why a specific linear manifestation is applied in a given place of text; and
 - (b) why and how this linear manifestation can be deduced by transformation from the corresponding of Step 2 (by means of deleting some parts of the BLS-representation or replacing them with pronouns) taking into account whether the text sentence in question is complete or incomplete.

Both in Step 1 and Step 4, it is important to consider co-reference relations between text sentences. That is the reason why we need general knowledge for executing the process, beyond the necessary competence in linguistics.

2. The four steps described above can be considered as text linguistic operations. By them, the conceptional framework of our research program in textology / text linguistics can be further specified as a framework covering all aspects of architectonics-oriented (text) linguistics. The thematical volumes of *Officina Textologica*, which will contain studies on architectonics-oriented (text) linguistics, will be in accordance with this framework. (As for the conceptual framework, see the first issue of *Officina Textologica*.)

The main function of architectonics-oriented linguistics is the analysis of text sentences. The planned thematic volumes of *Officina Textologica*, in which the main issues of the analysis of text sentences are going to be discussed in order that these volumes should also be used as textbooks, can be classified into the following groups (the order of items corresponds to the logic of the research strategy):

- (a) completing the text sentences of various texts with verbal elements and reference or co-reference indices;
- (b) analysing the possible linear arrangements of text sentences of various texts;
- (c) assigning BLS-representations as well as information on their possible linear manifestations, to the completed text sentences of texts;
- (d) generating text sentences from the BLS-representations on the basis of the information having been assigned to the representations.

3. The aims of Vol. 2. of *Officina Textologica* can be declared as follows:

- (1) to show how reference is made, in different text types, to the elements (e.g. persons, objects, events, etc.) of a specific part of the world ('world entity'), which is presumably represented in a selected text, according to the sender (author, speaker, etc.) and/or the receiver (reader, listener, etc.) of the text; in other words, what sort of words and/or suffixes can be used as referential units to the 'world entities'?

(2) to show what kind of linguistic, textological, or general knowledge (about the World, so to say) is needed for revealing the co-reference relations between coreferential words or phrases referring to the same 'world entity';

(3) to search for the most effective way of representing and illustrating the coreferential elements and co-reference relations.

This current volume of *Officina Textologica* belongs to Group (a) within the classification listed in Section 2. above.

The authors of this volume are scholars most of them teaching Hungarian language and/or literature at universities or colleges. They have been invited to recommend two or three texts for co-reference analysis. The texts, one text for each scholar so as to be actually analysed, had been selected by the editor-in-chief, taking good care of they belonging to different type of texts. Besides, for the sake of consistency and that the methods could be compared directly with each other, or, in other words, could be projected onto each other, an 'orientating analysis' (in Study 1., see below) had been made available to the scholars in addition to the above mentioned reference to Vol. 1 of *Officina Textologica*. This second volume collects together the analyses of those texts selected, and contains a short introduction, and a longer epilogue as well.

Study 1, the author of which is JÁNOS S. PETŐFI, editor-in-chief of *Officina Textologica*, contains a co-reference analysis of a biblical text (Mt. 9:9-13, The Calling of Matthew), a parable extracted from New Testament. This is the above mentioned 'orientating analysis' which presents the suggested steps of an effective co-reference analysis. The author takes good care of demonstrating co-reference relations within the text (or text sentences) explicitly.

Study 2 deals with an extract from the Revelation (Rev 21:9-23, from The New Jerusalem). The authors, JUDIT PORKOLÁB and KÁROLY I. BODA, at first analyse the text in a broader framework, following an approach concerning the theory of literature. The possible interpretation of symbols, as well as the various associative links relating the synthesis of the books in Old Testament and the books in New Testament, are then interpreted by analysing the coreferential elements and phrases, and co-reference relations in the text (or text sentences). The result is illustrated in a matrix invented by the authors, representing the co-reference relations between text sentences by the number of occurrences of co-reference indices in each cell of the matrix.

Study 3 consists of a co-reference analysis of an encyclopaedia entry (Hungarian Larousse Encyclopaedia, 'chariots race'). The author, EDIT DOBI, adapting the method described in the 'orientating analysis' to the analysis of the given encyclopaedia entry, attempts to answer some special questions and problems regarding this type of text, e.g. the separation problem of text sentences, the interpretation of the various signs and abbreviations used in the encyclopaedia, etc. Moreover, the author illustrates the concept of 'partial co-reference', and some interesting metalinguistic phenomena which follow the definitive nature of encyclopaedia entries.

Study 4 is a co-reference analysis of a selected recipe (from Lukács Túrós: Cookery Book for Maidens and Women, 'chicken with rice'). The analysis of text sentences is based here on the 'orientating analysis', too, but the author, ÁGNES DOMONKOSI, raises some further questions about, and succeeds in finding solutions to, the representation of some text-specific problems, e.g. the alteration in the referential value or strength of some dominant language elements in the continuous process of cooking, the typographical and graphic representation of recipes, etc. The latter brings up some essential questions concerning co-reference analysis, and might as well need further discussion.

In Study 5 the author, ERZSÉBET CS. JÓNÁS, analyses the coreferential elements and their relations in a business letter written for advertising purposes. The author, taking into consideration some sociological factors, studies the verbal manifestations of the communicative functions of this type of text, which all reflect the main purpose of convincing the reader. Besides, she attempts to determine what knowledge (about the language system, the use of its elements, or a virtual 'world entity') is needed for the proper description of the structure and formation of, as well as co-reference relations, 'coreferentiality' within the text (or text sentences).

Study 6 contains the co-reference analysis of a text written in specialist language (Elemér Hankiss: Literary work as complex model, the first two paragraphs in the first chapter of the book). The study follows exactly the 'orientating analysis' during the coreferential description process, intending to illustrate the genre-specific characteristics of the text. Considering the stronger and weaker relations within the series of co-reference relations, 'co-reference chains', the author, FRANCISKA SKUTTA, doubts, in some cases, the full referential equivalence of certain language elements when they are in co-reference relations with each other. For the illustration of that, she suggests that new type of co-reference indices should be introduced.

In Study 7, the author analyses the co-reference relations of a narrative literary text extracted from a Palóc (Hungarian) folk-tale. MÁRTA TUBA adopts the methods and system of notation described in the 'orientating analysis' and adds new elements to them, which seem to be very effective for the representation of co-reference relations, when illustrating certain characteristics of this type of text. According to the author, the series of events happened one after the other plays a key role in the organisation of this type of text; the author therefore attempts to illuminate the coreferential aspects of the means of expression relating to the elapsing time in tales.

The second part of Vol. 2 of *Officina Textologica* begins with Study 8. The authors, LÁSZLÓ VASS and RÉKA BENKES, analyse, within the framework of semiotic textology, the coreferential organisation of a multimedia product (Hungarian Bookshelf CD-ROM, its Help feature). The authors show that the CD-ROM consists of verbal components as well as images, and its Help feature can be considered as a specifically organised, non-linear type of text, a so-called hypertext, which needs, of course, a linear manifestation when used as 'directions for use'. According to the authors, the co-reference analysis of this medium requires some interpolations, sometimes implicitly, in the linear manifestation of hypertext. These interpolations can be obtained directly from the mental model of this manifestation (or its relational structure) on the one hand; and experimentally on the other hand, when one actually being confronted with this type of communicative means. The authors attempt to explore these interpolations, and solve the problem of explicit representation of (co)-reference relations using various types of referential or coreferential indices.

The author of Study 9, IMRE BÉKÉSI, analyses so-called 'key sentences' extracted from a novel (L. Tolstoy, *Anna Karenina*, first part, XII, 3-4.), with special respect to their role in the organisation of texts. The author contributes to the theoretic foundation of co-reference analysis by stating that the dominant lexical components of 'the key sentences' could be the core of 'co-reference chains' that organise the text.

The author of Study 10, KATALIN B. FEJES, analyses the co-reference relations of a poem (Attila József, *The Greeting of Thomas Mann*). The author demonstrates the role of the 'co-reference chains' that correspond to different and sometimes alternating ways of communication (such as auditory, visual, and kinetic channels) in the organisation of texts, taking into consideration the imaginary situation the poem depicts (i.e. the greeting of Thomas Mann by the poet himself). This situation, 'the birth of the poem', could have aroused so strong emotions 'that influenced the whole composition of the poem', the author says.

In Study 11, the author, IRMA SZIKSZAI NAGY, analyses the co-reference relations of a newspaper article (Kurír, VII (1997) 5, p. 16, 'Bike-party leader' (approx.)) with a slightly different approach, compared with that in the 'orientating analysis', to 'coreferentiality'. Taking into account all the phrases that are in co-reference relations with each other as well as the co-reference relations themselves, the author investigates the so-called 'clusters' of coreferential elements (counting up the number of occurrences and relative frequencies of the elements), and examines the occurrence of coreferential elements in macro-structure units, their 'expanding effect'. Besides, the author illustrates the 'co-reference chains' of the dominant language elements, which play an important role in the organisation of text, and shows the stylistic value of 'co-reference chains' by considering the keywords that can be substituted with each other.

Study 12 contains a co-reference analysis of an 'article' selected from a so-called dictionary-novel (Ferenc Temesi: Por. eszménykép.). It is based on the 'orientating analysis' but, as the author, GÁBOR TOLCSVAI NAGY declares, the interpolations and explanations seem to be less defined than those in 'orientating analysis'. The reason of it, first of all, can be attributed to the peculiarities of the text analysed, which can be considered as both an independent entity, and part of a broader, more complete text.

Summarising our considerations, this second volume of Officina Textologica can hopefully serve as a systematic and thematical collection of problematic issues and examples, covering all main aspects of the subject discussed above. The volume might as well be a starting-point for doing practices in co-reference analysis for educational purposes; besides, it can be a reference book for further researches of the subject.